

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΠΡΟΚΗΡΥΧΘΕΝΤΑ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΝ

ΧΑΡΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Δ. Φ. και καθηγητού της Θεολογίας εν τῷ Ἐθν. Πανεπιστημίῳ.

Ἐγκρίσει καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ Θ. «ΚΟΡΑΗΣ»

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ.

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ

ΟΔΟΣ ΠΕ ΠΙΚΛΕΟΥΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΟΥ «ΚΑΛΛΟΥΣ»

1884

1884-988

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ

Η Θ Ι Κ Η

ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΠΡΟΚΗΡΥΧΘΕΝΤΑ
ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΝ

ΧΑΡΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Δ. Φ. καὶ καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπιστημίῳ.

Ἐγκρίσει καὶ τῆς Ἱεραῆς Συνόδου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

1884.

Ἀριθ. πρωτ. 6534

7453.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ.

Πρὸς τὸν κ. Α. Διομήδη Κυριακὸν καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἐχοντες ὑπ' ὄψιν α) τὰ ἄρθρα 7 καὶ 8 τοῦ ἀπὸ 22 Ἰουνίου 1882 ΔΑΜΒ' Νόμου καὶ τὸ ἄρθρον 16 τοῦ ἀπὸ 4 Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους Β. Διατάγματος περὶ τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς μέσης καὶ κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως καὶ β) τὴν κατὰ τὰ ἄρθρα 9 καὶ 14 τοῦ αὐτοῦ Β. Διατάγματος ὑποβληθεῖσαν ἡμῖν, ἔκθεσιν τῆς τρίτης ἐπιτροπείας τῶν κριτῶν τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι τὴν εἰς τὸν διαγωνισμὸν ὑποβληθεῖσαν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν ὑμῶν ἐγκρίνομεν ἐπὶ τετραετίαν ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς σχολικοῦ ἔτους ὡς μόνην Χριστιανικὴν Ἠθικὴν διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς δευτέρας τάξεως τῶν γυμνασίων τοῦ κράτους δημοσίων, δημοσυντηρητῶν καὶ ἰδιωτικῶν. Καλεῖσθε δὲ ὅπως συμμορφωθῆτε πρὸς τὸ ἄρθρον 6 τοῦ ΔΑΜΒ' Νόμου καὶ τὰ ἄρθρα 17 καὶ 18 τοῦ ἀπὸ 4 Σεπτεμβρίου 1882 Β. Διατάγματος.

Ἐν Ἀθήναις, τῆ 4 Ἰουλίου 1884.

Ὁ ὑπουργὸς

Δ. Σ. ΒΟΥΛΙΑΝΤΗΣ.

Σ. Μ. Παρίσης.

Ἄριθ. Πρωτ. 3045.

Διεκπ. 558.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὸν **Κ.** Ἀναστάσιον Δ. Κυριακοῦ καθηγητὴν τῆς
Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Ἡ Σύνοδος ἐπιστρέφουσα ἡμῖν τὰ ὑποβληθέντα αὐτῇ
χειρόγραφα τῆς ὑφ' ὑμῶν συνταχθείσης χριστιανικῆς Ἠ-
θικῆς καὶ Κατηχήσεως ἐγκρίνει τὴν δημοσίευσιν τούτων.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 12 Μαΐου 1876.

† Ὁ Ἀθηνῶν ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, πρόεδρος
† Ὁ Νάξου ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ,
† Ὁ Καρυστίας ΜΑΚΑΡΙΟΣ,
† Ὁ Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας ΑΝΘΙΜΟΣ.

Ὁ Β'. Γραμματεὺς
(Γ. Σ.) Ἀρχιμ. Διαμασκηνοῦς Χριστόπουλος.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ

Η Θ Ι Κ Η

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1.

Τί είναι χριστιανική ήθική;

Χριστιανική ήθική είναι ή έπιστημονική διδασκαλία περί τών ήθών τών εις τόν χριστιανόν προπόντων κατά τās άγίας Γραφάς. Η χριστιανική δηλ. ήθική έχουσα ώς κυριώτατον αύτης οδηγόν τās Γραφάς, εξετάζει όποιος πρέπει νά ήναι ό βίος του χριστιανού, τίνες κανόνες ήθικούς πρέπει νά ακολουθή, τίνα ειναί τά καθήκοντα αύτου προς τόν Θεόν, προς τόν πλησίον και προς έαυτόν, τίνες άρετάς πρέπει νά ασκή και τίνες κακίας νά φεύγη, ίνα ήναι άληθής χριστιανός.

§ 2.

(Τίς ή αξία τής χριστιανικής ήθικής;

Η αξία τής χριστιανικής ήθικής δεικνύεται 1) έκ

τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς. Δὲν ὑπάρχουσιν σπου-
 δαιότερα καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα διὰ τὸν ἀνθρώπινον
 νοῦν ζητήματα ἢ ταῦτα· τίς εἶναι ὁ νόμος, ὅστις πρέ-
 πει νὰ κανονίζῃ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου· πότε ὁ ἄν-
 θρωπος πράττει κατ' ἀρετὴν καὶ σύμφωνα πρὸς τὸ
 ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα καὶ πότε κακῶς· τί εἶναι δί-
 καιον, τί ἄδικον· τί ἀγαθόν, τί κακόν· τίνα εἶναι τὰ
 καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλη-
 σίον καὶ πρὸς ἑαυτόν. Πάντα δὲ ταῦτα εἶναι ἡ ὑπόθε-
 σις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. 2) Ἐκ τοῦ σκοποῦ
 αὐτῆς. Σκοπὸς αὐτῆς εἶναι νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸ
 ἀγαθόν καὶ νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ἐκεῖνο μὲν πα-
 ριστώσα καὶ δεικνύουσα ὡς τὸν ἀληθῆ προορισμὸν ἡ-
 μῶν, τοῦτο δὲ ὡς παρεκτροπὴν καὶ ἀποπλάνησιν. Τίς
 ἄλλη ἐπιστήμη ἐπιδιώκει ἱερώτερον σκοπὸν; 3) Ἐκ τῶν
 κακῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀγνοίας
 τῆς ἠθικῆς. Πόσοι χριστιανοὶ καλούμενοι, ἀγνο-
 οῦντες τίς εἶναι ὁ ἀληθὴς τοῦ χριστιανοῦ προορισμὸς
 καὶ τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ καθήκοντα, ζῶσι βίον ὅλως
 ἀπάδοντα πρὸς χριστιανούς! Δὲν ἀρκεῖ μὲν βεβαίως
 ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ὅπως ἦναι τις ἐνάρετος, καὶ
 μεταξὺ τῆς γνῶσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς πράξεως
 αὐτοῦ ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις, ἀλλ' ἡ γνῶσις τοῦ ἀ-
 γαθοῦ εἶναι πάντοτε ὁ πρῶτος ὅρος τῆς πράξεως αὐ-
 τοῦ. Πῶς δύναμαι νὰ πράττω πάντοτε τὰ καθήκοντά
 μου, ὅταν ἢ ἀγνοῶ ἐντελῶς αὐτά, ἢ γινώριζω αὐτά
 κακῶς; Καὶ ναὶ μὲν ἡ ὅλη χριστιανικὴ ἀνατροφή ἡμῶν
 καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη θρησκευτικὴ ἡμῶν μόρφωσις ὀ-
 δηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἠθικῶν ἡμῶν καθη-
 κόντων, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶναι τὸ θρησκευ-
 τικὸν ἐκεῖνο μάθημα, τὸ ὅποιον ὡς κύριον αὐτοῦ

ἔργον ἔχει νὰ δώσῃ ἡμῖν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῶν καθολικόντων ἡμῶν, καὶ νὰ διδάξῃ ἡμᾶς, ὅποιος πρέπει νὰ ᾖ ὁ βίος ἡμῶν ὡς χριστιανῶν (*).

§ 3.

Πῶς διαιροῦμεν τὴν Ἠθικὴν ;

Τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διαιροῦμεν εἰς δύο μέρη, τὸ Γενικόν, ἐν ᾧ ἐκθέτομεν τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ ἐξετάζομεν γενικῶς τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ χριστιανοῦ, δηλ. τίς εἶναι ὁ ὑψιστος ἠθικὸς νόμος, καθ' ὃν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ πράττῃ, τί εἶναι καθήκον, τί δικαίωμα, τί συνείδησις, τί ἐλευθέρα θέλησις, τί ἀρετὴ καὶ τί κακία, καὶ τὸ Εἰδικόν, ἐν ᾧ ἐξετάζομεν εἰδικῶς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν. Ἐκθέτοντες τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πραγματευόμεθα περὶ πίστεως, ἀγάπης καὶ ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεόν καὶ περὶ προσευχῆς καὶ καλῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ταῦτα διαιροῦμεν εἰς τὸ καθήκον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν τοῦ πλησίον τῆς φιλαληθείας πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς καθοδηγήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγα-

(*) Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς Κατὰ τὴν ἑξήγησιν τοῦ δεκαλόγου, ἐκτίθεται ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖ διδάσκειται συντόμως, καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς τάξεως, ἀναπτύσσεται ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἠθικῇ κατὰ πλάτος καὶ εὐμεθόδως.

θόν· καὶ εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου θεωρουμένου
ὡς μέλους τῆς οἰκογενείας, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκ-
κλησίας. Ἐτέλος τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ ἀν-
θρώπου διαιρουῦμεν εἰς καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὴν ζωὴν,
τιμὴν καὶ περιουσίαν ἑαυτοῦ. /

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ.

§ 4.

Τίς ἡ σχέσης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον;

Ἵνα γνωρίζωμεν, τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ, πῶς ἐν γένει ὀφείλει ὁ χριστιανὸς νὰ κανονίξῃ τὸν βίον του, πρέπει νὰ εὐρωμεν τὸν ὕψιστον ἠθικὸν νόμον, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀκολουθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποῖου νὰ παράγωνται ἀναγκαίως πάντα τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἐν ταῖς διαφόροις σχέσεσιν αὐτοῦ καὶ ταῖς ποικίλαις περιστάσεσι τοῦ βίου αὐτοῦ. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, τίς εἶναι ἡ σχέσης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, πρὸς οὓς κυρίως ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα αὐτοῦ.

Ὁ Θεὸς, καθὼς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου ἐν γένει, ὅστις δὲν ἠδύνατο αὐτομάτως νὰ προέλθῃ (τοῦτο θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῆ τις), οὕτως εἶναι καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλά-

σθη παρὰ τοῦ Θεοῦ ὡς ἡ κορωνίς τῆς κτίσεως, κατ' εἰκόνα Θεοῦ (Γεν. α', 26. β', 7), ὡς ὃν δηλ. πνευματικόν, τ. ἔ. λογικόν καὶ ἐλεύθερον, τὸ ὁποῖον ἔχει τὸν προορισμὸν διὰ τῆς δυνατῆς τελειοποιήσεώς του νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐνώσει εὐρίσκει τὴν πλήρωσιν τῶν ὑψίστων ἑαυτοῦ πνευματικῶν πόθων ἢ τὴν ἑαυτοῦ μακαριότητα· διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἄκρον ἢ ὑψίστον ἀγαθόν. Οὐ μόνον δ' ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ προίκισας αὐτὸν μετὰ τοσοῦτον ὑψηλῶν δώρων ὑπέδειξεν αὐτῷ τοσοῦτον μέγαν προορισμὸν, ἀλλὰ καὶ προνοεῖ περὶ αὐτοῦ πατρικῶς, ὧν πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ αὐτὸν ἡ Γραφή «πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 16). Εἰς τὸν Θεὸν λοιπὸν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν· αὐτὸς εἶναι δι' αὐτὸν τὸ πρότυπον πάσης τελειότητος, πρὸς ἣν πρέπει νὰ σπουδάξῃ, τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ τείνῃ, ὁ πατήρ, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται. Ὁ δὲ πλῆσιον, τ. ἔ. πᾶς ἄνθρωπος, εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ ὁμοιον ἡμῖν, φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὃν λογικόν καὶ ἐλεύθερον, μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς τελειοποιήσεώς του καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ. Ἡ Γραφή θεωρεῖ πάντας τοὺς ἀνθρώπους προελθόντας ἐκ τῆς αὐτῆς πρωτοπλάστου οἰκογενείας. «Ἐποίησε, λέγει ὁ Παῦλος, ἐξ ἐνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (Πράξ. ιζ', 24). Ὡς λογικοὶ καὶ ἐλεύθεροι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσης ἀξίας. Κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν δὲν διαφέ-

ρει κατά τὸν αὐτὸν ἀπόστολον ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ Ἑλλη-
λην, ὁ δοῦλος καὶ ὁ ἐλεύθερος, τὸ ἄρσεν καὶ τὸ θῆλυ
(Γαλ. γ', 28), ἀλλὰ πάντες εἶναι ἴσοι πρὸς ἀλλήλους
καὶ ἀδελφοί.

Κατὰ ταῦτα ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μὲν τὸν
Θεὸν εἶναι σχέσις πλάσματος πρὸς τὸν πλάστην, υἱοῦ
πρὸς πατέρα, πρὸς ὃν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν
ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν, καὶ πρὸς ὃν ὡς πρὸς τὸ ἄκρον ἀγα-
θὸν δεόν νὰ τείνη, πρὸς δὲ τὸν πλησίον σχέσις πρὸς
ὅμοιον πλάσμα πεπροικισμένον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνθρω-
πίνης, δηλ. λογικῆς ἀξίας, ἤτοι σχέσις ἀδελφοῦ πρὸς
ἀδελφόν (1).

§ 5.

Τίς ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων,
καὶ πῶς δεικνύεται ὅτι εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ;

Ἄφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀν-
θρώπου καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ αὐτοῦ, ἡ ὁ πλή-
ρης ἀγάπης πρὸς αὐτὸν πατὴρ, ὁ δὲ πλησίον εἶναι ἀ-
δελφός, πλάσμα ὅμοιον αὐτῷ, μετὰ τῆς αὐτῆς ἀξίας
πεπροικισμένον. ὡς ἠθικὸς νόμος (2) τοῦ ἀνθρώ-
που, καθ' ὃν ὀφείλει νὰ κανονίζῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ
πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, δύναται ἀναγκαιῶς νὰ
ἐξαχθῇ οὗτος. Ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ ἀγα-

(1) Ὅτι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλη-
σίον εἶναι κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφὴν καὶ τὴν ὑγιᾶ λογικὴν τοιαύ-
τη, τοῦτο ἀναπτύσσεται καὶ ἀποδεικνύεται ἐν τῇ Κατηχήσει.
Ὅρα ἡμετέρας Χριστιανικῆς Κατηχήσεως §§
18 καὶ 19.

(2) Ἠθικὸν νόμον καλοῦμεν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸν πρέ-
πει νὰ ρυθμίζωνται τὰ ἠθικὰ πράξεις ἡμῶν.

πᾶ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον του ὡς
 ἑαυτόν. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ
 τὸν πλησίον ἐχαρακτήρισεν ὡς ὕψιστον
 ἠθικὸν νόμον αὐτὸς ὁ Κύριος εἰπὼν, ὅτι ἐν
 ταῖς ἐντολαῖς «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν
 ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ὅλῃ
 τῇ διανοίᾳ σου» καὶ «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς
 σεαυτόν», ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται
 (Ματθ. κβ', 40). Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν ἀνώτατον ἠ-
 θικὸν νόμον πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ ρυθμίζη τὸν βίον
 του, πράττων μὲν πᾶν ὅ,τι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν
 ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ὡς ἀ-
 γαθὸν, ἀποφεύγων δὲ πᾶν ὅ,τι ἀπάδει ὡς κακὸν ἢ
 ἀμαρτίαν. Πᾶσαι ἐν γένει αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώ-
 που δύνανται νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὸν καθολικὸν τοῦ-
 τον νόμον. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ
 πράττῃ ὅ,τι ἡδύνει ἀπλῶς τὰς αἰσθήσεις του, ὅπερ
 εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν, ἢ ὅ,τι ἀπλῶς συμ-
 φέρει ἡμῖν καὶ κολακεύει τὸν ἐγωῖσμόν ἡμῶν κατὰ
 τὴν ἀρχὴν τῶν ἐγωῖστῶν, ἀλλ' ὅ,τι ὑπὸ τῆς συνειδή-
 σεως ἡμῶν ὑπαγορεύεται ὡς καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν, ὡς
 σύμφωνον δηλ. πρὸς τὴν ὀφειλομένην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ
 τὸν πλησίον ἀγάπην· αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς καθαρ-
 ῶς ἠθικῆς. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν ἀποκτηνώνει τὸν
 ἄνθρωπον, καθιστῶσα ἀνίκανον πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἣτις
 πολλάκις ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῆς ἰδίας εὐπαθείας. Καὶ
 ἡ τῶν ἐγωῖστῶν δὲ ἀρχὴ ἢ δεχομένη ὡς ὕψιστον νό-
 μον τοῦ βίου τὸ συμφέρον ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπον
 καὶ καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν τὴν ἀπαι-
 τοῦσαν πολλάκις τὴν αὐταπάρνησιν. Μόνη ἡ ἠθικὴ
 τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι ἀξία

τοῦ ὀνόματος καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον, ὀδηγοῦσα εἰς τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς αὐτοθυσίας. Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ. Διότι πᾶς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἔχει ἔμφυτον τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ· ἡ συνείδησις τοῦ ὑπαγορεύει αὐτῷ ὡς πρακτέον μὲν τὸ ἀγαθόν, φευκτέον δὲ τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ ὁ Παῦλος τὸν νόμον τοῦτον «γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν» (Ῥωμ. 6', 16). Ὁ Θεὸς αὐτὸς ἐνέγραψεν αὐτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· διὰ τοῦτο ἐκφράζει τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. Ὁ κατ' αὐτὸν πράττων, πράττει κατ' αὐτὸ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον πάντοτε ἀνεγνώριζεν ὁ ἄνθρωπος· ὅ,τι ὑπαγορεύει ἡμῖν σήμερον ὡς ὀρθὸν καὶ δίκαιον, ὑπηγόρευε τοῖς ἀνθρώποις ὡς τοιοῦτο καὶ πρὸ χιλιάδων ἐτῶν, καὶ θέλει ὑπαγορεύει ὡς τοιοῦτο καὶ μετὰ χιλιάδας ἐτῶν. Τὸ κλέπτειν πάντοτε ἦτο κακόν, καὶ θὰ θεωρῆται πάντοτε ὡς τοιοῦτο· τὸ εὐεργετεῖν τὸν ἀντίον καλόν· τὸ σέβεσθαι τὸ θεῖον ἀρετὴ· ἢ πρὸς τὸ θεῖον ἀσέβεια κακία. Ἐν ὑπῆρξαν δὲ ἢ ὑπάρχουσιν ἐντελῶς βάρβαροι καὶ ἄγριοι λαοὶ, παρ' οἷς ἐπικρατοῦσιν ἠθικαὶ ἰδέαι διεστραμμέναι, τοῦτο δὲν διαψεύδει τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, διότι ἀνερευνῶντες τὴν ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν πρέπει νὰ λάβωμεν αὐτὸν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀγριότητος καὶ βαρβαρότητος, ἣτις εἶναι παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποθηρίωσις, ἀλλ' ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἡμερότητος, ἣτις εἶναι ἡ κανονικὴ κατάστασις αὐτοῦ, ἀπαραλλάκτως, ὅπως ἐρευνῶντες τὰς ιδιότητας φυτοῦ

τινος πρέπει να λάβωμεν αὐτὸ ἐν τῇ κανονικῇ του ἀναπτύξει, οὐχὶ δὲ ἐν καταστάσει μαρασμοῦ. Ἡ ἀμαρτία καὶ ἡ διαφθορά, ἥτις ἀπὸ τῶν πρωτοπλάστων κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν ἀρξαμένη διεθόθη εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἐξ ἡσθένισε μὲν καὶ διέστρεψε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀλλὰ μόνον ἐξησθένισε, δὲν ἀπέπνιξεν ὅλως αὐτήν. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔθνη κατὰ τὸν Παῦλον «φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐποιοῦν» (αὐτόθι). Καὶ αὐτοὶ οἱ βαρβαρώτατοι ἄνθρωποι ἔχουσιν ὅπως δῆποτε ἠθικὰς τινας ἐννοίας. Διὰ τοῦ θείου φωτὸς τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Π. καὶ Κ. Δ. καὶ διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀνατροφῆς ὁ ἠθικὸς νόμος ἀποκτᾶ ἐν τῷ ἀναγεγεννημένῳ ἀνθρώπῳ πᾶσαν τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ καθαρότητα καὶ ἰσχύν.

§ 6.

(Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος;

Ὁ ἠθικὸς νόμος πρέπει νὰ ἐκπληροῦται μετὰ εὐλικρινοῦς διαθέσεως, ἐξ ἀγάπης δηλ. πρὸς τὸ ἀγαθόν, οὐχὶ δὲ δι' ἄλλους σκοπούς. Ὄταν πράττω ἀγαθὴν τινα πράξιν οὐχὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐξ ἀγάπης πρὸς ὃν ἀναφέρεται ἡ πράξις, ἀλλ' ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ χάριν κέρδους ἢ ἐκ φόβου, τότε ἡ ἀγαθὴ αὐτὴ πράξις οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀρετὴ τῶν Φαρισαίων, ἣν σφοδρότατα διὰ τοῦτο ἐλέγχει ὁ Κύριος ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, οἷτινες τὰ πάντα ἐποιοῦν «πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις» (Ματθ. 5, 1) Μόνον ὅταν τὸ ἐλαττήριον τῆς

πράξεως ἦναι ἀγαθόν, τότε ἡ καθ' ἑαυτὴν ἡ οὐ-
σιωδῶς ἀγαθὴ πράξις εἶναι καὶ ἠθικῶς (ὡς
πρὸς τὸν πράττοντα) ἀγαθὴ. Ὅταν τοῦναντίον ὁ
σκοπὸς ἦναι κακὸς, δύναται ἡ οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πρά-
ξις νὰ μεταβληθῆ εἰς ἠθικῶς κακὴν. Ὅταν πρῶχ. δίδω
χρήματα εἰς ἐνδεᾶ τινὰ, ἵνα μεταχειρισθῶ αὐτὸν πρὸς
πονηρὸν τινὰ σκοπὸν, ὅπως ψευδομαρτυρήσῃ ὑπὲρ ἐ-
μοῦ λ. χ., τότε μεταστρέφω τὴν εὐεργεσίαν πρὸς αὐ-
τὸν εἰς ἠθικῶς κακὴν πράξιν. Δὲν συμβαίνει ὁμῶς καὶ
τἀνάπαλιν· δηλ. οὐσιωδῶς ἡ καθ' ἑαυτὴν κακὴ πράξις
δὲν δύναται νὰ μεταστραφῆ εἰς ἠθικῶς ἀγαθὴν, διότι
δῆθεν ὁ πράττων τὴν κακὴν πράξιν εἶχεν ἴσως ἀγαθὸν
σκοπὸν, καθότι ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα, ὅπως
ἐδίδασκον οἱ Ἰησοῦται. Δὲν δύναμαι νὰ φονεύσω τινὰ
ἢ νὰ ἀφαιρέσω τὴν περιουσίαν του, ὅπως εὐεργετήσω
ἄλλον· διότι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ φιλανθρωπία ὀφείλε-
ται πρὸς πάντας. Ἡ πράξις λοιπὸν ἵνα ἦναι ἀγαθὴ,
πρέπει καὶ κατ' οὐσίαν ἢ καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὸν
σκοπὸν ἢ ἠθικῶς νὰ ἦναι ἀγαθὴ. Οὕτω πρέπει νὰ ἐκ-
πληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος.

§ 7.

Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαίρουνται τὰ καθήκοντα ;

Καθῆκον λέγεται πᾶσα πράξις ἐπιβαλλομένη
ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ
τὸν πλησίον ἀγάπης. **Η.δ.χ.** ὁ ἠθικὸς νόμος μοὶ ἐπι-
βάλλει νὰ ἐλεῶ τοὺς πτωχοὺς. Τὸ ἐλεεῖν τοὺς πτω-
χοὺς εἶναι καθήκόν μου. Τὰ καθήκοντα δύναται νὰ
διαίρεθῶσιν εἰς ἀποφατικὰ καὶ εἰς θετι-
κὰ· ἀποφατικὰ εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύουσι

τι, ὅσον μὴ κλέψῃς· θετικὰ τὰ ἐπιβάλλοντά τι, ὅσον ἐπαίνει τὰς καλὰς πράξεις τῶν ἄλλων. Ἐπειτα διαιροῦνται τὰ καθήκοντα εἰς ἀπόλυτα ἢ γενικὰ καὶ εἰς σχετικὰ ἢ εἰδικὰ. Καὶ ἀπόλυτα μὲν ἢ γενικὰ λέγοντα τὰ καθολικὰ καθήκοντα παντὸς ἀνθρώπου, ὅσον· ἀγάπα τὸν Θεόν, τήρει τὰς ὑποσχέσεις σου. Σχετικὰ δὲ ἢ εἰδικὰ λέγονται τὰ καθήκοντα τὰ γεννώμενα ἐκ σχέσεων, ἃς ἡμεῖς οικειοθελῶς συνήψαμεν, ἢ αἵτινες δὲν ἐπιβαρύνουσιν ἀπολύτως πάντα ἄνθρωπον ὡς ἄνθρωπον, ὅσον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν ἐταίρων ἐνὸς συλλόγου. Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρόσωπον, πρὸς ὃ ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, δύνανται ταῦτα νὰ διαιρεθῶσιν εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν (Μὴ λατρεύῃς τὰ εἰδωλα· μὴ ἐπιθυμῇς τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα· φρόντιζε περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦς σου καὶ τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας σου). Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἀποβλέπουσι τὰ καθήκοντα, διαιροῦνται εἰς δικαιοσύνης καὶ εἰς φιλάνθρωπίας καθήκοντα· καὶ ἐκεῖνα μὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ μὴ βλάπτῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον του (μὴ φονεύσῃς), ταῦτα δὲ εἰς τὸ νὰ εὐεργετῇ αὐτόν (σῶζε τὴν κινδυνεύουσαν ἀδίκως ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου)· ἐκεῖνα ἐχβιάζονται καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν νόμων· ταῦτα ἀφίνονται εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου ἀνθρώπου· διότι εὐεργεσία βεβιασμένη δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀληθῆς εὐεργεσία. Ἀλλὰ καὶ τὰ μὲν καὶ τὰ δὲ εἶναι ἐπίσης σπουδαῖα καθήκοντα, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως δὲ τῶν δευτέρων δεικνύεται ὁ ἀληθῶς ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀληθῆς χριστιανός· διότι τὰ πρῶτα δύνανται νὰ τηρῶνται καὶ

παρά τῶν κακῶν ἐκ φόβου μόνον τῶν ὑπὸ τῶν πολι-
τικῶν νόμων ἀπειλουμένων τιμωριῶν· τὰ δὲ δεύτερα
προϋποθέτουσι πάντοτε ἀγαθὴν διάθεσιν, σέβας πρὸς
τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλη-
σίον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος τὴν μέλλουσαν περι-
γράφων κρίσιν, κηρύττει ἀξίους ἀνταμοιβῆς οὐχὶ τοὺς
μὴ ἀδικήσαντας ἀπλῶς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τοὺς θρέ-
ψαντας τοὺς πεινῶντας, ποτίσαντας τοὺς διψῶντας,
συναγαγόντας τοὺς ξένους, περιβαλόντας τοὺς γυ-
μνοὺς καὶ ἐπισκεφθέντας τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν
φυλακῇ (Ματθ. κέ, 31—46).

§ 8.

Πῶς διακρίνονται τὰ καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν
ἀξίαν;

Τὰ καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν των διαφέρουσι
κατὰ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀπαιτομένου
πράγματος, κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ πρὸς ὃ
ἀναφέρονται προσώπου, κατὰ τὸν ἀριθ-
μὸν καὶ κατὰ τὴν χρεΐαν τῶν πρὸς οὓς
ἔχομεν τὰ καθήκοντα. Ὅσῳ εἶναι σπουδαιο-
τέρα ἡ ἰδιότης τοῦ ἀπαιτομένου πράγματος, τοσοῦ-
τον σπουδαιότερον εἶναι καὶ τὸ καθήκον. Πῶς. τὸ κα-
θῆκον τοῦ μὴ ἀφαιρεῖν τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον εἶναι
πολὺ μεγαλύτερον τοῦ καθήκοντος τοῦ μὴ ἀφαιρεῖν
τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου· διότι ἡ ζωὴ εἶναι μεγα-
λῆτερον ἀγαθὸν τῆς περιουσίας. Ὅσον εἶναι μεγαλη-
τέρα ἡ ἀξία τοῦ προσώπου, πρὸς ὃ ἀναφέρεται τὸ κα-
θῆκον, τόσον μεγαλύτερον εἶναι καὶ τὸ καθήκον. Πῶς.
τὸ καθήκον τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἢ εἰς

τὸν ἠθικὸν νόμον εἶναι ἀνώτερον τοῦ τῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχάς· διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν δύνανται νὰ ἦναι ἡμῖν τοσοῦτον σεβαστοὶ ὅσον ὁ Θεός. Καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων, πρὸς οὓς ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα, ἐξαρτᾶται ἡ σπουδαιότης αὐτῶν· διὰ τοῦτο ἡ εὐεργεσία πρὸς πόλιν ὅλην εἶναι μεγαλητέρα τῆς πρὸς ἄτομον· διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐεργετουμένων μείζων. Τέλος καὶ ἡ μεγαλητέρα χρεία καθιστᾷ σπουδαιότερον καθήκον τι. Πδχ. ἡ βοήθεια πρὸς κινδυνεύοντα εἶναι μεγαλήτερον καθήκον τῆς πρὸς δυνάμενον καὶ ἄλλοθεν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας του· διότι ἡ χρεία τοῦ πρώτου εἶναι μεγαλητέρα. Τὴν διαφορὰν ταύτην τῶν καθηκόντων κατὰ τὴν ἀξίαν πρέπει νὰ λαμβάνῃ τις ἐπιμελῶς ὑπ' ὄψιν, διότι πολλάκις ἐν τῷ βίῳ συμβαίνει σὺ γ κ ρ ο υ σ ι ς κ α θ η κ ὄ ν τ ω ν, ὥστε εἶναι τις ἠναγκασμένος τὸ μὲν νὰ πράξῃ, τὸ δὲ νὰ παραλείψῃ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ προτιμῶνται τὰ σπουδαιότερα τῶν ἥττον σπουδαίων.

§ 9.

Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα ;

Δικαίωμα εἶναι ἡ πρὸς τι ἐξουσία, ἣν παρέχει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος. Καθὼς δηλ. ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους, οὕτως ἐπιβάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνάλογα καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς, ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν δικαιούμεθα νὰ ἀπαιτῶμεν. Ἡ ἐξουσία πρὸς τὸ ἀπαιτεῖν τι ἢ οὕτως ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου διδομένη εἶναι δικαίωμα ἡμῶν. Πδχ. καθὼς ἔχω ἐγὼ τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, οὕτως ἔχω παρὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ

τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶ, οἱ ἄλλοι νὰ σέβωνται τὴν ζωὴν μου, ἔχω δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς μου. Καὶ τὰ δικαίωματα δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν εἰς ἀπόλυτα (ἡ φ υ σ ι κ ἄ) καὶ εἰς σχετικὰ (ἡ ἐ π ἰ κ τ η τ α). Τὰ πρῶτα ἔχομεν ἐκ φύσεως. Ἐχω λ. χ. τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίζω τὴν ζωὴν μου. Τὰ δεύτερα γεννῶνται ἐκ σχέσεων, ἄς ἡμεῖς οικειοθελῶς συνήψαμεν, οἷον δικαιοῦμαι νὰ μετέχω ἀναλόγως τοῦ κέρδους κοινῆς τινος ἐταιρείας. Τὰ δικαίωματα ἔπειτα εἶναι ἡ π ρ ο σ ω π ι κ ἄ, ὅταν ἀναφέρονται εἰς τὸ πρόσωπον, ἡ π ρ α γ μ α τ ι κ ἄ, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πράγματα. Τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς τιμῆς ἡμῶν εἶναι προσωπικόν· τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν εἶναι πραγματικόν. Ἄλλη διαίρεσις τῶν δικαιωμάτων εἶναι ἡ εἰς ὠ ρ ι σ μ ῆ ν α, τοιαῦτα δηλ. τὰ ὁποῖα ὀριζόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου δύνανται νὰ ἐχθιασθῶσι, καὶ εἰς ἀ ὀ ρ ι σ τ α, τοιαῦτα τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται διὰ νόμων νὰ ὀρισθῶσι καὶ νὰ ἐχθιασθῶσιν, ἀφινόμενης τῆς τηρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου. Τὰ μὲν πρῶτα σκοποῦσι νὰ ἀποσοθήσωσι ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν βλάβην καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, τὰ δὲ δεύτερα σκοποῦσι νὰ ἐλκύσωσι πρὸς ἡμᾶς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἄλλων καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας. Παράδειγμα ὠρισμένου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ κατέχω τὴν περιουσίαν μου· ἐάν τις δὲν θέλῃ νὰ σεβασθῇ τὸ δικαίωμά μου τοῦτο, καὶ θέλῃ νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν περιουσίαν μου, δύναμαι ἐπικαλούμενος ὑπὲρ ἑμαυτοῦ τοὺς πολιτικούς νόμους νὰ διεκδικήσω τὸ δικαίωμά μου, καὶ νὰ ἐχθιάσω τὸν σεβασμὸν του παρὰ τοῦ ἄλλου. Παράδειγμα ἀόριστου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ ἀπαιτῶ πάντες νὰ μὲ ἐπαι-

νώσι καλῶς πράττοντα· δὲν δύναμαι ὁμως καὶ νὰ ἐξα-
ναγκάσω αὐτοὺς πρὸς τοῦτο. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία
δὲν δύναται εἰμὴ μόνον νὰ ἀπαιτῇ τὴν τήρησιν τῶν
καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν
εἰς ταῦτα ἀνταποκρινομένων ὠρισμένων δικαιωμάτων.
Μόνον δηλ. τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους βλάβῃν ἀποκρούει
ὁ πολιτικὸς νόμος, τὴν πρὸς αὐτοὺς εὐεργεσίαν καὶ
φιλανθρωπίαν καταλείπων εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου·
διότι ἡ φιλανθρωπία, ὡς ἐρρέθη καὶ ἀνωτέρω, δὲν θὰ
ἦτο φιλανθρωπία, καὶ δὲν θὰ εἶχεν οὐδεμίαν ἀξίαν, ἐὰν
ἐξεβιάζετο ὑπὸ τῶν νόμων.

§ 10.

Τί εἶναι δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία;

Δικαιοσύνη εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἕξις τοῦ
σέβεσθαι τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων· ἀδικία τούναν-
τίον ἢ ἕξις τοῦ περιφρονεῖν καὶ καταπατεῖν τὰ δικαιώ-
ματα τῶν ἄλλων. Τὴν δικαιοσύνην διαιροῦμεν εἰς δι-
καιοσύνην ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ ἢ πολιτι-
κὴν καὶ αὐστηρὰν καλουμένην, ἣτις περιορίζεται
εἰς τὸν σεβασμὸν μόνον τῶν πολιτικῶς ἐχβιαζομένων
δικαιωμάτων, καὶ εἰς δικαιοσύνην καθολικὴν ἢ
χριστιανικὴν τὴν ἐκτεινομένην καθόλου εἰς πάν-
τα τὰ δικαιώματα, εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ τῶν μὴ ἐχ-
βιαζομένων ἢ τῶν ἀορίστων δικαιωμάτων, ἣτις ἀπαι-
τεῖται παρὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Κύριος ἡ-
μῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπηγόρευσεν οὐ μόνον τὸ φο-
νεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι καὶ δυσμενῶς διάκει-
σθαι πρὸς τὸν πλησίον, οὐ μόνον τὸ μὴ ἐπιορκεῖν ἢ
ψευδορκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλῶς ψεῦδεσθαι (Ματθ. ε.

21). Ἡ ἀδικία ἢ ἡ προσβολὴ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων, ἐὰν ᾖναι μικρὰ, καλεῖται ἀπλῶς ἀδίκημα, ἢ πλημμέλημα, κακοῦργημα δέ, ὅταν ἐπιφέρῃ μεγάλην βλάβην.

§ 11.

Τί εἶναι ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης;

Ἐπιείκεια εἶναι τὸ ἀποβλέπειν ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιωμάτων ἡμῶν πάντοτε πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν καὶ μὴ δεικνύειν ὑπερακρίβειαν ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἡμῶν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων. Ἡ δικαιοσύνη δηλ. πρέπει νὰ ᾖναι πάντοτε συνδυασμένη μετὰ τῆς φιλανθρωπίας. Πρὸχ. ὅταν τις ἐξ αἰτίας ἀνωτέρας, ἐκ περιστάσεων ἀπροόπτων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ ὑποχρέωσιν τινα πρὸς ἡμᾶς, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας δικαιούμεθα, ἐὰν ἡμεθα φιλόανθρωποι, πρέπει νὰ δεῖξωμεν ἐπιείκειαν, καὶ νὰ μὴ ἀπαιτήσωμεν μετὰ μεγάλης ἀκριβείας τὸ δικαίωμα ἡμῶν. Ἄλλως θὰ φανῶμεν σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι. Ἡ ἐπιείκεια ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντων ἡμῶν. Οὐ μόνον δηλ. δεόν νὰ ἐκπληρῶμεν τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐφ' ὅσον ἢ αὐστηρὰ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ νὰ πράττωμεν καὶ τι πλεόν, ὅταν ἡ χρεία ἢ ἡ ἀσθένεια τῶν πρὸς οὓς τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἀναφέρονται, ἀπαιτῶσι τοῦτο. Ἡ ἐπιείκεια λοιπὸν πρέπει νὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὴν δικαιοσύνην· ἄλλως ἢ ἄκρα δικαιοσύνη καταντᾷ ἄκρα ἀδικία(*). Πρέπει ὁμως ἢ ἐπιείκεια νὰ δεικνύηται μετὰ συνέσεως, ὅταν δῆ καὶ πρὸς οὓς δεῖ· διότι δύναται ἢ

(*) Summum jus summa injuria.

μεγάλη και ἀλόγιστος ἐπιείκεια νὰ ἐπιφέρῃ μεγάλα κακά, μάλιστα ὅταν ἐφαρμόζηται οὕτως ἀσυνέτως πρὸς ὑφισταμένους ἢ πρόσωπα, ὧν ἀνέλαβέ τις τὴν παιδαγωγίαν και μόρφωσιν. Ἡ αὐστηρότης εἶναι ἢ ἀνευ ἐπιεικείας δικαιοσύνη, τὸ μὴ λαμβάνειν ὑπ' ὄψιν δηλ. μήτε ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιωμάτων μήτε ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων μηδὲν ἄνθρωπινην ἀσθένειαν ἢ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας.

§ 12.

(Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν καθηκόντων και τῶν δικαιωμάτων;

Τὰ καθήκοντα και τὰ δικαιώματα συνδέονται στενότερα πρὸς ἀλληλα. Πᾶν καθήκον συνυπονοεῖ και δικαίωμα τι. Εἰς τὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα ἔχει τις ἐπὶ τῆς ζωῆς, τιμῆς και περιουσίας του, ἀντιπράκεινται τὰ ἀνάλογα καθήκοντα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν και περιουσίαν του, και ἀντιθέτως εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα αὐτοῦ ἀντιπράκεινται τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἀντιπράκεινται δὲ πάντοτε τὰ ὁμοειδῆ καθήκοντα και δικαιώματα, ὥστε γνωρίζων τις καθήκον τι δύναται νὰ εὕρῃ και τὸ ὁμοειδὲς δικαίωμα, και τὰνάπαλιν.)

§ 13.

Τί εἶναι συνείδησις;

Συνείδησις λέγεται ἡ ἐνέργεια ἐκείνη τοῦ νοῦς, καθ' ἣν κρίνομεν πράξιν τινα ἡμετέραν, ἂν εἶναι σύμφωνος ἢ οὐ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ σωτηριώδης

αὐτῆ φωνῆ τῆς συνειδήσεως δικαίως φωνῆ Θεοῦ καλεῖται, διότι παρὰ τοῦ πλάστου ἐνετέθη ἡμῖν ὡς ὁδηγὸς ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ τὸ ἅγιον θέλημα ἐξαγγέλλει. Ἡ συνείδησις πρὸ μὲν τῆς πράξεως προτρέπει μὲν ἡμᾶς πρὸς αὐτὴν, ἐὰν ἦναι ἀγαθὴ, ἀποτρέπει δ' ἀπ' αὐτῆς, ἐὰν ἦναι κακὴ· καὶ τότε λέγεται προηγουμένη συνείδησις· μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἐὰν μὲν ἡ πράξις ἦτο καλὴ, ἐπαινεῖ ἡμᾶς καὶ συγχαίρει ἢ παρέχει ἡμῖν τὴν καλουμένην ἠθικὴν ἰκανοποίησιν, ἢ ψυχικὴν γαλήνην, ἐὰν δὲ κακὴ, φέγει καὶ ἐλέγχει, ἢ γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεως, καὶ τότε λέγεται ἐπομένη. Ἡ χαρὰ τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ ἠθικὴ ἰκανοποίησις εἶναι ἡ βάσις τῆς ἀληθοῦς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου, ἢν καὶ τὰ μεγαλύτερα ἐξωτερικὰ δυσυχήματα δὲν δύνανται νὰ καταστρέψωσιν. Ὁ ἔχων γαλήνην συνειδήσεως, συναισθάνεται, ὅτι εἶναι ἀγαπητὸς τῷ Θεῷ, ὅστις ἀγαπᾷ καὶ βραβεύει τὸ ἀγαθόν, καὶ ἦναι ἠνωμένος μετ' αὐτοῦ. Παρὰ δὲ τῷ Θεῷ, ὡς τῷ ἄκρῳ ἀγαθῷ, εὐρηται ἡ τελεία εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου. Τούναντίον μακρὰν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἔχθρᾳ πρὸς αὐτὸν εἶναι δυστυχὴς ὁ ἄνθρωπος. Ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως, ἣτις βεβαιοῖ τὸν ἄνθρωπον, ὅτι πράττων τὸ κακὸν εἶναι ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀποστρεφομένου τὸ κακὸν καὶ τιμωροῦντος αὐτὸ, καθιστᾷ δυστυχῆ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγίστων ἐξωτερικῶν εὐτυχιῶν. Διὰ τοῦτο πρέπει πρὸ πάντων νὰ ζητῶμεν τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως πράττοντες τὸ ἀγαθόν. Δύναται δὲ ἡ συνείδησις νὰ ἐπισκοτισθῇ ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ ἀμαρτίας καὶ διαστραφῇ. Διὰ τοῦτο διακρίνευσι πολλὰ εἶδη συνειδήσεως· τὴν εὐλαβῆ ἢ ὑγιᾶ,

ὅταν ὀρθῶς κρίνη τὰς πράξεις ἡμῶν τὰς τε μεγάλας καὶ τὰς μικρὰς ἀναλόγως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν· τὴν εὐρεῖαν, ὅταν μόνον τὰ λίαν μεγάλα ἀδικήματα αἰσθάνηται καὶ, δι' αὐτὰ μόνον ἐλέγχουσα τὸν ἄνθρωπον, συγχωρῇ αὐτὸν διὰ πολλὰ ἄλλα ἱκανῶς σπουδαῖα ἀδικήματα· τὴν ἐλαστικὴν ὅταν ὅτε μὲν ἦναι αὐστηρὰ, ὅταν δηλ. δὲν πρόκηται περὶ μεγάλου συμφέροντος, ὅτε δὲ ἐπεικῆς, ὅταν παρουσιάζηται σπουδαῖόν τι συμφέρον· εἰς περιδεῖα, ὅταν περὶ μικροῦ λόγου ἀξίας πραγμάτων θορυβῆται καὶ εὐρίσκηται πάντοτε ἐν ἀμφιβολίαις· καὶ τέλος εἰς φαρισαϊκὴν συνείδησιν, ὅταν περὶ μόνον τὰ μικρὰ ἐπιδείξεως χάριν δεικνύῃ μεγάλην αὐστηρότητα, περὶ δὲ τὰ μεγάλα ἦναι ἀδιάφορος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος λέγεται φαρισαϊκὴ συνείδησις ἐκ τῶν Φαρισαίων, οἵτινες, καθὼς λέγει ὁ αὐτοὺς ἐλέγχας Κύριος, διύλιζον τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον κατέπινον καὶ ἐκαθάριζον τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἐνῶ τὸ ἔσωθεν ἦτο μεστὸν πάσης ἀκαθαρσίας (Ματθ. χγ' 24). Ὁ τὴν ὑγιᾶ συνείδησιν κεκτημένος ὀνομάζεται εὐσυνείδητος· ὁ τοιοῦτος οὐδὲν πράττει παρὰ συνείδησιν, πάντοτε σπουδάζων σύμφωνα πρὸς τὴν φωνὴν αὐτῆς νὰ ζῆ κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ νὰ πράττῃ μόνον ὅ,τι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Ἀσυνείδητος εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ εὐσυνειδήτου· ὁ τοιοῦτος ἀδιαφορεῖ πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀσυνειδήσια αὕτη ἐπιτεινομένη δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀναλγησίαν, ἣτις εἶναι ἡ ἠθικὴ κατάστασις ἐκείνου, ὅστις καὶ διὰ βαρύτερα ἐγκλήματα δὲν αἰσθάνεται ἄλλος ἢ τύψιν συνειδήσεως. Ἐτι δὲ χείρων εἶναι ἡ κατάστασις τῆς

πωρώσεως τοῦ νοῦς, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον δὲν τύπτεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, πράττων βαρύτερα ἁμαρτήματα, ἀλλὰ καὶ χαίρει εἰς τὸ κακόν. Τοιοῦτοι ἄνθρωποι, εὐτυχῶς σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι τέρατα, ἐν οἷς οὐδὲν ἴχνος σχεδὸν συνειδήσεως διασώζεται. Τὴν συνείδησίν του πρέπει νὰ σπουδάξῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρῇ καθαράν καὶ ζωηράν· εἰς τοῦτο δὲ τὰ μέγιστα δύνανται νὰ συντελέσωσιν ἡ μελέτη τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ ἐν γένει ὠφελίμων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βιβλίων, ἡ ἀκρόασις τοῦ θείου λόγου καὶ ἐν γένει ἠθικῶν ὁμιλιῶν, καὶ ἡ μετὰ εὐσυνειδήτων ἀνθρώπων συναναστροφή. Ἐν τῷ βίῳ του ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὰ ἐξῆς πρακτικὰ παραγγέλματα.

Μέλλων νὰ πράξῃς τι, ἐρώτα προσεκτικῶς τὴν συνείδησίν σου, ἂν εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν.

Ποτὲ μὴ πράξῃς ὅ,τι ἡ συνείδησίς σου σοὶ λέγει ὅτι εἶναι κακόν.

Πράττε μόνον ὅ,τι σοὶ λέγει ἡ συνείδησίς σου ὅτι εἶναι ἀγαθόν.

§ 14.

Τί εἶναι ἡ ἐλευθέρᾳ θέλησις ;

Ἡ συνείδησις ἐν ἡμῖν δὲν ἤθελεν ἐπαινεῖ μὲν ἡμᾶς ὅταν πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ψέγει δὲ, ὅταν πράττωμεν τὸ κακόν, ἐὰν δὲν ἡμεθα ἐλεύθεροι, ἐὰν ὅ,τι πράττομεν, δὲν ἦτο προῖόν τῆς ἡμετέρας ἐκλογῆς. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῆς λογικότητος ἔλαβε παρὰ τοῦ πλάστου καὶ τοῦτο τὸ δῶρον, νὰ ἐκλέγῃ ἐλευθέρως τὸ πρακτέον (Σοφ. Σειρ. ιέ, 14—20) (*). Τοῦτο εἶναι ἡ

(*) Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν

κολομένη ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Ἐπ' αὐτῆς δὲ στηρίζεται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις του· ἀνευ αὐτῆς οὐδεμία πράξις εἴτε καλὴ εἴτε κακὴ ἡδύνατο νὰ καταλογισθῇ τῷ ἀνθρώπῳ· ὁ ἠθικὸς δὲ βίος τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἀδύνατος. Ὁ ἄνθρωπος καθὼ ἐλεύθερον ὄν εἶναι ὄν ἠθικόν. Διὰ τοῦτο τὰ κτήνη ὡς μὴ ἐλεύθερα, ἀλλ' ὡς πράττοντα κατὰ ἔνστικτα ἢ ὀρμέμφυτα τυφλῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, δὲν εἶναι ἠθικὰ ὄντα· αἱ πράξεις των δὲν ἔχουσιν ἠθικὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν· δὲν εἶναι οὔτε ἀξίεπαινα οὔτε ἀξιόμειπτα ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτῶν. Τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπιρραζοῦσι διάφοροι αἰτίαι, ὅτε μὲν αἱ ἐπιθυμίαι, ὅτε δὲ ὁ ἐγωϊσμὸς, ὅτε δὲ ὁ ὀρθὸς λόγος, ἀλλ' εἰς πάσας τὰς περιστάσεις ταύτας ὠθεῖται μὲν εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν, ἀλλὰ δὲν ἐξαναγκάζεται. Ἄλλως ἤθελε παύσει ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁμοῦς ὁ ἄνθρωπος ἔχει πάντοτε τὴν συναίσθησιν, ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του. Ἐὰν ἐνικήθῃ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του, ἢ ἐὰν ἐνέδωκεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐγωϊσμοῦ του καὶ ἔπραξε κακόν τι, ψέγει ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται τύψεις συνειδότης. Ἐὰν τούναντίον ὑπήκουσεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἐπαινεῖ ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται ἠθικὴν ἱκανοποίησιν. Τοῦτο προϋποθέτει, ὅτι πάντοτε ἦτο ἐλεύθερος νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τοῦτο ἢ

χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ· ἐὰν θέλῃς, συντηρήσεις ἐντολάς, καὶ πίστιν ποιήσαι εὐδοκίας. Παρέθηκέ σοι πῦρ καὶ ὕδωρ, οὐ ἐὰν θέλῃς, ἐκτενεῖς τὴν χεῖρά σου· ἐναντι ἀνθρώπων ἢ ζωῆ καὶ ὀ θάνατος, καὶ ὅ ἐὰν εὐδουκῆσῃ, δοθήσεται αὐτῷ.

ἐκεῖνο. Ὁ ἄνθρωπος ὡς λογικὸν ὄν πρέπει νὰ ῥυθμίζη τὴν θέλησίν του σύμφωνα πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεώς του, καὶ νὰ μὴ ἀφίνη ἑαυτὸν νὰ σύρηται ὑπὸ τῶν τυφλῶν παθῶν ἢ τοῦ ἐγωϊσμοῦ. Εἰς τοῦτο αἰσθάνεται ἕκαστος ἐσωτερικῶς ὅτι εἶναι ὑπόχρεως. Ὅταν δὲ συνειθίσῃ τις νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἢ θέλησιν του οὕτως ἀσκουμένη καὶ κρατυνομένη, λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπὴν, καθὼς φέρεται πρὸς τὸ κακόν, ὅταν εἰθίσῃ τις ἑαυτὸν εἰς τὸ πράττειν τοῦτο. Τότε ἡ θέλησις εἶναι πράγματι ἰσχυρὰ, ὅταν ἐκλέγῃ ὅ,τι πρέπει, οὐχὶ δὲ ὅταν ὑπὸ τῶν παθῶν σύρηται αἰχμάλωτος εἰς ὅ,τι δὲν πρέπει.

§ 15.

(Ἡ ἀμαρτία ἐξήλειψε τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ;

Ἡ ἀμαρτία ἢ ἀπὸ τῶν πρωτοπλάστων διαδοθεῖσα καὶ γενικευθεῖσα ἐν τῷ κόσμῳ δὲν ἐξήλειψε τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καθὼς δὲν κατέστρεψε καὶ τὸ λογικὸν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος καὶ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ἔμεινε καὶ μένει ἄνθρωπος, ἐλεύθερον ὄν, ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του. Τοῦτο συναισθάνεται πᾶς ἄνθρωπος, καὶ περὶ αὐτοῦ βεβαιοῦται ἕκαστος ἐκ τῆς ἰδίας συνειδήσεως. Πρὸς τούτοις πάντα τὰ παραγγέλματα τῆς Γραφῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους περὶ μετανοίας καὶ ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς, προϋποθέτουσι τὴν ἐλευθέραν ταύτην θέλησιν. Ὅταν ὁ δεκάλογος (Ἐξοδ. κ) παραγγέλλῃ· οὐ φονεύσεις· οὐ κλέψεις· κτλ. προῦπονοεῖ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐκλέγῃ μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Ἡ ἐλευθέρη θέλησις τοῦ ἀνθρώπου ἀναγνωρίζεται, καὶ ὅταν

ὁ Κύριος διδάσκων ἔλεγεν· « Ὅστις θέλῃ ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν » κτλ. (Ματθ. ις', 24). Ἡ δὲ Σοφία Σειράχ ῥητῶς λέγει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐὰν θέλῃ τηρεῖ τὰς ἐντολάς καὶ εἰς αὐτὸν ἀπόκειται νὰ ἐκλέξῃ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακὸν, τὴν ζωὴν ἢ τὸν θάνατον (ιε', 14). Ὅτι ἔπαθε μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι μόνον, ὅτι ἐξήσθεν ἡ σεν, ὅτι ἐνῶ δυσκόλως πράττει πᾶν ὅ,τι ὡς πρέπον ὑπὸ τοῦ λόγου ὑποδεικνύεται, ῥέπει εὐκόλως, παρασυρομένη ὑπὸ τῶν παθῶν, πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ ἐγγεγραμμένου ἠθικοῦ νόμου (Ῥωμ. ζ', 21). Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀναγεννήσεως, διὰ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ἀπλάσεως κρατῦνεται ἐν τῷ ἀγαθῷ ἡ θέλησις ἡμῶν, ἀποκτῶσα τὴν ὑγιᾶ αὐτῆς κατάστασιν. Τὴν πεπλανημένην γνώμην, ὅτι ἡ ἁμαρτία ἐξῆλειψεν ἐντελῶς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, εἶχεν ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ Αὐγουστῖνος καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐδίδαξαν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ.

§ 16.

(Τί εἶναι καταλογισμὸς τῶν πράξεων.

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἐλεύθερον καὶ πράττει οὐχὶ κατὰ βίαν καὶ ἀνάγκην ἀλλ' ἐλευθέρως, φέρει τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του. Ἡ ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης πράξεώς τινος εἰς τινα λέγεται καταλογισμὸς τῆς πράξεως. Περὶ τοῦ καταλογισμοῦ τούτου παρατηροῦμεν τὰ ἐπόμενα I) Ἐκεῖνο μόνον τὸ ἔργον δύναται νὰ καταλογισθῇ τινι, τὸ ὅποιον οὗτος ἔπραξεν ἐλευθέρως. Ἐὰν κατὰ λάθος, τὸ ὅποιον

μοι ἦτο ἀδύνατον νὰ προΐδω, ἢ ἐξαναγκασθεῖς παρ' ἄλλου, ἐβλάψα τινα παρὰ τὴν θέλησίν μου, δὲν δύναται ἢ βλάβη αὕτη νὰ μοι καταλογισθῇ. 2) Ὅσο μικροτέρα ἢ ἐλευθερία, τοσοῦτον μικρότερος καὶ ὁ καταλογισμὸς. Τὴν ἐλευθερίαν ἐξασθενοῦσι καὶ σμικρύνουσιν ἢ ἄγνοια, ὁ φόβος τὰ πάθη, ἢ συνήθεια. Διότι ὁ ἐν ἀγνοίᾳ εὕρισκόμενος ἢ τελῶν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ πάθους τινός, ὀργῆς πδχ., ἢ παρασυρόμενος ὑπὸ ἐπικρατούσης κακῆς συνηθείας δὲν πράττει ἐντελῶς ἐλευθέρως. 3) Ὅσο μεγαλύτερα ἢ ἐλευθερία, τοσοῦτον ὁ καταλογισμὸς μεγαλύτερος. Τοῦτο ἐννοεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρου. 4) Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῆς σπουδαιότητος τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένης ὑποχρεώσεως. Ὁ ὑβρίζων π.δ.χ. τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ἀμαρτάνει βαρύτερον τοῦ πράττοντος τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα πρὸς ξένον τινά. 5) Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῶν δυσχερειῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου. Πδχ. ὁ κατατριχόμενος ὑπὸ πενίας καὶ ὅμως τίμιος δεικνυόμενος ἐν τῇ διαχειρίσει ξένων χρημάτων εἶναι μᾶλλον ἀξιόπαινος τοῦ τιμίου πλουσίου.

§ 17.

Τί εἶναι ἀρετή;

Ἄρετὴ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἔξις τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ ἀγαθόν, δηλαδὴ ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἢ ἀκριβῆς πλήρωσις πάντων τῶν καθήκοντων ἡμῶν, καὶ ὁ σεβασμὸς πάντων τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων. Ἡ ἀρετὴ ἵνα ἦναι ἀληθὴς πρέ-

πει να ἔχη τὰ ἐπόμενα ἰδιώματα. 1) Πρέπει να ἦναι περιληπτικὴ πάντων τῶν καθήκοντων. Διότι δεν ἀρκεῖ τὰ μεν τῶν καθηκόντων να πράττηται, τῶν δὲ να ἀμελῆ, να ἦναι πδχ. καλὸς πατήρ, ἀλλὰ κακὸς πολίτης. Ἡ τελεία καὶ ἀληθὴς ἀρετὴ δεν εἶναι μονομερής. 2) Πρέπει να ἦναι ἀμετάβλητος καὶ καρτερική. Μία ἀγαθὴ πράξις ἅπαξ γενομένη δεν συνιστᾷ ἀρετὴν· αὕτη δεικνύεται πάντοτε· εἶναι τοιαύτη καὶ σήμερον καὶ αὔριον καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ· πράττεται οὐ μόνον ὅταν ἦναι εὐκολος, ἀλλὰ καὶ ὅταν μεγάλαι δυσχέρειαὶ πρέπη να ὑπερνικηθῶσιν· ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἀπέκτησε τὴν ἔξιν τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ εἶναι ἐνάρετος καὶ ὅταν πρόκηται να ὑποστῇ μεγάλας ὑλικὰς ζημίας. 3) Πρέπει να ἦναι ἐνεργός, να δεικνύηται δηλ. δι' ἀγαθῶν ἔργων· ἡ ἐν λόγοις ἀρετὴ δεν ἔχει οὐδεμίαν ἀξίαν· τὸ να λαλῆται ἐνθουσιωδῶς ἐνώπιον ἄλλων περὶ ἀρετῆς καὶ να πλέκη λαμπρὰ ταύτη ἐγκώμια, οὐ μόνον δεν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆς ἐνδείξις ἀκραιφνοῦς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἀλλ' ἐνίοτε μαρτυρεῖ μᾶλλον τὸναντίον· διότι φαῦλοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀμιλοῦσι πλειότερον περὶ ἀρετῆς. Τὰ ἀγαθὰ ἔργα λοιπὸν εἶναι τὰ μαρτυροῦντα τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν. «Ἐάν ἀδελφός ἢ ἀδελφή, λέγει ὁ Ἰάκωβος (6', 15) γυμνοὶ ὑπάρχωσι καὶ λειπόμενοι ὡς τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἶπη δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε, καὶ χορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;» 4) Πρέπει να ἦναι καθαρὰ, δηλ. να γίνηται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὅταν ἡ ἀρετὴ γίνηται διὰ φόβον ἢ δι' ὠφέλειαν ἢ διὰ δόξαν, τότε δεν ἔχει ἀξίαν τινά. Τότε ἡ ἀρετὴ καταβιβάζεται εἰς

μέσον ἀπλοῦν τῶν σκοπῶν ἡμῶν. Τοιαύτην ἀρετὴν δύνανται νὰ ἀσχῶσι καὶ οἱ χειρίστοι τῶν ἀνθρώπων.

§ 18.

Εἶναι δυνατὴ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τελεία ἀρετὴ;

Ἡ τελεία ἀρετὴ εἶναι ἀνέφικτος τῷ ἀνθρώπῳ, οὔσα ἰδιότης τοῦ Θεοῦ, ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν εἶναι ὁ μόνος ἀληθῶς «ἀγαθός» (Μαρκ. ι', 18). Ὁ ἄνθρωπος σπεύδει μόνον καὶ ὀφείλει νὰ σπεύδῃ πρὸς τὴν τελείαν ταύτην ἀρετὴν. Ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ τῆς ἀρετῆς ὁ ἄνθρωπος ἔχει νὰ παλαίσῃ πρὸς πολλὰ προσκόμματα, ἰδίως δὲ πρὸς τὰς σωματικὰς ἐπιθυμίας καὶ πρὸς τὴν φιλαυτίαν ἑαυτοῦ. Αἱ ἐπιθυμίαι πολλάκις ἐλκύουσι τὸν ἄνθρωπον ἐναντίον τοῦ καθήκοντος, δύνανται δὲ, ἐάν τις παραδοθῇ τυφλῶς εἰς αὐτάς, νὰ ἀποκτήσωσι μέγα κράτος ἐπ' αὐτοῦ καὶ νὰ ὑποδουλώσωσιν ἐντελῶς αὐτόν. Ἡ ἐγκράτεια διὰ τοῦτο, τὸ νὰ ἦναί τις κύριος τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτοῦ καὶ χαλινῶν ταύτας συμφῶνως πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἢ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, εἶναι ἐκ τῶν πρωτίστων ἀρετῶν. Καὶ ἡ φιλαυτία σύρει πολλάκις τὸν ἄνθρωπον εἰς πράξεις κακὰς καὶ ἀπομακρύνει ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς. Ἀρετὴ εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τὸ πράττειν πάντοτε κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον· ὁ ἐγωιστὴς τὸν ἐναντίον καὶ φίλαυτος ὡς κανόνα τῶν πράξεών του ἔχει τὸ ἴδιον καὶ μόνον τὸ ἴδιον συμφέρον. Ἡ αὐταπάρνησις εἶναι ἡ ἀρετὴ ἡ σώζουσα ἀπὸ τοῦ ἐγωισμοῦ καὶ τῆς φιλαυτίας. Ταῦτα λοιπὸν εἶναι τὰ κυριώτατα τῆς ἀρετῆς προσκόμματα παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, αἱ ἐπιθυμίαι,

ὅταν δὲν δαμάζωνται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τῆς συνει-
δήσεως, καὶ ἢ πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη, ὅταν ὑπερβαίῃ
τὰ πρέποντα ὄρια, τ. ἔ. ἢ φιλαυτία. Τὰς δυσχερείας
τῆς ἀρετῆς ἐξέφραζον οἱ ἀρχαῖοι λέγοντες, ὅτι «κ ὀ-
ποις τὰ καλὰ κ τῶνται», ἢ δὲ Γραφή τοῦτο
σημαίνουσα, λέγει ὅτι εἶναι «π λ α τ ε ῖ α ἢ πύ λ η καὶ
εὐρύχωρος ἢ ὁδὸς ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν καὶ
πολλοὶ εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς, στενὴ δὲ ἢ
πύλη καὶ τεθλιμμένη ἢ ὁδὸς ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν»
(Ματθ. ζ', 13). Ὁ δὲ ἀπόστολος Παῦλος ὡς ἀγῶνα
περιγράφων τὴν ἀρετὴν, παραγγέλλει τοῖς χριστιαν-
οῖς νὰ «ἀ ν α λ ά β ω σ ι τ ῆ ν π α ν ο π λ ί α ν τοῦ
Θεοῦ καὶ νὰ ἀντιστῶσι τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, περιζω-
σάμενοι τὴν ὀσφὺν αὐτῶν ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἐνδυσάμε-
νοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης» (Ἐφεσ. ζ', 16). Ἐ ν
τῷ ἀ γ ῶ ν ι τ ο ῦ τ ω τῆς ἀρετῆς μεγάλως ἐνι-
σχυόμεθα ἐκ τῶν παραδειγμάτων ἐξό-
χου ἀρετῆς, ἅτινα μνημονεῦει ἡ ἱστορία, καὶ μάλι-
στα ἡ ἱερά. Ἰδίως δὲ πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν
τελειότατον τῆς ἀρετῆς τύπον, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰη-
σοῦν Χριστόν, «ὅστις ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ
εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» καὶ ὅστις χάριν
τοῦ θελήματος τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς ἐθυσίασεν ἑαυ-
τὸν πρὸς σωτηρίαν τοῦ κόσμου, «ἡμῖν ὑπολιμπάνων
ὑπογραμμὸν, ἵνα τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ ἐπακολουθήσω-
μεν» (Α' Πέτρ. β', 21). Κ α τ ο ρ θ ο ῦ τ α ι δὲ ἢ τῷ
ἀνθρώπῳ ἐφικτὴ ἀ ρ ε τ ῆ, ἐάν τις οὐ μόνον διδα-
χθῇ τί εἶναι τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κατῆχον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ
ἐθισθῇ καὶ ἀ σ κ η θ ῆ εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθόν. Διὰ
τῆς ἀσκήσεως ταύτης ἐθίζεται τις νὰ περιστέλλῃ τὰς
ἑαυτοῦ ὀρμὰς καὶ νὰ ἀνθίσταται εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις

τοῦ ἐγωϊσμοῦ, ἡ δὲ θέλησις τοῦ λομβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπὴν. Εἰς τὴν ἀρετὴν εἶναι κατὰ ταῦτα ἀναγκαῖα οὐ μόνον ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ἀλλὰ καὶ ἡ στήριξις ἐν αὐτῷ, ἡ ἔμπνευσις τῆς ἀγάπης πρὸς αὐτὸ, ἡ καλὴ διάθεσις. Καὶ ἡ μὲν γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιτυγχάνεται διὰ καλῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἡ δὲ ἕξις ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ἄσκησις ἐν αὐτῷ ἀποκτᾶται πρὸ πάντων διὰ καλῆς εἰσιακῆς ἀνατροφῆς καὶ διὰ συναναστροφῆς μετὰ εὐσεβῶν καὶ ἐναρέτων ἀνθρώπων.

§ 19.

(Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐνισχύοντα αὐτήν;

Κακία εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἡ ῥοπή πρὸς τὸ πράττειν πάντοτε τὸ κακόν. Ἡ κακία εἶναι τὸ ὄλωσ ἀντίθετον τῆς ἀρετῆς. Μία μόνη κακὴ πράξις λέγεται ἁμαρτία. Ἡ κακία εἶναι ὑποδούλωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ εἰς τὸν ἐγωϊσμόν καὶ ἐντελῆς ἀδιαφορία πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ὁ κακὸς ὡς κανόνα τῶν πράξεών του ἔχει τὸ ἡδύνον τὰς αἰσθήσεις του ἢ τὸ συμφέρον ἐν γένει, κωφεύει δὲ ἐντελῶς πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἥτις ἐπιβάλλει αὐτῷ τὸ καθήκον. Τὰ κρατούοντα τὴν κακίαν εἶναι κυρίως τέσσαρά τινα, ἡ κακὴ ἀγωγή, ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας, ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία καὶ τὰ κακὰ παραδείγματα ἢ αἱ κακαὶ συναναστροφαί. Ἴον Ἡ κακὴ ἀγωγή δύναται νὰ βλάβῃ μεγάλως τὸν ἀνθρώπον· διότι ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι λίαν εὐπλαστος, καὶ καθὼς πλάσσεται τις ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, τοιοῦ-

τος συνήθως γίνεται σὺν τῷ χρόνῳ. Ὁ παῖς μὴ ἔχων ἀνεπτυγμένην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ πράττει καθὼς βλέπει, καὶ τὰ παραδείγματα τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρός του εἶναι τὰ πρῶτα καὶ σπουδαιότατα μαθήματα τῆς ἠθικῆς, τὰ ὁποῖα λαμβάνει. Ὅταν λοιπὸν βλέπῃ κακὰ παραδείγματα ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ διαφθαρῇ. Μάλιστα δὲ εἶναι μεγίστη ἡ ἐπιρροὴ τῆς μητρός, ὑφ' ἧς τὴν παιδαγωγῆσιν τελεῖ κυρίως ὁ παῖς. Διὰ τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον, ὅτι ἀνδρῶν φημισθέντων ἐπ' ἀρετῇ μητέρες ὑπῆρξαν ἀγιώταται γυναῖκες, οἷον τοῦ Χρυσοστόμου ἢ Ἀνθοῦσα, τοῦ Αὐγουστίνου ἢ Μόνικα, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἢ Νόννα καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου τοῦ μητροπολίτου Καισαρείας ἢ Ἐμμέλεια. Τούναντίον πολλῶν περιβοήτων κακούργων αἱ μητέρες ὑπῆρξαν κακούργοι. Εὐτυχεῖς ὅσοι ἐμπνέονται ἐκ παιδικῆς ἡλικίας παρὰ τῶν μητέρων αὐτῶν τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐν γένει ἀγάπην. 2ον. Ἡ ἔλλειψις ἔπειτα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας κρατύνει ἐν τῇ κακίᾳ. Διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ᾔναι τις εὐσεβῆς καὶ ἐνάρετος, ὅταν οὐδέποτε ἐδιδάχθῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ὅταν οὐδέποτε προετράπη εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ κακοῦ; Ἡ διδασκαλία τοῦ λαοῦ εἶναι εἰς χεῖρας τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν σχολείων. Ἡ ἐκκλησία, εἰς ἣν εἶναι κυρίως ἀνατεθειμένη ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ, ἔχει καθῆκον μέγιστον νὰ κηρύττῃ πρὸς αὐτὸν τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας καὶ νὰ ὀδηγῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ ἐν τοῖς σχολείοις δὲ πρέπει νὰ θεωρῆται πρῶτιστον μέλημα οὐχὶ ἀπλῶς ὁ πλουτισμὸς τοῦ νοός

τῶν μαθητῶν διὰ γνώσεων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ μόρφωσις τοῦ ἤθους αὐτῶν, τὰ δὲ μαθήματα τὰ κυρίως τείνοντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον (τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ) δεόν νὰ τιμῶνται ὡς τὰ πρῶτιστα. Ὅταν ἡ ἐκκλησία σιγαῖ, ὅταν τὸ κήρυγμα δὲν ἀκούηται καὶ ὁ λαὸς μένη θρησκευτικῶς ἀμόρφωτος, ὅταν τὰ σχολεῖα δὲν στηρίζωσιν εἰς τὴν εὐσεβείαν καὶ τὴν ἀρετὴν, τότε οὐδόλως παράδοξον, ὅτι οἱ λαοὶ διαφθείρονται καὶ ἡ κακία θριαμβεῖ. Ὡν Καθὼς βλάπτει ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, οὕτως ἐπιβλαβὴς εἶναι καὶ ἡ κακὴ ἡ διεστραμμένη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία. Ἡ χειρίστη, ἀλλὰ καὶ συνηθεστάτη διαστροφή τῆς θρησκείας εἶναι, ὅταν παρίσταται αὕτη ὡς σύνολον ἐξωτερικῶν τελετῶν καὶ ἐθίμων, ὧν ἡ ἀπλὴ τήρησις νομίζεται ὅτι ἀρκεῖ, ἐνῶ ἡ θρησκεία εἶναι οὐσιωδῶς ἐσωτερικόν τι, εἶναι ἡ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα, ἡ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς δεικνυομένη, καὶ μόνον ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης εὐσεβείας εἶναι ἡ λατρεία καὶ πᾶν ὅ,τι ὡς ἐξωτερικόν ἔθιμον συνεδέθη μετὰ τῆς θρησκείας. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς θρησκείας ὡς ἀπλῆς ἐξωτερικῶν τύπων συνηθείας συνεπάγεται τοῦτο τὸ μέγιστον ἄτοπον, ὅτι πολλοὶ νομίζοντες ἑαυτοὺς εὐσεβεῖς καὶ θρήσκους, διότι ἀπλῶς καὶ μηχανικῶς τοὺς τύπους τῆς θρησκείας ἐκτελοῦσιν, εἶναι ἄλλως ἄνθρωποι ἄσπλαγχοι καὶ ἄδικοι. Ὁ ἀληθῶς εὐσεβὴς πρῶτον πρέπει νὰ δείξη τὴν εὐσεβείαν του διὰ τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, καὶ ἔπειτα ἔχουσιν ἀξίαν αἱ προσευχαὶ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι αὐχὶ ὁ λέγων, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν

τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ζ', 21). Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει ἡ Γραφή ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ «ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν» (Ματθ. θ', 13), δηλ. πρὸ πάντων ζητεῖ παρά τῶν ἀνθρώπων ἔργα φιλανθρωπίας καὶ τότε εἶναι δεχταὶ καὶ αἱ δεήσεις αὐτῶν. Τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ λησμονήσωσιν οἱ διδάσκαλοι τῆς θρησκείας. 4ον) Τέλος τὰ κακὰ παραδείγματα καὶ αἱ κακαὶ συναναστροφαὶ ἐννοεῖται ὅτι διαφθείρουσι μέγਾਲως τὸν ἄνθρωπον· διότι τὸ παράδειγμα, λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης ῥητορικῆς τέχνης, ἀσκεῖ μεγίστην ἐπιρροὴν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπειροτέρων καὶ ἀκριτοτέρων ἀνθρώπων, οἵτινες μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ, μιμοῦνται πᾶν ὅ,τι βλέπουσι, παρά τῶν ἄλλων πραττόμενον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐμπειροτέρων καὶ συνετωτέρων. Διότι ὅταν τις εὐρίσκηται πάντοτε μετὰ διεσθαρμένων ἀνθρώπων, οἶονεὶ φθείρεται ἐκ τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαιράς, ἐν ἧ ζῆ. Κατὰ μικρὸν ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἀγαθὸν, τὸ ὁποῖον βλέπει καταπατούμενον καὶ περιυβριζόμενον παρά τῶν περὶ αὐτὸν, ψυχραίνεται· ἡ εὐσέβεια ἐκλείπει· ἡ ἀρετὴ σαλεύεται· καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέρχεται τὸ πλήρες ἠθικὸν ναυάγιον. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος (Α' Κορινθ. ιε', 33) κατὰ τὸν ἑλληνα ποιητὴν Μένανδρον· Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί,

ψυφείρουσιν ἢ θη χρῆσθ' ὁμιλίαι κακαί.)

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ.

Α'.

Καθηκοντα προς τὸν Θεόν.

§ 20.

Τί εἶναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία;

Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς πρώτιστον καθήκον τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν (§ 5). Τὴν ἀγάπην ταύτην ὀφείλομεν πρὸς τὸν Θεόν, διότι εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, ἢ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ αἰτία πάντων, ἐκεῖνος, εἰς ὃν χρεωστούμεν οὐ μόνον τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' οὗτως τῆς πηγῆς παντὸς ἀγαθοῦ ἔχομεν καὶ πᾶν ἄλλο ἀγαθόν. Ἡ ἀγάπη αὕτη πρὸς τὸν Θεόν καλεῖται εὐσέβεια. Εὐσεβὴς εἶναί τις, ὅταν ἔχη ἀκλονητον πίστιν εἰς τὸν Θεόν καὶ ἀπὸ καρδίας ἀσπάζεται τὰς περὶ Θεοῦ ἀληθείας· ὅταν ἦναι ἀπὸ ψυχῆς προσκεκολλημένος εἰς τὸν Θεόν ἢ ἀγαπᾷ αὐτόν· καὶ ὅταν

ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου ἔχῃ τὴν πεποίθησίν του εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ ἢ ἐλπίζῃ εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιλαμβάνονται καὶ ἐκδηλώσεις αὐτῆς εἶναι ἡ πίστις, ἡ ἀγάπη (*) καὶ ἡ ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν προϋποθέτει τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν· διότι ὁ μὴ πιστεῦων δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν· συνεπάγεται δὲ ἡ ἀγάπη τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα, διότι, ἐπειδὴ συνδεόμεθα διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐννοοῦμεν, ὅτι εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ἡμῶν ἀνταποκρίνεται ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς, ὡς ὄντος παναγάθου πατρὸς, ἐλπίζομεν εἰς τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιέχεται μὲν καὶ ὁ φόβος πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τιμωρὸν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο αἴσθημα εἶναι κατώτερον, εἶναι ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς εὐσεβείας, ὑπὲρ ἣν ὑψοῖ τὸν ἀνθρωπὸν ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ τὴν πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ. « Ἡ τελεία ἀγάπη, λέγει ἡ Γραφή (Α΄ Ἰωάν. δ', 18) ἔξω βάλλει τὸν φόβον ». Ἐν τῇ τελείᾳ εὐσεβείᾳ τὸν φόβον ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀγάπη. Τὴν εὐσεβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ δεικνύωμεν ἐν ὅλῳ τῷ βίῳ ἡμῶν, ὅςτις δέον νὰ ἦναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ γραπτὸν ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς κηρυττόμενον. Ὀλόκληρος ὁ βίος ἡμῶν πρέπει νὰ ἦναι εὐσεβής. Ὅταν δὲ τὴν εὐσεβειαν

(*) Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβεία· ἐν στενοτέρᾳ κυρίᾳ ἐννοίᾳ καλοῦμεν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν τὴν κλίσιν καὶ προσκόλλησιν τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν.

ἡμῶν δεικνύμεν καὶ διὰ λόγων ἢ προσευχῶν πρὸς τὸν Θεόν, τότε ἀποτελεῖται ἡ λατρεία. Ἡ εὐσέβεια οὐδέποτε πρέπει νὰ παύῃ ὑπάρχουσα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν καὶ νὰ φανεροῦται δι' ἐναρέτου βίου, ἡ λατρεία τούναντίον δύναται νὰ γίνηται μόνον καθ' ὠρισμένους καιρούς.

§ 21.

Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν;

Πίστις πρὸς τὸν Θεὸν λέγεται ἡ ἀκλόνητος ἡμῶν πεποίθησις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ πασῶν ἐν γένει τῶν ὀρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ὅσαι διὰ τε τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἀγίας Γραφῆς εἶναι ἡμῖν γνωσταί. Ἡ πίστις ἐν γένει, ἡ παραδοχὴ δηλ. ἀληθείας τινός, δύναται νὰ στηρίζηται ἢ ἀπλῶς ἐπὶ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ λέγοντός αὐτήν, καὶ τότε καλεῖται ἱστορικὴ πίστις, ἢ νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῆς λογικότητος τῆς ἀληθείας ἣν πιστεύομεν, τῆς συμφωνίας δηλαδὴ αὐτῆς πρὸς τὰ γνωστάς καὶ παραδεδεγμένας ἀληθείας τοῦ νοός ἡμῶν καὶ τότε λέγεται λογικὴ πίστις. Ἡ εἰς τὰς ὀρησκευτικὰς ἀληθείας πίστις εἶναι συνάμα καὶ ἱστορικὴ καὶ λογικὴ. Εἰς τὰς ἀληθείας τῆς ὀρησκείας πιστεύομεν πρῶτον, διότι διδάσκονται παρὰ ἀξιόπιστων ἀνδρῶν, τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἀγίας Γραφῆς· οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἱεροὶ καὶ ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἅγιος· ἀπέθανον δὲ ὑπὲρ ἐκείνων, ἅτινα ἐδίδαξαν. Ἡ δὲ ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων των, ἐπειδὴ ταῦτα περιέχουσι τὰς καθαρωτάτας καὶ ὑψίστας περὶ Θεοῦ, ὀρη-

σκέιας καὶ ἠθικῆς ἐννοίας, γεννᾶ ἐν ἡμῖν τὴν ἰδέαν, ὅτι βεβαίως οὗτοι ἐφωτίσθησαν ἄνωθεν, ὅπως γράψωσι τὰ ἱερὰ αὐτῶν βιβλία· διότι πᾶν ὅ,τι θεῖον καὶ ὑψηλὸν εἰς τὸν Θεὸν φυσικῶς ἀποδίδει ὁ ἄνθρωπος. Διὰ πάντα ταῦτα ἔχομεν δικαίως πεποιθήσιν εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν. Δεύτερον πιστεύομεν εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας, διότι εἶναι λογικαὶ καὶ συμφωνοῦσι πρὸς τὰς γνωστάς καὶ ὡς ἀληθεῖς ἀνεγνωρισμένας ἰδέας τοῦ νοῦς ἡμῶν. Διότι πιστεύοντες Ἰον εἰς τὸν Θεὸν ὡς ποιητὴν τοῦ κόσμου καὶ πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, Ζονεὶς τὴν θεῖαν αὐτοῦ πρόνοιαν, ἥτις κυβερνᾶ καὶ διευθύνει τὰ πάντα, Ξον εἰς τὴν πνευματικὴν τῆς ψυχῆς, Ἐον εἰς τὸν προορισμὸν ἡμῶν εἰς τὸ νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν καὶ γίνωμεν ἄξια τέκνα τοῦ οὐρανοῦ ἡμῶν πατρὸς καὶ ὁμοιάσωμεν πρὸς αὐτόν, ὄον εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Σωτῆρα τοῦ κόσμου, ὅς τις κατήλλαξεν ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὠδήγησεν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαρτίας εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν ἀγιασμὸν, καὶ θον εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν καὶ μέλλουσιν κρίσιν (καὶ αὗται εἶναι αἱ θεμελιωδέστεραι ἀλήθειαι τοῦ χριστιανισμοῦ), πιστεύομεν εἰς ἀληθείας, εἰς ἃς ἀναγκαζόμεθα καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Διότι θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῶμεν τὰ ἐναντία, δηλ. ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεὸς, ἀλλ' ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐπλάσθη καὶ βαίνει τυχαίως, διότι ἡ λέξις τύχη οὐδὲν σημαίνει, καὶ καθὼς θὰ ἦτο μωρὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἰκία τις ἔγινε τυχαίως, οὕτω μωρὸν θὰ ἦτο νὰ εἴπωμεν, ὅτι τυχαίως ἔγινεν ὁ κόσμος, ὅς τις εἶναι μετὰ τὸσαύτης σοφίας καὶ ἀρμονίας κατεσκευασμένος· καὶ ἡ ἠθικὴ δὲ συνειδησις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀποτρέπουσα ἀπὸ τῶν κακῶν,

προτρέπουσα δὲ εἰς τὰ ἀγαθὰ μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνωτάτου νομοθέτου καὶ δικαίου κριτοῦ· ὁμοίως ἀδύνατον νὰ δεχθῆ ὁ λογικὸς ἄνθρωπος ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον, κατέλιπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην καὶ δὲν προνοεῖ περὶ αὐτοῦ, διότι τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀναγκάως αὐτῷ ἀποδίδει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Ἐπίσης δὲ εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον ὕλη, διότι ἡ ὕλη δὲν σκέπτεται, οὐδὲ θέλει· ἡ νόησις καὶ ἡ θέλησις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐλλείποντα ἀπὸ τῶν ὕλικῶν πραγμάτων, μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξίν ἐν αὐτῷ ψυχῆς ὡς πνευματικῆς οὐσίας. Ὡσαύτως δὲν εἶναι ὀρθόν, ὅτι προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀπολαμβάνῃ μόνον τῶν ὕλικῶν ἀγαθῶν, διότι τοῦτο εἶναι προορισμὸς τῶν κτηνῶν, ὁ λογικὸς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι ἔχει ἄλλον ὑψηλότερον, πνευματικώτερον προορισμὸν, τὴν ἀναζήτησιν καὶ πρόσκτησιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ, καὶ τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐπειτα δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἔσωσε τὸν κόσμον, διότι ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ τὸναντίον· διότι διὰ τῆς θρησκευτικῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατηργήθη ἡ εἰδωλολατρεία καὶ διεδόθη πανταχοῦ ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ· ἐξέλιπεν ἡ ἀπανθρωπία τῆς ἀρχαίας ἐθνικῆς κοινωνίας, ἢ ἐδείκνυον πρὸ πάντων τὰ θεάματα τῶν θηριομαχιῶν καὶ μονομαχιῶν, καὶ τὰ ἤθη ἐγένοντο φιλανθρωπότερα, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἀναρίθμητα φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν· ἔπαυσε ἡ δουλεία καὶ ἐκηρύχθη ἡ ἰσότης καὶ ἀδελφότης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων· ἐμετριάσθη σπουδαίως ἡ ἀκολασία τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἐτιμήθη ἡ σωφροσύνη καὶ ὑψώθη ὁ οἰκογενειακὸς βίος. Καὶ τέλος εἶναι πλάνη τὸ ὅτι ἄντε ἀδι-

κήση τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἂν τε πράξῃ ἐναρέτως, δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ἢ τιμωρίαν ἢ ἀνταμοιβήν, διότι τοῦτο λέγει ἡ συνείδησις ἐκάστου ὅτι εἶναι ἀδύνατον, ὡς ἀδικον. Διὰ τοῦτο οἱ μέγιστοι νόες τοῦ κόσμου ὑπῆρξαν εὐσεβεῖς (*). Μόνον δὲ ὁ ἄφρων κατὰ τὴν Γραφὴν λέγει, ὅτι δὲν εἶναι Θεὸς (Ψαλ. ιγ', 1). Ἡ ἀφροσύνη καὶ ἡ ἀσυνειδησία ἄγει εἰς τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν· ἡ ἀληθὴς σοφία καὶ ἡ χρηστότης τούναντίον ὁδηγεῖ εἰς τὴν πίστιν. Ἄφρονες καὶ ἀμαθεῖς ἢ διεστραμμένην ἔχοντες τὴν διάνοιαν συνήθως ἀρνοῦνται τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν καὶ τὴν πρόνοιαν, ἀνίκανοι ὄντες ἀπὸ τῆς θεωρίας τῶν τοσοῦτον πανσόφως δεδημιουργημένων δημιουργημάτων νὰ ὑψωθῶσιν εἰς τὸν δημιουργόν καὶ τὴν πρόνοιάν του. Ὁ ὑγιῆς νοῦς τούναντίον καὶ μάλιστα ὁ διὰ τοῦ φωτός τῆς ἀληθοῦς παιδείας πεφωτισμένος βλέπει πανταχοῦ ἐν τῇ φύσει τὸν Θεόν καὶ ἐννοεῖ τοὺς λόγους τῆς Γραφῆς· «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα» (Ψαλ. ιη', 2). Ὡσαύτως καὶ ὁ ἀσυνείδητος καὶ διεφθαρμένος ἄνθρωπος εὐκόλως ἀπιστεῖ, διότι ἐπιθυμεῖ νὰ κωφεύῃ εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς του, ἥτις κηρύττει

(*) Τὰς θεμελιώδεις ιδέας τῆς θρησκείας καὶ ἠθικῆς τὸν Θεόν, τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς, παρεδέχθησαν καὶ ὑπεστήριξαν οἱ σοφώτεροι ἄνδρες τοῦ κόσμου, ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Κικέρων, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Καρτέσιος, ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Οὐόλφιος, ὁ Κάντιος, ὁ Σχελίγγιος, ὁ Ἰακώβης καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐξοχοὶ φιλόσοφοι.

Θεὸν ὡς ὕψιστον νομοθέτην καὶ δίκαιον κριτὴν καὶ μέλλουσαν ζωὴν, ἐν ἧ ἡ κακία θέλει τιμωρηθῆ, ἡ δὲ ἀρετὴ θέλει ἀνταμειφθῆ· αἱ μεγάλαι αὐταὶ ἀλήθειαι τῆς συνειδήσεως ταράττουσιν αὐτὸν καὶ διὰ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὰς ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἡ ἀπιστία παρακολουθεῖ λοιπὸν τὴν ἀσυνειδησίαν καὶ διαφοροῦν· τοῦναντίον ἡ χρηστότης καὶ ἀρετὴ ἀρέσκεται εἰς τὴν πίστιν· ὁ ἐνάρετος καὶ χρηστὸς θέλει νὰ ὑπάρχῃ Θεὸς, νὰ ὑπάρχῃ μέλλουσα ζωὴ, ἵνα ὑποστηρίξῃται τὸ ἀγαθὸν κατὰ τῆς κακίας καὶ ἐπὶ τέλους θριαμβεύῃ κατ' αὐτῆς.

§ 22.

Τίνα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς πίστεως;

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς πίστεως εἶναι μεγάλα. Πρῶτον φωτίζεται δι' αὐτῆς ὁ βίος ἡμῶν. Αἱ ὀρθροσκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀλήθειαι εἶναι ἐκεῖναι, αἵτινες ἐξηγοῦσι τὸ αἴνιγμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὸ πρὸς τί ὁ κόσμος καὶ πόθεν, τίς ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου, τίς ὁ προορισμὸς αὐτοῦ καὶ ὁ νόμος τοῦ βίου του, καὶ τί τὸ τέλος τοῦ βίου τούτου. Ὁ πιστεύων γνωρίζει, ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐποιήθη παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξ ἀγάπης ὡς ἀποκάλυψις τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ· ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἐπλάσθη παρ' αὐτοῦ ὡς εἰκὼν αὐτοῦ καὶ ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ τελειοποιηθῆ κατὰ μικρὸν καὶ ὁμοίωσιν κατὰ τὴν ἀγαθότητα πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ· ὅτι ὡς νόμον τοῦ βίου του πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, καὶ ὅτι ἡ παροῦσα ζωὴ δὲν εἶναι ἡ μόνη, ἀλλ' ὑπάρχει διὰ τὸ πνεῦμα καὶ πέραν τοῦ τάφου ζωὴ, ζωὴ

αιώνιος. Λί αλήθειαι αὔται, αἵτινες φωτίζουσι καὶ ἐξηγουοῦσι τὸν ἀνθρώπινον βίον, μένουσιν ἄγνωστοι τῷ ἀπίστῳ. Ὁ ἀπίστος ἄνθρωπος, ὁ ἀρνούμενος τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας, εὐρίσκειται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὡς ἐν σκότει. Ὡς τὰ κτήνη ἀρνούμενος εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν σωματικῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν καὶ ὡς μόνον σκοπὸν τοῦ βίου του τιθέμενος τὴν πρόσκαιρον ἡδονήν, ἀγνοεῖ ἐντελῶς τὸν ἀνώτερον ἠθικὸν βίον καὶ δὲν αισθάνεται ὑψηλοτέρας πνευματικὰς ἀνάγκας. Δεύτερον ἡ πίστις ἠθικοποιεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐξημερώνει αὐτόν. Διότι ἐνῶ ἡ ἀπιστία ὡς νόμον τοῦ βίου ἐννοεῖ τὸ ἡδὺ ἀπλῶς ἢ τὸ συμφέρον καὶ ὁδηγεῖ ἀναγκάως εἰς τὸν ὑλισμὸν, δηλ. τὴν τυφλὴν ἀπόλαυσιν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἢ τὸν ἐγωϊσμὸν, ἢ εὐσέβεια, ἢ πίστις δεικνύει ὡς νόμον τοῦ βίου τὴν καθαρὰν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἢ τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. Ἐνῶ ὁ πιστὸς ἔχει ὡς πρόγραμμα τοῦ βίου του τὸ « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν ». « Πράττε πάντοτε ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον, ἔσο δίκαιος καὶ φιλόανθρωπος πρὸς πάντας », τὸ πρόγραμμα τοῦ ἀπίστου εἶναι « Φάγωμεν, πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν ». Ἐπειτα ἠθικὴ ἄνευ πίστεως εἶναι ἀδύνατος· διότι καθὼς πᾶς νόμος προϋποθέτει νομοθέτην, δικαστήν καὶ ἐκτελεστήν αὐτοῦ, ἄλλως δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἰσχὺν, οὕτως καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου ἐγγεγραμμένος οὐδεμίαν ἐννοίαν καὶ ἰσχὺν ἔχει ἄνευ Θεοῦ νομοθέτου, δικαστοῦ καὶ τιμωροῦ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ. Διὰ τοῦτο μετὰ τῆς πίστεως ἦτο ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν πάντοτε

καὶ ἡ ἠθικὴ συνδεδεμένη, καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς πίστεως συνεπήνεγκε καὶ τῆς ἠθικῆς τὴν ἀπώλειαν. Πρὸς τοῦτοις δὲ ἡ πίστις ὑποστηρίζει τὴν ἠθικὴν καὶ διότι ἐξεγείρουσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα ἐμπνέει προθυμίαν πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὡς τῆς ἐκφράσεως τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ. Ὁ πιστεύων εἰς Θεὸν πλήρη ἀγάπης καὶ πρότυπον πάσης τελειότητος, ἀγαπᾷ ἀναγκαίως αὐτὸν, καὶ ἐκ τῆς ἀγάπης ταύτης κινούμενος, εὐχαρίστως πράττει τὰς ἐντολάς αὐτοῦ. Γνωρίζων δὲ ὅτι ὁ Θεὸς ὡς ἅγιος θέλει τὸ ἀγαθὸν καὶ προστατεύει αὐτὸ, ἐνθαρρύνεται ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἀρετῆς. Ἐχων διὰ τοῦτο τὴν πεποίθησιν, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ θριαμβεύσῃ ἐπὶ τέλους, δὲν ἀποδειλιᾷ ἐνώπιον οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως ἐκ μέρους τοῦ κακοῦ. Ὁ ἄπιστος τοῦναντίον καὶ ἐὰν γνωρίζῃ τί εἶναι ἀγαθὸν, στερεῖται ὁμως τοῦ ἐλατηρίου τῆς ἀγάπης καὶ τῆς προθυμίας πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ· οὐδαμῶθεν δὲ προσδοκῶν προστασίαν ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀποθαρρύνεται ἐκ πάσης τυχαίας ἀντιστάσεως. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ πιστὸς εὐρίσκει τέρψιν ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῆς ἀρετῆς καὶ ἀγωνίζεται θαρραλέως ὑπὲρ αὐτῆς, ὁ ἄπιστος θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀφόρητον βᾶρος καὶ ἐγκαταλείπει αὐτὴν ἐν τῇ πρώτῃ τυχούσῃ δυσκολίᾳ. Τρίτον ἡ πίστις ἐνθαρρύνει τὸν ἄνθρωπον ἐν ταῖς δυσχεραίαις τοῦ βίου καὶ παραμυθεῖ ἐν ταῖς θλίψεσιν αὐτοῦ. Ὁ πιστεύων εἰς Θεὸν πατέρα πλήρη ἀγάπης πρὸς τὰ πλάσματα αὐτοῦ, προνοοῦντα περὶ αὐτῶν καὶ προστατεύοντα πάντοτε τὸν ἄνθρωπον, ἀναγκαίως ἐλπίζει εἰς αὐτὸν καὶ

πέποιθεν εἰς τὴν προσάσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἐν ταῖς δυσχερείαις τοῦ βίου θαρρεῖ καὶ δὲν ἀπελπίζεται. Πλήρης δὲ ὢν τοῦ θάρρους τούτου καὶ τῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν θεῖαν ἀντίληψιν, ὑπερникᾶ πολλάκις τὰς μεγίστας δυσκολίας, αἰτίνες τὸν ἄπιστον καὶ ἀπελπινῆθελον ἐντελῶς ἀποθαρρύνει. Ἐὰν δὲ συμβῶσιν αὐτῷ θλίψεις καὶ δυστυχήματα, ἐπειδὴ πιστεύει, ὅτι οὐδὲν γίνεται ἄνευ τῆς παραχωρήσεως τοῦ Θεοῦ, οὕτινος αἰβουλαὶ εἶναι ἀνεξιχνίαστοι καὶ ἀνεξερεύνητοι, δέχεται ἀγογγύως, ὡς τὸ τέκνον τὰς πατρικὰς τιμωρίας, διότι πάντοτε καὶ ἐν πᾶσι θέλει νὰ γίνηται τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ταῦτα εἶναι τὰ ἐκ τῆς πίστεως ἀγαθὰ· συνελόντ' εἰπεῖν αὕτη φωτίζει τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου καὶ λύει τὸ αἰνίγμα αὐτοῦ· ἠθικοποιεῖ δὲ τὸν ἄνθρωπον, διότι προβάλλει αὐτῷ ὡς νόμον τοῦ βίου τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἐξηγεῖ τὸ φαινόμενον τοῦ ἠθικοῦ νόμου, δεικνύουσα τὸν Θεὸν ὡς νομοθέτην καὶ φρουρὸν τοῦ νόμου τούτου, καὶ ἐμπνέει φόβον μὲν πρὸς πᾶσαν παράβασιν αὐτοῦ, προθυμίαν δὲ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ, καὶ θάρρος κατὰ πάσης ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ ἀγαθοῦ· καὶ τέλος ὑποστηρίζει τὸν ἄνθρωπον ἐν ταῖς δυσχερείαις τοῦ βίου καὶ παραμυθεῖ αὐτὸν ἐν ταῖς θλίψεσιν αὐτοῦ. Διὰ τὰ καλὰ ταῦτα λέγει περὶ αὐτῆς ὁ Παῦλος «Χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι τῷ Θεῷ» (Ἑβρ. ιά, 6).

§ 23.

Ὅποια εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν Θεὸν πίστις;

Ἴνα ᾖναι ἀληθὴς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις πρέπει νὰ ᾖναι: 1) Λογικὴ, δηλ. δεόν νὰ πιστεύωμεν μετὰ λόγου, μὴ ἀναμιγνύοντες μετὰ τῶν ἀληθειῶν

τῆς θρησκείας πράγματα ἄσχετα πρὸς αὐτὴν καὶ μὴ ἀποδεχόμενοι τυφλῶς πᾶσαν πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας. 2) Πρέπει νὰ ἦναι σταθερά. Ὁ ἀληθῶς πιστεύων ἐμμένει πάντοτε εἰς τὰς πεποιθήσεις του καὶ ὑπερμαχεῖ αὐτῶν, χάριν δὲ αὐτῶν εἶναι ἕτοιμος τὰ πάντα νὰ θυσιάσῃ. Τοιαύτην σταθερότητα πίστεως εἰς τὸν Θεὸν ἔδειξαν οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες κατεδιώχθησαν, καὶ χάριν τῆς πίστεως ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ τελευταῖον καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον. 3) Ἡ πίστις πρέπει νὰ ἦναι περιληπτικὴ πασῶν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν τῶν ὡς τοιούτων καὶ ὑπὸ τῆς Γραφῆς καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως δεικνυομένων. Δὲν ἔχει ἀληθῆ πίστιν ἐκεῖνος, ὅστις ἐπιπολαίως καὶ αὐθαιρέτως κρίνων, τινὰς μὲν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν ἀποδέχεται, ἄλλας δ' ἀπορρίπτει, πιστεύει λ. χ. εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἀρνεῖται ὅμως τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. 4) Ἡ πίστις πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργὸς ἢ ζῶσα, πρέπει δηλ. νὰ μὴ περιορίζηται μόνον ἐν λόγοις, ἀλλὰ νὰ δεικνύηται καὶ δι' ἔργων. Ὁ ἀπόστολος Ἰάκωβος λέγει, ὅτι ἡ πίστις ἐὰν μὴ ἔχη ἔργα, εἶναι «νεκρά» (β', 14), καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγει, ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ «ενεργῆται διὰ τῆς ἀγάπης», νὰ δεικνύηται δηλ. ἐνεργὸς διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης (Γαλ. ἐ, 6). Ὁ Κύριος τὴν ψευδῆ πίστιν παρέβαλεν πρὸς οἰκίαν ὠκοδομημένην ἐπὶ ἄμμου, ἣτις εὐθὺς καταρρέει, ἅπαν πνεύσωσιν ἄνεμοι, ἐπέλθη ἡ βροχὴ καὶ ἔλωσιν ἐπ' αὐτὴν οἱ ποταμοί, ἐνῶ ἡ ἀληθῆς πίστις παρωμοιάσθη παρ' αὐτοῦ πρὸς οἰκίαν ὠκοδομημένην ἐπὶ πετρώδους μέρους, ἣτις μένει πάντοτε ἀκλόνητος (Ματθ. ζ', 24).

§ 24.

(Τίς εἶναι ὁ ὑπὲρ τῆς πίστεως γνήσιος ζήλος ;
Ὁ ἔχων ζῶσαν καὶ ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν ἐπιθυμεῖ διακαῶς, ἵνα ἡ πίστις αὐτῆ πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ὁσημέραι θριαμβεύῃ καὶ ἐξαπλοῦται πλείοτερον. Ἡ ἐπιθυμία αὐτῆ, ὅταν ἦναι ζωηρά, καλεῖται ζήλος ὑπὲρ τῆς πίστεως. Ὁ ζήλος οὗτος εἶναι καθ' ἑαυτὸν παντὸς χριστιανοῦ. Διότι ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπη, εἴαν ἦναι ἀληθῆς, ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν, νὰ μεταδίδωμεν αὐτοῖς πᾶν ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον νομίζομεν ὅτι κατέχομεν. Πρέπει ὅμως νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ γνησίου ζήλου καὶ νόθου ζήλου, καὶ νὰ ζητῶμεν νὰ ἔχωμεν τὸν πρῶτον, ἀποφεύγωμεν δὲ τὸν δεύτερον. Ὁ γνήσιος ζήλος πρῶτον εἶναι ἀληθῆς καὶ ἀνυπόκριτος. Πράγματι δηλ. αἰσθάνεται ὁ τοῦτον κτηγμένος ἐν τῇ καρδίᾳ του διακαῆ ἐπιθυμίαν ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως καὶ ἐξαπλώσεως τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθείας, καὶ εἶναι πρόθυμος ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τούτου νὰ υποστῇ καὶ πραγματικὰς θυσίας. Ἐπειτα ὁ γνήσιος ζήλος συνυπάρχει πάντοτε μετὰ τῆς πραότητος καὶ φιλανθρωπίας, μηδέποτε μεταχειριζόμενος τὴν βίαν. Τοιοῦτου εἰλικρινοῦς καὶ φιλανθρώπου καὶ πράου ζήλου πρότυπον εἶναι αὐτὸς τῆς πίστεως ἡμῶν ὁ θεῖος θεμελιωτῆς, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὅστις ἐσπούδαζε μὲν πάντοτε νὰ διαδίδῃ τὴν διδασκαλίαν του καὶ ὑπὲρ ταύτης ἀπέθανεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἀλλὰ πάντοτε ἐνήργει μετὰ πραότητος καὶ ἀνεξικακίας παραδειγματικῆς. Ὅτε ποτὲ δὲν ἐδέχθησαν αὐτὸν οἱ Σαμαρεῖται κώμης τινὸς πορευόμενον εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ πλήρεις ὀργῆς

ἤθελον νὰ παρακαλέσωσι τὸν Θεόν, εἰ δυνατὸν, νὰ
ρίψῃ πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ νὰ κατακαύσῃ τὴν κώ-
μην ἐκείνην, ὁ Κύριος ἤλεγξεν αὐτοὺς πικρῶς, εἰπὼν,
«Οὐκ οἶδατε, οἴου πνεύματος ἐστέ» (Λουκ. θ', 59).
δὲν ἐννοήσατε δηλ. ἀκόμη τὸ φιλόανθρωπον πνεῦμα
τῆς διδασκαλίας μου. Πέμπων δὲ τοὺς μαθητάς του
εἰς τὸ κήρυγμα, παρήγγειλεν αὐτοῖς νὰ μὴ παραλά-
θωσι μεθ' ἑαυτῶν μήτε πήραν, μήτε βάρβδον, νὰ μὴ
μεταχειρισθῶσι δηλ. ὑλικά μέσα, καὶ νὰ ὑπάγωσιν ὡς
πρόβατα μεταξὺ λύκων, νὰ κηρύξωσι δηλ. πανταχοῦ καὶ
ἐξαπλώσωσιν ἄνευ βίας διὰ μόνου τοῦ λόγου τὴν νέαν
Θρησκείαν. Τοιοῦτον πρᾶον καὶ φιλόανθρωπον ζῆλον
ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔδειξαν πράγματι μετὰ
ταῦτα οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ οἱ ἀρ-
χαῖοι ἐν γένει χριστιανοί, ὅτινες ἐν τῷ μέσῳ
φοβερωτάτων κατ' αὐτῶν διωγμῶν τρεῖς ὅλους αἰῶνας
διαρκεσάντων διέδωκαν ταχύτατα εἰς πάντα σχεδὸν
τὸν τότε γνωστὸν κόσμον διὰ μόνου τοῦ κηρύγματος
τὸ εὐαγγέλιον. «Ἡμεῖς, λέγει ὁ Λακτάντιος (*),
ἀρχαῖος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, δὲν ἀπαιτοῦμεν
παρ' οὐδενὸς νὰ λατρεύσῃ ἐκὼν ἄκων τὸν Θεὸν ἡμῶν,
οὐδὲ ὀργιζόμεθα, ἂν δὲν λατρεύῃ αὐτὸν, πεποιθότες,
ὅτι ἡ θρησκεία δὲν ἐκβιάζεται, καὶ ὅτι πρέπει νὰ με-
ταδίδεται διὰ τῆς πειθοῦς, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς βίας, ἵνα
γίνηται ἀπὸ καρδίας ἀποδεκτὴ». Ὁ νόθος ζῆλος
εἶναι ὅλως ἀντίθετος τῷ γνησίῳ τοιοῦτος εἶναι πρῶ-
τον ὁ ψευδὴς καὶ καθ' ὑπόκρισιν, ὅστις δὲν ἐνυ-
πάρχει δηλ. ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλ' ἐν τοῖς χεῖλεσι. Τοι-

(1) Instit V. 19, 20. Πρβλ. καὶ Tertull. ad Scapulam
c. 2. καὶ Ἰουστίνου Ἀπολ. ἀ, 2. 4. 12.

τος ἦτο ὁ ζήλος τῶν Φαρισαίων, οἵτινες περιῆγον γῆν καὶ θάλασσαν, ἵνα ποιήσωσιν ἓνα προσήλυτον, ἀπλῶς ἵνα ἐπιδεικνύωνται πρὸς τὸν λαὸν (Ματθ. κγ', 15). Νόθος ζήλος εἶναι ἔπειτα ὁ τυφλὸς καὶ ὑπέρμετρος, ὅστις καὶ αὐτὴν τὴν βίαν δὲν διαστρέφει νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς τοὺς σκοποὺς του. Ὁ τοιοῦτος ζήλος καλεῖται καὶ φανατισμός. Φανατικὸν ζῆλον ἀνέπτυξαν ἐν τῷ κόσμῳ ἰδίως οἱ Μωαμεθανοὶ, οἵτινες διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου ἐπέβαλον εἰς πολλὰς χώρας τὸν ἰσλαμισμόν. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ φιλανθρώπου καὶ ἀνεξιθρήσκου πνεύματος τοῦ Εὐαγγελίου ἔδειξαν πολλοὶ φανατικὸν ζῆλον, ἰδίως ἐν τῇ δύσει οἱ πάπαι καὶ οἱ λατῖνοι μοναχοὶ καὶ μάλιστα οἱ Δομινικανοί, οἵτινες διὰ τῶν διαβοητῶν δικαστηρίων τῆς Ἱερᾶς ἐξετάσεως κατεδίωξαν ἀπανθρωπότατα, ἐπὶ πυρᾶς καίοντες ἢ ἄλλως βασανίζοντες, πάντα τοὺς μὴ ἀποδεχομένους πάσας τὰς διδασκαλίας τῆς ῥωμαικῆς ἐκκλησίας, ἢ τοὺς αἵρετικούς. Ὁ τοιοῦτος ζήλος δὲν ἀρμόζει εἰς τοὺς ἀληθεῖς χριστιανούς.)

§ 25.

Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πίστει.

Τὰ ἐναντία τῇ πίστει εἶναι 1) ἡ ἀπιστία, τὸ νὰ ἀρνήται τις τὰς ἀληθείας τῆς Ὁρησκείας. Διακρίνουσι δύο εἶδη ἀπιστίας, θεωρητικὴν, ὅταν τις ζητῇ διὰ συλλογισμῶν ἢ μᾶλλον διὰ σοφισμάτων νὰ ἀποδείξῃ ψευδεῖς τὰς Ὁρησκευτικὰς ἀληθείας, συγγραφῶν καὶ λαλῶν κατ' αὐτῶν, καὶ πρακτικὴν,

ὅταν τις δὲν ἀμφισβητῇ μὲν διὰ τοῦ λόγου τὰς ὀρη-
σκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας, ζῆ ὅμως οὕτως, ὥστε
φαίνεται ὡς ἀγνοῶν αὐτὰς ἢ μὴ σεβόμενος αὐτὰς.
Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος τῆς ἀπιστίας εἶναι τὸ συν-
ηθέστερον. 2) Ἡ εἰδωλολατρεία, ἡ παραδοχὴ
ψευδῶν θεῶν καὶ ἡ λατρεία τῶν εἰδώλων αὐτῶν. Τοι-
αῦτα εἶναι τὰ ὀρησκευτάματα τῶν μὴ χριστιανισθέντων
λαῶν τῆς Ἀσίας, Ἀφρικῆς, Ἀμερικῆς καὶ Αὐστρα-
λίας. 3) Ὁ ἐπιπόλαιος ἐλευθεριασμός· τὸ
νὰ θέλῃ δηλ. νὰ δεικνύῃ τις ὅτι σκίπτεται δῆθεν ἐλευ-
θέρως ἄνευ προκαταλήψεως περὶ τῶν ὀρησκευτικῶν
πραγμάτων, καὶ ἐπιπολαίως κρίνων καὶ ἄνευ μελέτης
προηγουμένης βαθείας τῶν πραγμάτων τινὰ μὲν ἐκ
τῆς ὀρησκευτικῆς διδασκαλίας νὰ παραδέχεται, ἄλλα
δὲ νὰ ἀπορρίπτῃ. 4) Ἡ δεισιδαιμονία. Δεισι-
δαιμονία εἶναι ἡ ἀπόδοσις θείας, ὑπερφυσικῆς δυνά-
μεως εἰς τυχαῖα πράγματα (τὴν συνάντησιν π.χ. μετὰ
προσώπου τινός), εἰς τύπους προσευχῶν (μαγικὰς προσ-
ευχὰς), ἢ εἰς φυσικὰ φαινόμενα. Ἡ δεισιδαιμονία, ἀ-
ποτέλεσμα ἀμαθείας οὔσα, εἶναι λίαν ἐπιβλαβὴς, διότι
καὶ τὴν πίστιν μολύνει ἀναμιγνύουσα αὐτῇ
πράγματα ξένα αὐτῇ καὶ αὐτῇ μὴ ἐμπρέποντα, καὶ
τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου διαστρέφει, διότι ὁ
δεισιδαίμων δύναται ἐκ δεισιδαιμονίας καὶ ἐναντίον τῆς
ἠθικῆς νὰ πράξῃ τι, καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀν-
θρώπου καταστρέφει πληροῦσα αὐτὸν μα-
ταίων καὶ ἀβασίμων φόβων. Δάναται δὲ εὐκολώτατα
ἡ δεισιδαιμονία νὰ μεταδοθῇ εἰς τὰ πλήθη. Ἀπὸ τῶν
παρεκτροπῶν τούτων τῆς πίστεως δύναται νὰ σώζων-
ται οἱ χριστιανοί, ὅταν πεφωτισμένοι λειτουργοὶ τῆς

ἐκκλησίας διδάσκωσιν αὐτοὺς τὰς ἀληθείας τῆς ὀρη-
σκειάς.

§ 26.

Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη;

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια ἐμπερικλείει ἐν ἑαυτῇ ἐκτὸς τῆς πίστεως καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ κλίσις τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, ἡ προσκόλλησις αὐτῆς πρὸς αὐτὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν διότι εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθόν, αὐτὴ ἡ τελειότης, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν, καλόν καὶ ἀληθές, καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο καλεῖ ἡ ἅγια Γραφή τὸν Θεὸν «τέλειον» (Ματθ. ε', 48). Ὁ δὲ Ἰάκωβος παρατηρεῖ, ὅτι «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθέν ἐς καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων» (ἀ', 17). Διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης πρὸς τὸν Θεὸν ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ, καθὼς λέγει ἡ Γραφή· ὁ «Ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ» (Α' Ἰωάν. δ', 14). Ἐν τῇ ἐνώσει δὲ ταύτῃ κοινωνοὶ γινόμενοι τοῦ ἀπείρου καὶ τελείου ἀγαθοῦ, εὐρίσκομεν τὴν τελείαν ἡμῶν εὐτυχίαν καὶ μακαριότητα, ἣν δὲν δύνανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν τὰ πεπερασμένα ἀγαθὰ ὡς ἀτελεῖ καὶ πρόσκαιρα. Εἰς τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ὡς εἰς τὸ μέγιστον προτρεπόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος, «Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου» (Ματθ. κβ'. 37). Ὅτι δὲ τὸ καθῆκον

τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι π ρ ὶ τ ι σ τ ο ν, εἶναι καὶ αὐτόδηλον· διότι οὐδὲν τῶν κτισμάτων, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἦναι τέλειον καὶ ἡμῖν εὐεργετικόν, δύναται ἔστω καὶ μακρόθεν νὰ ἐξισωθῇ κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργετικὴν ἐπιρροήν πρὸς τὸν Θεόν.

§ 27.

Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής;

Ἵνα ἦναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἀληθῆς πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ ἐξῆς ἰδιώματα· 1) Πρέπει νὰ ἦναι εἰλικρινής. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ ἦναι ἐπίδειξις ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ἐν λόγοις περιωρισμένη, ἀλλ' ἀληθὲς αἶσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἐνυπάρχον. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης παραγγέλλει λέγων, «Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλώσσει, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν. γ', 18). 2) Πρέπει νὰ ἦναι καθαρὰ δηλ. νὰ μὴ ὑπάρχη ἐνεκα ἰδιοτελείας τινός, ἀπλῶς καὶ μόνον ἐνεκα ὧν ἔχομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν, ἢ ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ, ἢ ἐλπίζομεν τοιαῦτα, ἀλλ' ἐνεκα τῆς τελειότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, τὸ κατ' ἐξοχήν ἀγαθόν, ἢ αὐτοαγαθότης. Τὸ ἀγαθὸν δὲ ὀφειλομέν νὰ ἀγαπῶμεν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. 3) Πρέπει νὰ ἦναι υἱὸς καὶ φόβος, νὰ ἦναι δηλ. ἀγάπη, ὅποια ἀρμόζει εἰς υἱοῦς πρὸς πατέρα, ἀμιγῆς φόβου. Υἱικῶς ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐκεῖνος, ὅστις ἀποφεύγει νὰ πράξῃ τι παρὰ τὰς ἐντολάς καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα οὐχὶ ἐκ φόβου τιμωρίας, ἀλλὰ μόνον διότι τοῦτο ἀπαρέσκει εἰς τὸν Θεόν, ἀντιβαίνει εἰς τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. «Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, λέγει καὶ ὁ

Ἰωάννης, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ» (Α' Ἰωάν. δ', 18). 4) Ἀνωτέρα πάσης ἄλλης ἀγάπης. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τέλειον ἀγαθόν, διὰ τοῦτο αὐτῷ ἀνήκει καὶ ἡ ἀνωτάτη ἀγάπη. Ὅστις ὑπὲρ τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ ἄλλο τι ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἔχει τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Διὰ τοῦτο ἡ ἐντολή λέγει· «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου». 5) Πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργὸς καὶ ζῶσα, δηλ. ὄχι μόνον νὰ ἦναι εἰλικρινῆς καὶ νὰ ὑπάρχῃ πράγματι ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχῃ καὶ δύναμιν καὶ ζῶην, ὥστε νὰ κανονίξῃ ὀλόκληρον τὸν βίον ἡμῶν, ὅστις πρέπει νὰ ἦναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. 6) Πρέπει νὰ ἦναι σταθερὰ καὶ καρτερική. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ ἦναι πρόσκαιρόν τι φαινόμενον, ἀλλὰ νὰ ἐπικρατῇ πάντοτε ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν. Τοιαύτη ἀληθῆς ἦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἔλεγεν, ὅτι τροφή του εἶναι νὰ ποιῇ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν καὶ νὰ τελειώσῃ αὐτοῦ τὸ ἔργον (Ματθ. ιη', 10), καὶ ἐδίδασκεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εὐχωνται πάντοτε νὰ γίνηται τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς (Ματθ. ε', 10), ὑπέικων δὲ εἰς τὸ θέλημα τοῦτο παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν (Ματθ. κς', 39). Παραδείγματα ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι καὶ οἱ ἀποστολοὶ, οἵτινες ἕνεκα τῆς ἀγάπης ταύτης ὑπέστησαν τοσαῦτα κακὰ, ἐπὶ τέλους δὲ οἱ πλεῖστοι αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην τῶν ἀποστόλων ἐκφράζει εὐγλωττότατα ὁ Παῦλος λέγων· «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ ;

Θλιψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα. . . Ἐν πᾶσι τούτοις ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γάρ, ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρῖσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ρωμ. ἡ, 35, 39).

§ 28.

Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ;

Τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ εἶναι ἡ ψυχρότης καὶ ἀδιαφορία, καὶ τὸ μῖσος καὶ ἡ ἀποστροφή πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ πρῶτον συμβαίνει, ὅταν ὁ ἄνθρωπος, εἴτε διότι κακῶς καὶ ἐπιπολαίως ἐδιδάχθη τὰ περὶ Θεοῦ, ἢ διότι παρεδόθη ὅλως εἰς τὰς ὑλικὰς φροντίδας, ἀδιαφορῇ ἐντελῶς περὶ τοῦ ἂν ὑπάρχει Θεός καὶ τί τὸ θέλημα αὐτοῦ. Ὁ τοιοῦτος νόμον τοῦ βίου του ἔχει τὸ συμφέρον ἢ τὸ πολὺ τὴν ὑπόληψιν τῶν ἀνθρώπων ὡς καὶ ταύτην ὠφέλιμον αὐτῷ. Ἀνώτερα καὶ εὐγενέστερα ἐλατήρια ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ ὁ τοιοῦτος δὲν γνωρίζει, οὐδὲ ἐννοεῖ τὸ καθαρὸν καθήκον, τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πράττῃ πάντοτε ὅ,τι ἐπιβάλλει αὐτῷ ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος ὡς ἀγαθὸν καὶ σύμφωνον πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅταν ἀντιβαίνῃ εἰς τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ συμφέρον. Ὁ ἀδιάφορος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αὐτὸ τὸ κακὸν θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ πράξῃ, ἐὰν μόνον ἦτο βέβαιος, ὅτι δὲν ἤθελε φωραθῆ καὶ ζημιωθῆ ὡς ἐκ τούτου. Τὸ μῖσος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ ἀποστροφή εἶναι ἐπίτασις τῆς ἀδια-

φορίας και ψυχρότητος πρὸς αὐτὸν, γεννᾶται δὲ ἐν τοῖς φαύλοις ἐκείνοις ἀνθρώποις, οἵτινες βυθίζονται εἰς τὰ ἐγκλήματα καὶ ἐπεθύμουν νὰ μὴ ὑπάρχη Θεὸς, θεῖος νόμος καὶ συνείδησις, ἵνα ἀδεῶς πράττωσι κατὰ τὰς πονηρὰς αὐτῶν ἐπιθυμίας. «Εἶπεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, οὐκ ἔστι Θεός» (Ψαλμ. ιγ', Ι), λέγει καὶ ἡ Γραφή. Ἡ ἀδιαφορία καὶ τὸ μῖσος πρὸς τὸν Θεὸν ὀδηγοῦσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κακοδαμονίαν καὶ δυστυχίαν· διότι μακρὰν τοῦ Θεοῦ δὲν δύναται ὁ ἄνθρωπος ἄλλως ἢ νὰ ᾔηται δυστυχὴς· καθόσον τὰ τοῦ κόσμου ἀγαθὰ μάταια ὄντα, τ. ἔ. ἀτελεῖ, ἀθέβαια καὶ πρόσκαιρα, δὲν δύνανται νὰ ἱκανοποιήσωσι τοὺς πόθους αὐτοῦ, οἵτινες τείνουσι πρὸς τὸ ἄπειρον. Μόνον ἐν τῇ ἐνώσει μετὰ τοῦ Θεοῦ εὐρίσκει ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ τὸ τέλειον ἀγαθόν, ὅπερ ποθεῖ. «Θλίψις καὶ στενοχωρία, λέγει καὶ ἡ ἁγία Γραφή, ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν», ὄντος δηλ. μακρὰν τοῦ Θεοῦ.

§ 29.

Τί εἶναι ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν;

Ἡ εὐσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύεται οὐ μόνον διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδος. Ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ περοίθησις, ὅτι ὁ Θεὸς προστατεύει ἡμᾶς ὡς φιλόστοργος πατήρ, ὅτι παρέχει ἡμῖν πᾶν ὅ,τι εἶναι ὠφέλιμον καὶ ὅτι ἐὰν ἀφίνη ἐνίοτε νὰ δοκιμάζηται ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου τούτου ἡ ἀρετὴ, ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ὅμως θέλει ἀνταμείψει αὐτὴν τιμωρῶν τὴν κακίαν. Εἰς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ

ἐλπίζομεν, διότι εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πλήρης ἀγάπης ὢν, προνοεῖ καὶ περὶ πάντων μὲν τῶν πραγμάτων ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου (Ματθ. 5', 25—34), καὶ γνωρίζει τίνος ἔχομεν χρεῖαν ὡς παντογνώστης, δύναται νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς παντοδύναμος, καὶ θέλει νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς πανάγαθος. Ἡ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν συνδέεται στενῶς μετὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν. Μόνον ὁ ἀρνούμενος τὴν τελευταίαν, ὁ φρονῶν μετὰ τῶν ἐπικουρείων, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον ἐγκατέλιπεν αὐτὸν εἰς τύχην του (πρᾶγμα παράλογον), δὲν δύναται νὰ τρέφῃ ἐλπίδα πρὸς τὸν Θεόν. Τῆς ἐλπίδος ἔχομεν μεγίστην ἀνάγκην πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου· διότι αὕτη ἐπιθέτει βάλσαμον ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν καὶ ἀνακουφίζει αὐτὴν ἀπὸ τῶν θλίψεων καὶ κρατύνει ἡμᾶς, ἐμπνέουσα, τὸ αἶσθημα τῆς ὑπομονῆς. Ὁ εὐσεβὴς ὁ ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ὑπομένει, καὶ διότι γνωρίζει ὅτι οὐδὲν γίνεται ἐν τῷ κόσμῳ ἄνευ τῆς παραχωρήσεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἀφίνει νὰ δοκιμαζώμεθα πολλάκις καὶ κρατυνώμεθα ἐν τῇ ἀρετῇ, ἢ ὡς πατὴρ παιδεύει ἡμᾶς πρὸς σωφρονισμόν ἡμῶν, καὶ διότι εἶναι βέβαιος ὅτι, εὐδοκοῦντος τοῦ Θεοῦ, δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ παντὸς κακοῦ· τοῦναντίον ὁ ἄνευ ἐλπίδος εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐγκαταλελειμμένος ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν εἰς ἑαυτὸν· οὐδομόθεν δὲ προσδοκᾷ βοήθειάν τινα, ἢ δὲ ἀπελπισία καὶ ἡ ἀπόγνωσις εὐκόλως καταλαμβάνουσιν αὐτόν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ζητῶμεν νὰ ἐνισχύωμεν ἐν ἡμῖν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ἐνισχυόμεθα δὲ ἐν τῇ ἐλπίδι ταύτῃ, ὅταν ἀναλογιζώμεθα τὰ ἄ-

πειρα ἀγαθὰ, ἄτινα ἀπολαμβάνομεν παρὰ Θεοῦ, καὶ ἄτινα μαρτυροῦσι τρανῶς τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι 1) λογικὴ· δηλ. δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν παραλόγως ἢ νὰ ζητῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ πράγματα ἀδύνατα, μωρὰ καὶ ἀνάρμοστα εἰς τὸν Θεόν, οὔτε νὰ ἀπαιτῶμεν ἐν γένει νὰ γίνηται πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν· διότι πολλάκις τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ἀληθὲς ἡμῶν συμφέρον. Διὰ τοῦτο ὁ λογικῶς ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζει καὶ εὐχεται νὰ γίνηται πάντοτε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ τὸ αὐτοῦ (Ματθ. κς', 39). 2) Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ ἦναι σταθερὰ καὶ καρτερικὴ. Ἡ ἐλπίς φαίνεται πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κινδύνοις, ὅταν πᾶσα ἄλλη ἀνθρωπίνη ἐλπίς ἐγκαταλίπη ἡμᾶς. Τοιαύτη σταθερὰ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν ἐνέπνεε καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀρχαίους χριστιανούς ἐν τοῖς μακροῖς καὶ ἀπανθρωποτάτοις διωγμοῖς, οὓς ὑφίσταντο παρὰ τῶν ἐθνικῶν ῥωμαίων. Τὰ ἐναντία τῇ ἀληθείᾳ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδι εἶναι πρῶτον ἡ μωρὰ καὶ δεισιδαίμων ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν, ἣτις ζητεῖ πολλάκις παρ' αὐτοῦ ἢ παράλογα πράγματα ἢ τὴν διὰ θαυματουργίας ἐκτέλεσιν ἄλλως ἀδυνάτων πραγμάτων. Τοιαύτη μωρὰ εἶναι ἡ ἐλπίς πολλῶν φαύλων ἀνθρώπων, ληστῶν καὶ τοιούτων, οἵτινες ἐπικαλοῦνται καὶ ἐλπίζουσι τὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς κακούργοις ἐπιχειρήσεσιν αὐτῶν. Δεισιδαίμων ἦτο καὶ ἡ ἐλπίς, ἣτις κατὰ τοὺς βαρβάρους μέσους αἰῶνας ἐγέννησεν ἐν τῇ δύσει τὰς λεγομένας θείας κρίσεις. Ἐρίζοντες ἢ διαφορὰν τινα πρὸς ἀλλήλους ἔχοντες ἀνέθετον εἰς τὸν Θεὸν νὰ κρίνη μεταξὺ αὐτῶν διὰ τινος θαύματος, ὑποβαλλά-

μενοι εἰς προφανῆ τινα κίνδυνον, καὶ μωρῶς ἐλπίζοντες, ὅτι ὁ Θεὸς ἀφεύκτως, ὡς εἰ ὄφειλε νὰ ὑπέικη εἰς πᾶσαν ἀνόητον ἀπαίτησιν τῶν ἀνθρώπων, ἤθελε σώσει τὸν ἀθῶον καὶ τιμωρήσει τὸν ἔνοχον! Εἶδος θείας κρίσεως εἶναι καὶ ἡ μονομαχία, ἥτις ἀπὸ τῶν μέσων αἰῶνων ἀναφαινομένη, μέχρι τῆς σήμερον σώζεται ἐν ἀπάσῃ τῇ Εὐρώπῃ. Ἐν τῇ μονομαχίᾳ ἐπίστευον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτι ὡς ἐκ θαύματος ἔμελλεν ἀφεύκτως ὁ ἔνοχος νὰ πάθῃ. Καὶ ὁ μὲν λόγος, ἢ μᾶλλον ἡ δεισιδαιμονία, ἢ προκαλέσασα τὴν μονομαχίαν, ἐξέλιπεν, ἡ μονομαχία ὁμως ἂν καὶ ὡς παράλογος παρὰ πάντων ἀναγνωριζομένη, ὡς πεπαιωμένη συνήθεια ἔμεινε παρ' ἡμῖν. Δεύτερον ἀντίκειται τῇ ἀληθεῖ ἐλπίδι ἡ ὑπέρμετρος πεποίθησις εἰς τὰ ὑλικά ἀγαθὰ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν γένει βεσθηθειαν. Οἱ ἄνθρωποι, ἐφ' οἷς ἤλπισέ τις, πολλάκις διέψευσαν τὰς ἐλπίδας ταύτας, οὐδὲ δύνανται πάντοτε νὰ σώσωσι τὸν ἄνθρωπον καὶ θέλοντες. Μόνον ἡ ἐπὶ τὸν Θεὸν ἐλπίς εἶναι ἀσφαλής. Διὰ τοῦτο λέγει ἡ Γραφή «Μὴ πεποιθήατε ἐπὶ ἄρχοντας, ἐπὶ υἱοῦς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία» (Ψαλμ. ρμέ, 3). Καὶ ἡ ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ ἡμῶν ὑπέρμετρος πεποίθησις εἶναι ἐπισφαλής, διότι καὶ ταῦτα εἶναι φθαρτὰ καὶ ἀβέβαια. Ὁ σήμερον πλούσιος αὐριον δύναται νὰ εὔρεθῇ πτωχός. Ὁ δὲ ἀπροσδοκῆτως πολλάκις ἐρχόμενος θάνατος δύναται νὰ ματαιώσῃ αἴφνης πάσας τὰς περὶ ὑλικῆς εὐδαιμονίας ἐλπίδας ἡμῶν, ἃς ἐστηρίξαμεν ἐπὶ τοῦ πλούτου ἡμῶν. Παράδειγμα ἔστω ὁ ἄφρων πλούσιος τοῦ Εὐαγγελίου, οὗ τινος εὐφόρησεν ἡ χώρα, καὶ ὅστις ἀπέθανεν ἐν μέσῳ τῶν ἐλπίδων ἀσφαλεστάτης μελλούσης ἐκ τοῦ πλού-

του αὐτοῦ εὐδαιμονίας (Λουκ. ιβ', 19). Ἄλλως ὅμως δὲν ἐννοεῖ ὁ χριστιανισμὸς, ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος ἐν ἀπραξίᾳ μένων τὰ πάντα ἄνωθεν νὰ περιμένῃ· διότι ὁ Θεὸς δοὺς ἡμῖν τοσαύτας δυνάμεις ἀπαιτεῖ νὰ ποιῶμεν χρῆσιν αὐτῶν καὶ βοηθεῖ τὸν ἄξιον βοηθείας· ἀλλὰ θέλει μόνον νὰ πείσῃ ἡμᾶς, ὅτι πρέπει νὰ γινώσκωμεν ὅτι ἄνευ τῆς ἄνωθεν ἀντιλήψεως οὐδὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν· διότι ἡ ζωὴ ἡμῶν, ἡ ὑπαρξίς, συντήρησις καὶ πρόοδος ἡμῶν, καθὼς ἐν γένει τὸ σύμπαν, εἶναι ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Θεοῦ. «Ἐὰν, λέγει ἡ Γραφή, μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες» (Ψαλμ., ρκς', 1). Τὴν ἰδέαν ταύτην ἐξέφραζον οἱ ἀρχαῖοι λέγοντες «Σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνει». Τρίτον ἀντίκειται τῇ ἀληθεῖ ἐλπίδι εἰς τὸν Θεὸν ἡ τελεία ἀπελπισία καὶ ἀπόγνωσις, ἡ ἐντελής ἔλλειψις ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεὸν ἐν τοῖς κινδύνοις καὶ δυστυχίμασιν. Ἡ τοιαύτη ἀπελπισία προέρχεται εἴτε ἐξ ἀγνοίας ἢ κακῆς περὶ θρησκείας διδασκαλίας, εἴτε, ὅπερ καὶ τὸ συνηθέστερον, ἐκ φαύλου καὶ ἀσώτου βίου, δι' οὗ ἡ μὲν εὐσέβεια ἐντελῶς ἀπόλλυται, ὁ δὲ ἄνθρωπος φθείρεται καὶ κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν, ἢ δὲ συνείδησις, ἀφ' ἧς φυγαδεύονται ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἀνάπαυσις, βασανίζεται ὑπὸ φοβερῶν τύψεων.

§ 30.

Τί εἶναι προσευχὴ ἢ λατρεία ;

Ὅταν ἐκφράζωμεν διὰ λόγων πρὸς τὸν Θεὸν τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέβειαν, λατρεύομεν αὐτὸν ἢ προσευχόμεθα. Ὁ διάλογος οὗτος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ προσευχή. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἢ

προσευχῇ αἰτήσεως, ὅταν ζητῶμεν τι παρά τοῦ Θεοῦ ἐλλεῖπον ἡμῖν, ἢ μετανοίας, ὅταν ἐκφράζωμεν μεταμέλειαν δι' ἁμαρτήματα, ἅπερ ἐπράξαμεν, ἢ δοξολογίας, ὅταν ὑμνῶμεν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ καὶ καθόλου τὰς θείας αὐτοῦ τελειότητας, ἅς τινας καὶ ἡ ἐξωτερικὴ φύσις καὶ ἡ συνείδησις ἡμῶν φανεροῦσιν ἡμῖν, ἢ εὐχαριστίας, ἅταν εὐχαριστῶμεν αὐτὸν διὰ τὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ. Ἡ προσευχὴ δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ὑψοῦται ἀπὸ τοῦ φαρτοῦ τούτου κόσμου πρὸς τὸν αἰώνιον Θεόν, καὶ ἐνοῦται μετ' αὐτοῦ, εἶναι ἡ ὑψίστη πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου, αἱ δὲ στιγμαὶ αὐτῆς αἱ πολυτιμότεραι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ προσευχὴ ἔχει ἀξίαν, 1ον ὅταν γίνηται μετὰ προσοχῆς, ὅταν δὲν βαττολογῶμεν, δὲν φλυαρῶμεν δηλ. ἀπλῶς προφέροντες τὰς λέξεις τῆς προσευχῆς, χωρὶς νὰ ἐνοῶμεν ἢ νὰ προσέχωμεν εἰς ὅσα λέγομεν. Τοιαύτη προσευχὴ δὲν εἶναι ἀληθής. 2ον Ἡ προσευχὴ τότε εἶναι καλὴ καὶ τῷ Θεῷ ἀποδεκτὴ, ὅταν γίνηται ἀπὸ καρᾶς καὶ φιλαδέλφου καρδίας. Διότι πῶς δύναται νὰ δεχθῇ ὁ Θεὸς τὴν προσευχὴν ἡμῶν καὶ νὰ συγχωρήσῃ τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, ὅταν ἡμεθα πλήρεις μίσους κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, καὶ ὅταν ἡμεῖς δὲν συγχωρῶμεν τοῖς ἄλλοις τὰ πρὸς ἡμᾶς παραπτώματα αὐτῶν; Τοῦτο ἐδίδαξεν ὁ Κύριος καὶ ἐν τῇ κυριακῇ προσευχῇ, ἐν ἣ παρακαλοῦμεν νὰ ἀφήσῃ ἡμῖν ὁ Θεὸς τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα νὰ ἀφήσωμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν (Ματθ. 5', 12), καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀνηλεοῦς δούλου, ὅστις ἐνῶ ὁ κύριός του ἀφῆκεν αὐτῷ τὸ μέγα χρέος του, αὐτὸς δι' ἐλάχιστον χρέος ἤθελε νὰ θέσῃ τὸν σύνδουλόν

τοῦ εἰς τὴν φυλακὴν (Ματθ. ιη', 28). Πρὸς τοῦτοις
 ζῶν πρέπει προσευχόμενοι νὰ ἔχωμεν πλῆρη πε-
 ποίθησιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ εὐχόμεθα νὰ γίνη-
 ται τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὸ ἡμέτερον. Ἡ προσευχὴ
 εἶναι ἀνάγκη τῆς ἡμετέρας ψυχῆς. Διότι
 καθὼς ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος πᾶν ὅ,τι αἰσθάνεται ζωη-
 ρῶς ἐν τῇ καρδίᾳ του, εἴτε εὐχάριστον εἴτε δυσάρεστον
 αἰσθημα, ζητεῖ νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὰ ἔξω, οὕτω ὁ πρὸς
 τὸν Θεὸν εὐσεβῆς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφρά-
 σῃ διὰ λόγων καὶ σχημάτων τὰ τὴν καρδίαν του ζωη-
 ρῶς κατέχοντα θρησκευτικὰ συναισθήματα τῆς πί-
 στεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεόν.
 Χρήζων πράγματός τινος, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ
 ἱκετεύσῃ τὸν πανάγαθον Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ· μετανοῶν
 θέλει νὰ ἐκφράσῃ αὐτῷ τὴν μετάνοιάν του· θαυμάζων
 τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ ἢ τυχὼν παρ' αὐτοῦ εὐεργε-
 τήματός τινος ἐπιθυμεῖ νὰ δοξολογήσῃ καὶ εὐχαρι-
 στήσῃ αὐτόν. Ἡ προσευχὴ τόσον ἀναγκαίως προέρ-
 χεται ἀπὸ τῆς εὐσεβείας, ὥστε τὸ μὴ προσεύχεσθαι
 εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη ἀπόδειξις, ὅτι οὐδὲ εὐσέβεια ἐν
 τῇ καρδίᾳ τοῦ μὴ προσευχομένου ὑπάρχει. Ἡ προ-
 ευχὴ λοιπὸν ἔχει ἀξίαν καὶ εἶναι ἀναγκαία
 οὐχὶ ἵνα καταστήσωμεν τῷ Θεῷ γνω-
 στὰ ἐκεῖνα, ὧν χρεῖαν ἔχομεν κατὰ τὴν πρόληψιν
 πολλῶν δεισιδαιμόνων· διότι ταῦτα ὁ Θεὸς ὡς παντο-
 γνώστης γνωρίζει κάλλιον ἡμῶν· «οἶδε γὰρ ὁ Πατήρ
 ὧν χρεῖαν ἔχομεν, λέγει ἡ Γραφή, πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰ-
 τῆσαι αὐτόν (Ματθ. ς', 8)· καθὼς οὐδὲ διότι ὁ
 Θεὸς ἔχει χρεῖαν τῶν εὐχῶν ἡμῶν καὶ
 αἰνῶν, καθ' ὅσον αὐτός εἶναι ἀνεκδέης. Ἡ προσευχὴ
 πρέπει νὰ γίνηται ἀ) διότι, ὡς ἐρρέθη, εἶναι ἀ-

ναγκαία ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν· ὅταν ἡμεθα εὐσεβεῖς, εἶναι εἰς ἡμᾶς μεγάλη ἀνάγκη τὸ νὰ προσευχώμεθα. Ἐπειτα β') ἡ προσευχὴ αὕτη καὶ ἄλλως εἶναι χρήσιμος, διότι ἂν καὶ ἦναι ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, ἐπιδρᾷ καὶ αὕτη ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας καὶ ζωογονεῖ αὐτήν· διὰ τοῦτο τὸ προσεύχεσθαι καθιστᾷ ἡμᾶς εὐσεβεστέρους. Πολλάκις προσερχόμενοι ἄνευ τῆς ἀναγκαίας προπαρασκευῆς εἰς τὴν προσευχὴν, δι' αὐτῆς ταύτης τῆς προσευχῆς βλέπομεν ζωογονούμενα ἐν ἡμῖν τὰ ὀρθοσκευτικὰ αἰσθήματα, καὶ ἐνῶ ἤρχισαμεν ψυχροὶ, τελειόνομεν θερμοὶ τὴν προσευχὴν ἡμῶν. Ἡ προσευχὴ λοιπὸν διαθερμαίνει τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν ἢ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν, ἀγάπην καὶ ἐλπίδα. Τοιοῦτοτρόπως δὲ γ') προσεγγίζουσα ἡμᾶς καὶ ἐνοῦσα μετὰ τοῦ ἁγίου καὶ δικαίου Θεοῦ, ἐξαγνίζει ἡμᾶς καὶ ἐμπνέει ἀποστροφὴν μὲν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ὡς ἀντικειμένην εἰς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, ἀγάπην δὲ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἐπειτα δ') ἡ προσευχὴ στηρίζει καὶ τῶν ἄλλων τὴν εὐσέβειαν· διότι βλέποντες ἡμᾶς προσευχομένους, κινοῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς προσευχὴν καὶ γίνονται εὐσεβεστέροι. Διὰ τὰ ἐκ τῆς προσευχῆς ταῦτα ἀγαθὰ προτρέπει ἡμᾶς ἡ Γραφή νὰ προσευχώμεθα. « Ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε » εἶπεν ὁ Κύριος (Μάρκ. ιγ', 33) καὶ ὁ Παῦλος· « Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε » (Κολασσ. δ', 2).

§ 31.

Τί εἶναι κοινὴ προσευχὴ καὶ τί ἑορτή;

Οἱ χριστιανοὶ ὀφείλομεν οὐ μόνον κατ' ἰδίαν

νὰ προσευχώμεθα, ἀλλὰ καὶ κοινῶς, συνεργόμενοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τοὺς ναοὺς διὰ πολλοὺς λόγους. 1ον. Διότι ἡ περιχώρησις τῶν ναῶν, ἐν οἷς γίνονται αἱ κοιναὶ προσευχαί, συντείνει εἰς θερμότεραν προσευχήν. 2ον. Διότι ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ προσευχῇ ἐξεγειρόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων προσευχόμεθα θερμότερον. 3ον. Διὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς συνδεόμεθα πάντες ἀδελφικῶς. 4ον. Ἐπειτα ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ πρὸς προσευχήν συναθροίσει δίδοται τοῖς λειτουργοῖς τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ καταλληλοτάτη εὐκαιρία νὰ διδάσχωσι τὸν λαὸν ἀναγινώσκοντες τὰς ἀγίας Γραφὰς καὶ ἐξηγοῦντες αὐτάς. Πρὸς τὴν κοινὴν ταύτην προσευχήν ἢ λατρείαν κατὰ πρότερον λόγον, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς ἀνάπαυσιν ἡμῶν ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν κόπων εἶναι ὠρισμένα ἡμέραι τινές, αἱ καλούμεναι ἑορταί. Τοιαῦται εἶναι αἱ Κυριακαί, αἱ εἰς τιμὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφιερωμένα, καὶ αἱ λοιπαὶ ἑορταί, καθ' ἃς τελοῦμεν τὴν ἀνάμνησιν μεγάλων γεγονότων, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ χριστιανικὴ ὀρησκεία, ἢ ἀγίων ἀνδρῶν, ὧν τὴν ἀγιότητα προβάλλει ἡ ἐκκλησία εἰς μίμησιν τοῖς πιστοῖς. Τοιαῦται ἑορταί εἶναι αἱ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (τῆς γεννήσεως, τῆς βαπτίσεως, τῆς μεταμορφώσεως, τῆς σταυρώσεως, τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ), τῆς ἀγίας αὐτοῦ Μητρὸς, τῶν προφητῶν, ἀποστόλων, μαρτύρων, πατέρων, ὁσίων καὶ λοιπῶν ἀγίων. Τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐν τῇ ἑορτῇ εἶναι τὰ ἐπόμενα. Α'. Ὁφείλομεν κατ' αὐτάς νὰ παριστάμεθα ἐν τοῖς ναοῖς κατὰ τὴν ὄραν τῆς λατρείας καὶ μετὰ προθυμίας νὰ ἀκροώμεθα τῶν προσευχῶν καὶ τῆς

διδασκαλίας τοῦ εὐαγγελίου. Ἐναντία τοῦ καθήκοντος τούτου πράττουσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἢ ἄνευ αἰτίας ἀπολείπονται τῆς κοινῆς λατρείας, ἢ καίπερ σωματικῶς παριστάμενοι, νοερῶς ἀποπλανῶνται εἰς ἄλλα ἀντικείμενα, ἢ φλυαροῦσιν ἐν τῷ ναῷ ἢ ἀπρεπῶς προσφέρονται. Β'. Ἀρίστη συνήθεια εἶναι καὶ ἐν τῷ οἴκῳ νὰ μελετῶμεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τὰς ἀγίας Γραφὰς ἢ ἄλλο τι θρησκευτικόν καὶ ἠθικόν σύγγραμμα. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη μελέτη καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν γνώσεις θέλει διατηρεῖ καὶ πλουτίζει καὶ θέλει στηρίζει ἡμᾶς εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν, σώζουσα ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν ἰδεῶν καὶ ἀπὸ τῶν φαύλων πράξεων (*). Γ'. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀρμόζει νὰ ἀσχολώμεθα καὶ περὶ τὰ τῆς εὐποιίας ἔργα, εἰς ἃ κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας ἔνεκα τῶν ἀσχολιῶν ἡμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν πολλὴν προσοχήν. Εὐεργεσία τις κοσμεῖ τὴν ἑορτὴν πλείοτερον παντὸς ἄλλου, διότι ὁ Θεὸς θέλει πρὸ πάντων ἔργα φιλανθρωπίας «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Ματθ. 9', 13.) Δ'. Κατὰ τὰς ἑορτὰς ὀφείλομεν πρὸς τούτοις νὰ παύωμεν ἀπὸ τῶν συνήθων ἐργασιῶν καὶ νὰ ἀναπαυώμεθα ἀπὸ τῶν κόπων ἡμῶν. Καὶ ἡ ἀνά-

(*) Καταλληλότατα βιβλία πρὸς θρησκευτικὰς μελέτας εἶναι ἐκτὸς τοῦ Εὐαγγελίου αἱ Θρησκ. Μελέται τοῦ Μαυροκορδάτου, τὰ Κυριακοδρομία τοῦ Θεοτόκη, αἱ Ὁμιλίαι τοῦ Α. Μελεᾶ, αἱ Μελέται τοῦ Αὐγούστου Νικολάου, αἱ Μελέται τοῦ Γουιζώτου, ἡ Μίμησις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ Ἀπάνθισμα τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

παυσις αὐτῆ εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, εἰς τῶν σκο-
 πῶν τῆς ἑορτῆς. Καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα μετὰ πολ-
 λῶν ἡμερῶν συνεχῆ ἐργασίαν, ἔχουσι ἀνάγκην ἀνάσεως,
 διότι ἄλλως ἐπέρχεται καταπόνησις καὶ κατάρπτωσις
 τῶν δυνάμεων ἡμῶν. Μόνον ἐργασίαι ἀναπόφευ-
 κτοὶ καὶ ἐπείγουσαι ἡ χάριν φιλιανθρωπικῶν
 σκοπῶν γινόμεναι ἐπιτρέπονται. Ἄλλως ἡ τήρη-
 ρησις εἶναι ἰουδαϊκῆ, καθ' ἧς εἶπεν ὁ Κύριος τὸ «Οὐχ
 ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ σάββατον, ἀλλὰ τὸ σάβ-
 βατον διὰ τὸν ἄνθρωπον» (Μάρκ. 6', 27). Δεν πρέ-
 πει δὲ αἱ πολλαὶ ἑορταὶ νὰ γίνωνται
 ἡμῖν ἀφορμὴ ἀργίας, ἥτις οὐ μόνον οἰκονο-
 μικῶς εἶναι ἐπιβλαβῆς, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ὀλεθριωτάτη.
 Τινὲς ἄγαν αὐστηροὶ ἐνόμισαν, ὅτι κατὰ τὰς κυριακάς
 ἀπαγορεύεται πᾶν εἶδος τέρψεως. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς
 τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς εἶναι καὶ ἡ ἀνάπαυσις ἀπὸ
 τῶν κόπων τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν, αἱ δὲ τέρψεις φέρου-
 σιν ἀνακούφισιν εἰς τε τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν,
 δὲν δύνανται αὐταὶ νὰ ἀντιβαίνωσιν εἰς τὴν ἑορτήν.
 Πρέπει μόνον αἱ τέρψεις νὰ ᾔναι πάντοτε καὶ ἀθῶαι
 καὶ μετὰ μέτρου· ἄλλως ὑπερμέτρως λαμβανό-
 μεναι δύνανται νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις τοῦ ἀν-
 θρώπου, ἐνῶ σκοποῦσι νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτάς· δὲν
 πρέπει δὲ νὰ κωλύωσι καὶ τὸν κύριον
 σκοπὸν τῆς ἑορτῆς, δηλαδὴ τὴν λατρείαν.
 Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀντίθετα πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν
 ἑορτῶν πράττουσιν ὅσοι κατ' αὐτάς δὲν προσέρχονται
 εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν, ὅσοι ἐν γένει δὲν ἀφιερώνουσι
 μέρος αὐτῶν εἰς ὀρησκευτικὴν τινα μελέτην ἢ εὐσεβῆ
 τινα ἢ φιλιανθρωπὸν ἐνασχόλησιν, ὅσοι ἐξακολουθοῦσι
 τὰς συνήθειας ἐργασίας των κατ' αὐτάς, καὶ ὅσοι πα-

ραδίδονται εις ἀμέτρους, ἀπρεπείς, ἀσέμνους καὶ ἀνηθίκους ἢ ἐπιβλαβεῖς διασκεδάσεις.

§ 32.

Πῶς πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τί εἶναι ὕρκος;

Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύομεν καὶ ὅταν μεταχειριζώμεθα ἐν πάσῃ περιστάσει μετὰ τῆς ἀνηκουσίης εὐλαβείας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἱερώτατον τῶν ὀνομάτων· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν πάντοτε τὸν βαθύτατον σεβασμόν. Μεταχειριζόμενοι διὰ τοῦτο κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἠθέλομεν δείξει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο πράττουσι πρῶτον ὅσοι ἀνευλόγου καὶ ἀποχρώσης αἰτίας, παίζοντες ἀναφέρουσι τὸ θεῖον ὄνομα. Ὁ εἰς τοὺς ἀστεϊσμούς του ἀναμιγνύων τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, δεικνύει ὅτι στερεῖται εὐσεβείας. Δεύτερον κακῶς χρῶνται τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, ὅσοι βλασφημοῦσιν αὐτὸ, ἢ ὑβρίζουσιν αὐτὸ καὶ πᾶν ἐν γένει θεῖον καὶ ἱερόν, συνδεόμενον μετὰ τῆς θρησκείας. Αἱ βλασφημίαι ἐλέγχουσιν ἐσχάτην ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν καὶ τελείαν ἀποστροφὴν πρὸς τὸν Θεόν. Λαοὶ βλάσφημοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐλλείπει ἀπ' αὐτῶν πᾶν ἔχνος εὐσεβείας. Οἱ νόμοι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ τιμωρῶσιν αὐστηρῶς τοὺς βλασφήμους. Τρίτον μεταχειρίζονται κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ οἱ καταρώμενοι δι' αὐτοῦ, εὐχόμενοι δηλ. δι' αὐτοῦ τοῖς ἄλλοις κακά. Ἡ κατάρα πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι ἔκφρασις ἔχθρας καὶ μίσους πρὸς αὐτούς. Διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὅποῖον παραγγέλλ-

λει νὰ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους. Ὁ Παῦλος λέγει « Εὐ-
λογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε » (Ῥωμ. ιβ', 11), ὁ δὲ Ἰά-
κωβος παρατηρεῖ, ὅτι δὲν πρέπει διὰ τῆς αὐτῆς γλώσ-
σης, δι' ἧς εὐλόγοῦμεν τὸν Θεὸν, νὰ καταρῶμεθα
τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας
(Ἰακώβ. γ', 9). Ὑβρίζουσι δὲ τὸν Θεὸν καὶ ἀσεβοῦσι
πρὸς αὐτὸν οἱ ἀναμιγνύοντες εἰς τὰς ἑαυτῶν κατάρας,
εἰς τὰ ἑαυτῶν δηλ. πάθη κατὰ τῶν ἄλλων, τὸ ὄνομα
τοῦ παναγάθου Θεοῦ. Τέταρτον τέλος ἀνευλαβῆ χρῆσιν
τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ποιῶσιν οἱ ψευδῶς ὀρ-
κίζόμενοι. Ὁρκος εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωσις πράγ-
ματός τινος ὡς ἀληθοῦς ἢ ὑποσχέσεώς τινος δι' ἐπι-
κλήσεως τοῦ παντογνώστου, δικαίου καὶ παντοδυνά-
μου Θεοῦ ὡς μάρτυρος, κριτοῦ καὶ ἀνταποδότου. Ὁ
καλῶς γινόμενος ὄρκος ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς
χριστιανούς, ὅταν ᾔναι ἀνάγκη. Ὅταν λέγῃ ὁ
Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι
πρέπει νὰ μὴ ὀρκίζωνται ὅλως, ἀλλὰ νὰ ἀρκῶνται εἰς
τὸ ναὶ καὶ εἰς τὸ οὐ (Ματθ. ε', 34), σκοπεῖ νὰ ἀπαγο-
ρεύσῃ οὐχὶ πάντας ἐν γένει τοὺς ὄρκους, ἀλλὰ τοὺς
ἐπιπολαίους καὶ ἀνευ ἀνάγκης γινομένους. Ἄνευ
ἀνάγκης ἐν τῇ καθημερινῇ ἀναστροφῇ ἡμῶν δὲν πρέ-
πει νὰ ὀρκίζώμεθα, διότι τοῦτο προδίδει ἔλλειψιν τοῦ
ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ διότι ἡ τε-
λειότης ἀπαιτεῖ νὰ ἤμεθα τοσοῦτον εἰλικρινεῖς πρὸς
ἀλλήλους καὶ νὰ ἐμπνέωμεν τοιαύτην ἀμοιβαίαν ἐμ-
πιστοσύνην, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην τοῦ ὄρκου.
Ὅτι ὅμως ἀπολύτως δὲν ἀπαγορεύει τὸ εὐαγγέλιον
τὸν ὄρκον, δεικνύει τὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ Κυρίου,
ὅστις ὠρκίσθη ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως, ὅτε οὗτος ἀπέ-
τεινεν αὐτῷ τοὺς λόγους, « Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ

Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἵνα εἶπῃς ἡμῖν εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός» (Ματθ. κς', 63), εἰς οὓς ἀπήντησε καταφατικῶς, εἰπὼν «Σὺ εἶπας», καὶ τοῦ Παύλου, ὅστις πολλακίς ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ὀρκίζεται, ὡς ὅταν λέγῃ: «Μάρτυς ὁ Θεὸς τῆ ἐμῆ ψυχῆ» (Ῥωμ. α, 9). Ὁ Παῦλος λέγει ῥητῶς ὅτι ὁ ὄρκος δύναται νὰ γίνηται ὡς πέρασ πάσης ἀντιλογίας (Ἑβρ. ς', 16). Ὁ ὄρκος εἶναι ἀναγκαῖος πολλακίς ἵνα βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ νὰ ἤμεθα βέβαιοι περὶ τινος ἡμῖν διδομένης ὑποσχέσεως. Ὁ ὀρκισθεὶς ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ ἐπικαλεσθεὶς τὴν θείαν τιμωρίαν καθ' ἑαυτοῦ, ἐὰν ψευσθῇ ἢ παραβῇ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσίν του, πρέπει νὰ ᾔναι πολὺ ἐξηχρειωμένος καὶ εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀσεβῆς. Ἡ πολιτεία διὰ τοῦτο δικαίως μετεχειρίσθη πάντοτε τὸν ὄρκον, ἐπιβάλλουσα αὐτὸν ἐν τοῖς δικαστηρίοις εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς δικαστὰς, καὶ ὑποχρεοῦσα τοὺς ὑπάλληλους αὐτῆς δι' αὐτοῦ εἰς εὐσυνείδητον διαχείρησιν τῆς αὐτοῖς ἀνατιθεμένης δημοσίας ὑπηρεσίας. Ὁ μάρτυς ὀρκίζεται, ὅτι θὰ εἶπῃ ἐξεταζόμενος τὴν ἀλήθειαν καὶ μόνην τὴν ἀλήθειαν ἀνευ φόβου καὶ ἀνευ πάθους, ὁ δικαστῆς ἢ ἔνορκος, ὅτι θὰ δικάσῃ ἀμερολήπτως χωρὶς νὰ συνεννοηθῇ πρὸς οὐδένα καὶ ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸν Θεὸν καὶ τὴν συνείδησίν του, ὁ δὲ ὑπάλληλος, ὅτι θὰ διαχειρισθῇ τὴν ἀνατιθεμένην αὐτῷ παρὰ τοῦ δημοσίου ὑπηρεσίαν χωρὶς νὰ ἀποβλέψῃ ποτὲ εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον, καὶ τηρῶν τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, καὶ ὁ στρατιώτης, ὅτι οὐδέποτε θὰ καταλίπῃ τὰς σημαίας τῆς πατρίδος του, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῶν νόμων αὐτῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς μέχρι τελευταίας ρανίδος τοῦ αἵματός του. Ὁ ὄρκος εἶναι δὺο

εἰδῶν ἢ ὁμολογίας τῆς ἀληθείας ἢ ὑποσχέσεως. Τοὺς ὄρκους ὅταν δίδωμεν, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο εὐσυνειδήτως. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ βεβαιώμεν τι ὡς ἀληθές, ὅταν ἢ γνωρίζωμεν, ὅτι δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἢ δὲν ἡμεθα βέβαιοι περὶ αὐτοῦ. Ἐπίσης δὲ οὐδέποτε πρέπει μεθ' ὄρκου νὰ ὑποσχώμεθά τι, τὸ ὁποῖον γνωρίζωμεν, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν. Δῶσαντες δὲ ἅπαξ ὄρκον ὑποσχέσεως ὀφείλομεν νὰ ἐκπληρώμεν εὐσυνειδήτως τὰ ὑπεσχημένα. Ἡ δολιότης πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν ἀφ' ἡμῶν. Τὸν ὄρκον παραβαίνομεν, ἢ ὅταν ἐν γνώσει ψευδόμεθα (ψευδορκία), ἢ ὅταν ὑποσχώμεθα μὲν ἀλλὰ δὲν τηρῶμεν τὰ ὑπεσχημένα (ἐπιορκία). Ἡ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπιορκία εἶναι ἐγκλήματα μεγάλα καὶ φοβερά, διότι δεικνύουσιν ἔλλειψιν φόβου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, δὲν θὰ φοβηθῇ πολὺ περισσότερο τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀνθρώπος ἐπικινδυνώτατος εἰς τὴν κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο τὰ ἐγκλήματα ταῦτα τιμωροῦνται βαρύτερα ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων. Ὁ ὄρκος τῆς ὁμολογίας ἰσχύει πάντοτε. Μόνος δὲ ὁ ὄρκος τῆς ὑποσχέσεως δύναται ἔντισι περιστάσεσι νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἰσχύον του καὶ ὑποχρέωσιν, ὅταν δηλ. 1ον οἶ ὄροι, ὑφ' οὓς ἐγένετο, ἐκλείψωσιν, 2ον ὅταν ἢ ἐκπλήρωσις τῶν ὑπεσχημένων ἦναι ἀδύνατος, 3ον ὅταν ὁ λαβὼν τὴν ὑποσχέσιν ἐκουσίως παραιτῆται αὐτῆς, καὶ 4ον ὅταν ἢ ἐκπλήρωσις τῆς ὑποσχέσεως δύναται νὰ ἀποβῇ εἰς ζημίαν τοῦ ἄλλου. Ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν εἶναι

καλὸν νὰ ἀκολουθῶμεν τοὺς ἐξῆς κανόνας ὡς πρὸς τὸν ὄρκον.

Μὴ ὀρκίζου ἄνευ ἀνάγκης.

Ὅρκιζόμενος ἐν ἀνάγκῃ, ὀρκίζου εὐσυνειδήτως.

Ἐν τοῖς ὄρκοις τῆς ὁμολογίας λέγε πάντοτε τὴν ἀλήθειαν.

Ἐν τοῖς ὄρκοις τῆς ὑποσχέσεως τήρει τὰ ὑπεσχημένα ἀκριβῶς.

Μὴ ἀρνῆσαι ὄρκον παρ' ἄλλου ἐν ἀνάγκῃ ἀπαιτούμενον.

Μόνον ἐν ἀνάγκῃ ἀπαίτει παρὰ τῶν ἄλλων ὄρκον.

Β'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

§ 33.

Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθῆκον ἢ τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος μετὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς καθῆκον καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ὁ Κύριος ἀφοῦ εἶπεν ὅτι τὸ « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεὸν σου κτλ. » εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἔπειτα ἐπήγαγε· δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ εἶναι ἡ « ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν » (Ματθ. κβ', 40). Τὰ καθήκοντα ταῦτα συνδέονται στενότερα πρὸς ἀλληλα. Οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐὰν μισᾷ τὸν

πλησίον αὐτοῦ, καθὼς λέγει ὁ Ἰωάννης «εάν τις εἶπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῆ, ψεύστης ἐστὶν καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ. Καὶ ταύτην τὴν ἐντολήν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ» (Α' Ἰωνν. δ', 20). Διότι πῶς δύναται νὰ δεῖξῃ κάλλιον ὁ ἄνθρωπος τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην του, εἰ μὴ ἀγαπῶν τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ἣν ἔχει ἐνώπιόν του; Εἶναι δὲ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη διάθεσις, καθ' ἣν οὐ μόνον οὐδεμίαν βλάβην ἐπιθυμοῦμεν νὰ προξενήσωμεν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ, εἰ δυνατόν ἡμῖν, προθυμοποιούμεθα νὰ εὐεργετήσωμεν αὐτὸν χρεῖαν ἔχοντα· ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον, ὅταν ἡμεθα πρὸς αὐτὸν δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι· ὅταν συμπαθῶμεν πρὸς αὐτὸν καὶ χαίρωμεν μὲν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις αὐτοῦ, λυπώμεθα δὲ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτοῦ. Τὸν πλησίον ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὡς ὁμοῖον ἡμῖν πλάσμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὅποιον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν θείαν εἰκόνα, εἶναι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, καὶ ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ τείνῃ τελειοποιούμενον νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ. Ἡ λογικὴ αὕτη φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία ὀφείλει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Πᾶς ἄνθρωπος δυνάμει φέρει τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν. Διὰ τοῦτο πάντα ἀνθρώπον ὀφείλω νὰ σέβωμαι καὶ ἀγαπῶ, μὴδ' ἐπ' ἐλάχιστον βλάπτω αὐτόν ἢ κωλύω τὴν ἀνάπτυξίν του, μάλιστα δὲ εὐεργετῶν αὐτόν, ἐφ' ὅσον δύναμαι. Μόνον ὅταν ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἀγάπης πηγάζωσι τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἡμῶν

ἔχουσιν ἀξίαν· ἄλλως ἐκπληρούμενα ταῦτα ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἐξ ἄλλων σκοπῶν οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι, ἂν τις ἐκέκτητο τὰ μεγαλύτερα χαρίσματα, δι' ὧν νὰ γίνηται ὠφελιμώτατος τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἔπραττε τὰ μεγαλύτερα καλὰ, καὶ ἔδιδε πᾶν ὅ,τι εἶχεν ὑπὲρ τῶν ἄλλων καὶ ἐθυσιάζετο ὑπὲρ αὐτῶν, ἔπραττε δὲ ταῦτα χάριν ἄλλων σκοπῶν, ἀγάπην δὲ μὴ εἶχεν, οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχον τὰ ἔργα του (Α' Κορινθ. ιγ, 1—4). Ἐν γένει ἡ Γραφή δι' ἰδίαν μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει λέγει, ὅτι θέλουσιν ἀκούσει τῆς φωνῆς ἐκείνης «Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς ὑμῶν, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου» μόνον ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔδειξαν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, οἵτινες «ἔθρεψαν τοὺς πεινῶντας, ἐπότισαν τοὺς διψῶντας, ἐνέδυσαν τοὺς γυμνοὺς, συνέγαγον τοὺς ξένους, καὶ ἐπεσκέφθησαν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν τῇ φυλακῇ» (Ματθ. κέ, 41—46). Ἄλλοτε δὲ πάλιν εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι θὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ οἱ λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἀλλ' οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς, δηλ. οἱ δίκαιοι καὶ οἱ φιλόανθρωποι πρὸς πάντας (Ματθ. ζ', 21). Τὴν ἀξίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ ὠρίσθη ὡς τὸ μόνον ἀσφαλές γνώρισμα τῶν μαθητῶν του τοῦτο «ἐὰν ἀγάπην ἔχωσιν ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωάνν. ιγ', 35). Ἡ ὅλη διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ περιλαμβάνεται ἐν τῷ «Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» (Ἰωάνν. ιέ, 17). Ὁ τὴν ἐντολὴν ταύτην τηρῶν, τηρεῖ ὀλόκληρον τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

§ 34.

Τίς εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη;

Ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι 1) κα-
θολική· ἀποτείνεται δηλ. πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώ-
πους. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν καθήκοντα πρὸς μόνους τοὺς
συγγενεῖς, τοὺς ὁμοεθνεῖς, καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους, ὅ-
πως ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι ἐθνικοὶ, ἀλλὰ πρὸς πάντα ἄν-
θρωπον ἐν γένει ὡς τοιοῦτον. Διότι πάντες οἱ ἄνθρω-
ποι κατὰ τὸ εὐαγγέλιον εἴμεθα ἀδελφοί, πάντες ὁ-
μοια πλάσματα τοῦ Θεοῦ, φέροντες ἐν ἡμῖν τὴν ἄν-
θρωπίνην ἀξίαν ἢ τὴν θείαν εἰκόνα· δὲν ὑπάρχει οὐ-
δεμία διαφορὰ μεταξὺ Ἰουδαίου καὶ Ἕλληνος, δούλου
καὶ ἐλευθέρου, ἄρρενος καὶ θήλεος (Γαλ. γ'. 28). Ὅτι
πλησίον εἶναι πᾶς ἄνθρωπος, ἔδειξεν ὁ Κύριος λαμ-
πρῶς ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ Σαμαρείτου (Λουκ. ι, 33),
ἐν ἣ παριστάνεται προσφερόμενος φιλανθρωπῶς πρὸς
τὸν περιπεσόντα εἰς τοὺς ληστὰς ὁ ξένος τοῖς Ἰουδαίους
Σαμαρείτης, πρὸς ὃν οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον, ὅτι οὐδὲν
εἶχον καθήκον. 2) Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλη-
σίον εἶναι ἡ ἐκ τεινομένη μέχρι καὶ αὐτῶν
τῶν ἐχθρῶν, πρὸς οὓς ὀφείλομεν νὰ ἡμεθα γεν-
ναῖοι καὶ νὰ δεικνύωμεν αὐτοῖς ὡς καὶ πᾶσι τοῖς λοι-
ποῖς δικαιοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν, ἀμνησικαχοῦντες
αὐτοῖς καὶ ἀνεξίκαχοι δεικνυόμενοι. Καὶ τὸν ἐχθρόν
μου δὲν πρέπει νὰ ἀδικῶ καὶ τὸν ἐχθρόν μου πάσχον-
τα ὀφείλω νὰ εὐεργετῶ· τότε ἔχω τὴν τελείαν χρι-
στιανικὴν ἀγάπην. «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν»,
παραγγέλλει ῥητῶς τὸ εὐαγγέλιον (Ματθ. έ, 44).
Ἐὰν οἱ ἄλλοι παραβαίνωσι τὸν ἠθικὸν νόμον πρὸς
ἡμᾶς, καὶ ἦναι ἀδικοὶ καὶ σκληροὶ πρὸς ἡμᾶς, δὲν

εἶναι τοῦτο λόγος, ἵνα καὶ ἡμεῖς παραβῶμεν αὐτὸν πρὸς αὐτούς. Πῶς. ἐάν τις συκοφαντῇ ἡμᾶς, δὲν δικαιούμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ συκοφαντῶμεν αὐτόν. Τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀμνησικαχίας καὶ ἀνεξικαχίας ἀριστον παράδειγμα ἔχομεν αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὅστις τὸν προδότην Ἰούδαν προσερχόμενον μετὰ στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν ἵνα συλλάβῃ αὐτόν, δὲν ἀπεστράφη, οὐδ' ἐπετίμησε διὰ τὴν ἀχαριστίαν, ἀλλ' ἀπέτεινε πρὸς αὐτὸν τοὺς πλήρεις γαλήνης καὶ ἀνεξικαχίας λόγους· «Ἐταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρεις; φίλε, πρὸς τί ἤλθες; μὲ φίλημα μὲ προδίδεις;» (Ματθ. κς', 50). Σταυρούμενος δὲ, δὲν ἔδειξεν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔχνος δυσμενείας πρὸς τοὺς σταυρωτάς του, τὸναντίον ἀνεξικαχῶς ἠύχετο ὑπὲρ αὐτῶν λέγων. «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι, τί ποιοῦσι» (Λουκ. κγ', 34). Τοιαύτην ἀνεξικαχίαν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἔδειξαν καὶ οἱ ἀποστολοὶ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. Οὕτως ἀποθνήσκων ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος, ἔλεγεν ὑπὲρ τῶν λιθοβολούντων αὐτόν· «Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην» δηλ. μὴ λάβῃς ὑπ' ὄψιν τὴν ἁμαρτίαν των ταύτην (Πράξ. ζ', 60) 3) Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ ἦναι εἰλικρινής. Πρέπει δηλ. ἀπὸ καρδίας νὰ αἰσθανώμεθα τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸν πλησίον καὶ νὰ μὴ ἦναι φαρισαϊκὴ μόνον ἐπίδειξις αὐτῆς. Τὸ ἐλεεῖν πῶς. ἐπιδείξεως χάριν, οὐχὶ δὲ ἐξ οἴκτου ἀληθοῦς πρὸς τὸν πάσχοντα, δὲν εἶναι ἐνδείξεις ἀληθοῦς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι ὅταν ποιῶμεν ἐλεημοσύνην, δὲν πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ (Ματθ. ς', 3), δηλ. δεῖον νὰ ἀγνωῶσιν αὐτὴν καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκειότεροι ἡμῶν. 4)

Πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργός, νὰ δεικνύηται δηλ. δι' ἔργων καὶ νὰ μὴ περιορίζηται ἐν λόγοις. «Ὁς ἀν' ἔχη τὸν βίον τοῦ κόσμου, λέγει ὁ Ἰωάννης, καὶ θεωρῆ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα καὶ κλείη τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσσει, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάνν. γ', 17). 5) Δικαία. Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι μακρὰν τῆς ἀληθοῦς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης· οὐδέποτε πρέπει νὰ εὐεργετῆ τις τινα, ἵνα ἀδικήσῃ ἄλλον· δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλείπη τις τὴν ἐκπλήρωσιν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης χάριν καθηκόντων τῆς εὐεργεσίας. Πρῶτον λ. χ. πρέπει νὰ μὴ ἀρνοῦμαι νὰ πληρώσω τὰ χρέη μου, ἅπερ ὀφείλω, καὶ ἔπειτα νὰ θέλω νὰ ποιῶ γενναίας εὐποιίας. 6) Συναετία. Πρέπει δηλ. νὰ δεικνύωμεν ἀγάπην καὶ εὐεργετῶμεν ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν προσώπων καὶ τῆς χρείας αὐτῶν. Δὲν πρέπει νὰ παραμελῶμεν εἰκείους ἵνα εὐεργετῶμεν ἄλλους· δὲν πρέπει νὰ ἀφήνωμεν ἀβοηθήτους τοὺς μεγίστην χρεῖαν ἔχοντας ἵνα εὐεργετήσωμεν τοὺς ἥττον ἐνδεεῖς· δὲν πρέπει νὰ βοηθῶμεν τοιούτους, οἵτινες ἐκ τῆς βοήθειας ἡμῶν ἠδύναντο νὰ γίνωσιν ὀκνηροὶ καὶ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν ἀργίαν. 7) Καρτερική. Δέον δηλ. νὰ βοηθῶμεν τὸν πλησίον καὶ ὅταν, παρουσιαζομένης ἀνάγκης, ἀπαιτῆται νὰ ὑποσῶμεν θυσίας. Ὅταν ἐπίκηται ἀνάγκη, ὅταν διατρέχη κίνδυνον ἡ ζωὴ ἢ ἡ τιμὴ τοῦ ἄλλου, ὀφείλομεν νὰ διακινδυνεύσωμεν καὶ αὐτὴν ἡμῶν τὴν ζωὴν. 8) Σταθερά. Δέον δηλ. νὰ μὴ ἦναι εὐμετάβλητος· δὲν πρέπει ὅτε μὲν νὰ δεικνυόμεθα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ἄλλοτε δὲ ἀδικοὶ καὶ ἀσπλαγχοὶ· ἢ ἀ-

ληθῆς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι διαρκῆς καὶ μένει πάντοτε ἡ αὐτή. Τέλος 9) ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον πρέπει νὰ ἦναι καθαρὰ, δηλ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν αὐτὸν μόνον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνην ἀξίαν, οὐχὶ δὲ ἐκ συμφέροντος, ἢ πρὸς ἐπίδειξιν, ἢ δι' ἄλλον τοιοῦτον λόγον.

§ 35.

Τίνα εἶναι τὰ τῆ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀντίθετα ;

Τὰ τῆ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀντίθετα εἶναι 1) ἡ ἀδιαφορία. Ἀδιάφοροι πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν εἴμεθα, ὅταν οὔτε χαίρωμεν ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ αὐτοῦ, οὔτε λυπώμεθα ἐπὶ τῇ δυστυχίᾳ αὐτοῦ, οὐδὲν ἐν γένει αὐτῷ συμβαῖνον ἐνδιαφέρῃ καὶ συγκινητῇ ἡμᾶς. Ἡ ἀδιαφορία εἶναι προδήλως ἐνδειξις ἐλλείψεως ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. 2) Ἡ χαιρεκακία. Αὕτη ὑπάρχει, ὅταν οὐ μόνον δὲν λυπώμεθα ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις τοῦ πλησίον, ἀλλὰ καὶ χαίρωμεν ἐπ' αὐταῖς. 3) Ὁ φθόνος, δηλ. ἡ λύπη ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις τῶν ἄλλων. 4) Τὸ μῖσος. Τὸ μῖσος εἶναι ἡ χαιρεκακία καὶ ὁ φθόνος ἐπιτεταμένα. Ὁ μισῶν οὐ μόνον λυπεῖται ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις τῶν ἄλλων καὶ χαίρει βλέπων τὸν ἄλλον βλαπτόμενον, ἀλλὰ σπουδάζει καὶ αὐτὸς νὰ ἐπενέγκῃ τῷ μισουμένῳ πᾶσαν δυνατὴν βλάβην. 5) Ἡ τυφλὴ παράδοσις εἰς τὴν τρυφήν. Ὁ ζῶν ἐν τρυφῇ καὶ περὶ τὰς ἡδονάς του μόνον ἀσχολούμενος, δεικνύει, ὅτι οὐδόλως μέλλει αὐτῷ περὶ τῶν πασχόντων καὶ ἐνδεῶν. Ὁ τρυφηλὸς βίος εἶναι ἀπόδειξις ἐγωῖσμοῦ, μὴ συμβιβαζομένου μετὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. Τὴν εὐζωίαν πᾶς ἄνθρωπος

ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως ὀδηγούμενος, ζητεῖ καὶ δύναται νὰ ζητῇ· ἀλλ' ἡ ἐπιθυμία ταύτης οὐδέποτε πρέπει ὑπερβαίνουσα τὸ μέτρον, νὰ καταντᾷ ἰς τὸν ἀκόρεστον καὶ τυφλὸν πόθον πρὸς τὴν τρυφήν. Οἱ πλούσιοι οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶσιν ὅτι ὑπάρχουσι καὶ πτωχοὶ ἄνθρωποι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου στερούμενοι. 6) Ἡ πρὸς τινὰς τυφλὴ εὐνοία καὶ ἡ πρὸς ἄλλους ὑπερβολικὴ αὐστηρότης. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη, εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι πρέπει νὰ ᾔηται δικαία ἄνευ προσωποληψίας. Ὅταν λοιπὸν εὐεργετῇ τίς τινὰς πλουσίως, καὶ ἄλλους παραβλέπη πάσχοντας, ἐνῶ ἡδύνατο καὶ τούτους νὰ εὐεργετήσῃ, ἢ πρὸς τινὰς δεικνύηται ὑπεραυστηρὸς, ἐνῶ ἄλλοις προσφέρηται ἐπιεικέστατα, πῶς δύναται τοῦτο νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀγάπην; 7) Ἡ ἀσυνέτως δεικνυομένη ἀγάπη. Τοιαύτη ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ὑπάρχει, ὅταν δὲν δεικνύηται αὕτη ἀναλόγως τῆς ἀξίας καὶ τῆς χρείας τῶν προσώπων, ὅταν παραμελῇ τις τοὺς εὐεργέτας του, ἵνα εὐεργετήσῃ ἄλλους, ἢ ὅταν βοηθῇ τὸν μικρὰν χρεῖαν ἔχοντα, παρορῶν τὸν ἐν μεγίστῃ ἀνάγκῃ εὐρισχόμενον.

§ 36.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον;

Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης πηγάζει τὸ καθήκον νὰ σεβώμεθα πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον. Τὰ κυριώτατα δὲ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία αὐτοῦ. Ὄφείλομεν λοιπὸν πρῶτον νὰ σεβώμεθα τὴν

ζωὴν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ
καὶ ἔγλογικὸν πρέπει νὰ ἴηται ἡμῖν σεβαστός.
Τὴν ζωὴν αὐτοῦ προσβάλλοντες, ἀσεβοῦμεν πρὸς αὐ-
τὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ δεικνύομεν ἀσέβειαν
πρὸς τὸν Θεόν, οὕτινος καταστρέφομεν τὸ κάλλιστον
πλάσμα. Διὰ τοῦτο αὐστηρῶς ἀπαγορεύει ἡ Γραφή
τὸν φόνον λέγουσα, «οὐ φονεύσεις» (Ἐξὸδ. κ'). Ὁ
φόνος δύναται νὰ προσγίγη εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμ-
μέσως, εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τοῦ δό-
λου, εἴτε διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς εἴτε διὰ
ξένης. Εἰς πάντα ταῦτα τὰ εἶδη τοῦ φόνου ὑπάρ-
χει εὐθύνη πάντοτε. Μόνος ὁ ἀκουσίως φονεύσας τινὰ
δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ φονεύς· διότι ὁ φόνος προϋ-
ποθέτει πάντοτε κακὴν πρόθεσιν. Ὁ ἐκ λάθους ἢ ἀ-
κούσιος φόνος τότε μόνον εὐθύνει, ὅταν τὸ λάθος ἦτο
ἀσύγγνωστον. Ὁ φόνος εἶναι ἓν τῶν μεγί-
στων ἐγκλημάτων, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι
καταφρόνησις πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἀσέβεια
πρὸς τὸν Θεόν καὶ αἶρει πᾶσαν δικαιοσύνην, ἐπάγει καὶ
μεγάλαν ζημίαν εἰς τοὺς οἰκείους τοῦ φονευθέντος καὶ
πολλάκις καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν κοινωνίαν, ὅταν ὁ
φονευθεὶς ἦτο χρήσιμος ἀνὴρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολι-
τεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ τὸν φονέα, καὶ αἱ τύψεις τῆς
συνειδήσεως ἔνεκα τοῦ τοιοῦτου κακουργήματος εἶναι
μέγισται. Ὁ βαθμὸς τοῦ ἐγκλήματος πρέπει νὰ κρίνηται
ἀναλόγως τῆς ἀξίας τοῦ φονευθέντος, τοῦ σκοποῦ τοῦ
φόνου, τῶν ἀφορμῶν, τοῦ τρόπου τοῦ φόνου καὶ τοῦ
βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, μεθ' ἧς ἐπράχθη (ὁ παρὰ παι-
δὸς, παρ' ᾧ ἡ συνειδήσις δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη δια-
πραχθεὶς φόνος ἢ παρ' ἀνθρώπου ἐν τελείᾳ μέθῃ διατε-
λοῦντος δὲν εὐθύνει πολὺ, οὐδ' ὅπως δ' ὁ παρὰ παράφρονος).

Ἡ ἐκ τοῦ φόνου εὐθύνη ἐλαττοῦται, ὅταν τις ἐν ἀμύ-
 νῃ διατελῶν δηλ. ὑπερασπιζόμενος τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν
 προσβαλλομένην παρ' ἄλλου φονεύσῃ αὐτόν. Ἐν τῇ πε-
 ριπτώσει ταύτῃ ἐὰν ἐπέλθῃ θάνατος τοῦ προσβάλλον-
 τος, αἴτιος τοῦ θανάτου εἶναι κυρίως αὐτὸς οὗτος. Καὶ
 ἐν τῇ περιπτώσει ὅμως τῆς ἀμύνης ἢ ἠθικῆ τελειότητος
 ἀπαιτεῖ νὰ προσπαθήσῃ τις ὅσον τὸ δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ
 φόνον ἀνθρώπου. Καὶ ἐν τῷ ὑπὲρ πατρίδος πολέμῳ ἢ
 ἐκ τῶν φόνων εὐθύνη ἐλαττοῦται, διότι καὶ ὁ πόλεμος
 δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὡς ἄμυνα τοῦ ὅλου ἔθνους κατὰ
 ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούντων τὴν ζωὴν τῶν πολι-
 τῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ οἱ πόλεμοι καὶ αὐτοὶ οἱ δίκαιοι πρέ-
 πει νὰ θεωρῶνται ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα κακὰ καὶ πρέ-
 πει νὰ εὐχρηταί τις νὰ παύσωσιν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Οἱ
 ἄδικοι πόλεμοι μάλιστα πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς βαρύ-
 τατα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἐγκλήματα. Εἰς τοὺς ἐ-
 νόχους βαρυτάτων κακουργημάτων, οἷον ληστὰς, πει-
 ρατὰς, φονεῖς ἐκ προμελέτης καὶ τοιούτους δικαιούται
 κατὰ τὴν Γραφὴν ἢ πολιτεία (Ῥωμ. ιγ', 6) νὰ ἐπιβάλλ-
 ῃ θανατικὴν ἢ ποινὴν ὅπως ἀσφαλίσῃ τὴν ζωὴν
 καὶ τὴν τιμὴν τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θανατικὴ ποι-
 νὴ θὰ ἦτο φιλόανθρωπον νὰ καταργηθῇ, ὅπου ἐκ τῆς
 καταργήσεως αὐτῆς δὲν θὰ ἐβλάπτετο ἡ κοινωνία, ὅπου
 δηλ. θὰ ἦτο βέβαιον, ὅτι οἱ ἀσφαλῶς πεφυλαχισμένοι κα-
 κοῦργοι θὰ μένωσι διὰ παντὸς ἀβλαβεῖς εἰς τὴν κοινω-
 νίαν, καὶ ὅτι ἡ κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δὲν
 θὰ ἐθράσυνε τοὺς κακοῦρους περισσότερον. Ἄλλως
 ἢ ἀπερίσκεπτος κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς
 δύναται μεγάλως νὰ βλάβῃ τὰς κοινωνίας καὶ νὰ
 γίνῃ ἀφορμὴ ὥστε νὰ κορυφωθῶσι τὰ ἐγκλήματα.
 Καὶ ὅπου μένει δὲ ἰσχύουσα ἡ θανατικὴ ποι-

νή, ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἀπαιτεῖ, ἡ ἐκτέλεισις
νὰ μὴ ἦναι ἀπάνθρωπος. Ὁ ἐν μ ο ν ο μ α χ ί α φόνος
δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ
ὡς ἀληθοῦς φόνος, φέρων εὐθύνην, ὡς κακούργημα.
Διότι ἐὰν μὲν ὁ φονεύσας ἦναι ὁ π ρ ο σ β λ η θ ε ῖ ς,
ἀδίκως φονεύει τὸν ἄλλον, πρῶτον διότι γίνεται αὐτὸς
ὁ κατήγορος καὶ δικαστὴς τοῦ ἄλλου καὶ ἐκτελεστής
τῆς ποινῆς, τὸ ὅποιον ἀντίκειται εἰς πᾶσαν δικαιοσύνην·
δεύτερον διότι αὐτοδικεῖ, ἐνῶ ὑπάρχουσι πολιτικὰ δι-
καστήρια, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἠδύνατο νὰ ἐγκαλέσῃ
τὸν προσβαλόντα, ἡ αὐτοδικία δὲ γενικευομένη ὀδηγεῖ
εἰς τὴν ἀναρχίαν· καὶ τρίτον διότι καὶ ἔνοχος ἂν ἦναι
ἀληθῶς ὁ ἀντίπαλος, ἐπιβάλλεται κατ' αὐτοῦ ἡ ἐσχά-
τη τῶν ποινῶν, ἡ ὠρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὰ βα-
ρύτατα τῶν ἐγκλημάτων, ἐνῶ ἡ προσβολὴ ὑπῆρξεν
ἴσως λίαν ἀσήμαντος. Ἐὰν δὲ ὁ φονεύσας ἦναι ὁ
π ρ ο σ β α λ ῶ ν, τότε ἡ ἀδικία εἶναι προδηλοτάτη,
διότι εἰς τὸ πρῶτον ἀδίκημα τῆς προσβολῆς τῆς τι-
μῆς, προστίθῃσι δεύτερον τὸ τοῦ φόνου. Ἐν γένει δὲ
παρατηρήτεον, ὅτι ἡ μονομαχία εἶναι π α ρ ἄ λ ο γ ο ς·
διότι δι' αὐτῆς πολλάκις ζημιούται καὶ ἀπόλλυσι τὴν
ζωὴν οὐχὶ ὁ ἀδικήσας, ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς, καὶ διότι ἡ
βλάβη τοῦ κατηγοροῦ δὲν ἐξαλείφει τὸ ἐκ τῆς κατη-
γορίας ὄνειδος. Διὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἐκλίπη ἀπὸ τῶν
χριστιανικῶν κοινωνιῶν, καθ' ὅσον μάλιστα ἀντιβαίνει
καὶ εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπην τὴν ὑπὸ τοῦ
εὐαγγελίου ἐπιβαλλομένην. Ἡ ἐκδίκησις εἶναι αἴσθη-
μα μὴ συμβιβαζόμενον πρὸς τὴν ἀληθῆ ἠθικὴν, πρὸς
τὸν ἀληθῆ χριστιανισμόν.

§ 37.

Τί εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου καὶ πρῶτον τί εἶναι ἰδιοκτησία;

Καθὼς τὴν ζωὴν, οὕτω ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου. Ὁ ἠθικὸς νόμος ἢ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθήκον τοῦτο. Τί εἶναι ἰδιοκτησία; Ἰδιοκτησία εἶναι πᾶν ὅ,τι δικαίως ἀπέκτησέ τις καὶ κατέχει πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν του ἀναγκαῖον. Δικαίωμα δὲ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἐξουσία, ἣν ἔχει τις, νὰ ἀποκτᾷ, νὰ κατέχη καὶ νὰ μεταχειρίζεται τὴν ἰδιοκτησίαν του. Τὴν ἰδιοκτησίαν ἀποκτῶμεν ἢ διὰ καταλήψεως πράγματός τινος εἰς οὐδένα ἄλλον ἀνήκοντος, ἢ δι' ἀμοιβαίων συμφωνιών, δι' ὧν πράγματα ἀνήκοντα εἰς τινὰ περιέρχονται εἰς τὴν κυριότητα ἄλλου, ἢ δι' ἐργασίας. 1ον Ἡ κατάληψις πράγματός τινος ἀδεσπότου εἶναι δικαία, ὅταν ἦναί τις βέβαιος ὅτι δὲν ὑπάρχει ὁ κύριος τοῦ εὐρεθέντος ὑπ' αὐτοῦ ἢ καταληφθέντος πράγματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλομεν, ἐὰν εὐρωμέν τι, νὰ ἀναζητήσωμεν πρῶτον τὸν κύριόν του, καὶ μόνον ἐὰν βεβαιωθῶμεν, ὅτι τοιοῦτος δὲν εὐρίσκεται, νὰ λάβωμεν εἰς ὀριστικὴν κατοχὴν τὸ εὐρεθὲν πρᾶγμα· ἄλλως κατακρατοῦντες ξένην ἰδιοκτησίαν, εἴμεθα κλέπται. 2ον Αἱ συμφωνίαι ἵνα ὧσιν ἔγκυροι πρέπει νὰ γίνωνται δι' ἀμοιβαίας ἐλευθέρως συγκαταθέσεως, ἄνευ δόλου τινός, περὶ πραγμάτων θεμιτῶν, καὶ, περὶ τοιούτων, ἐφ' ὧν ὁ ποιῶν τὴν παραχώρησιν ἔχει πραγματικὴν

κυριότητα· ἄλλως αἱ συμφωνίαι εἶναι ἄκυροι καὶ ἀνήθικοι. Δύνανται δὲ αἱ συμφωνίαι νὰ ᾔναι ἢ ἀπόλυτοι ἢ ὑπὸ ὄρους. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει ἔχουσιν ἰσχὺν αἱ συμφωνίαι, ὅταν πληρῶνται οἱ ὄροι, ἢ ὅταν ἐπέλθῃ νέα τις συμφωνία, διαλύουσα τὴν πρώτην, ἢ ὅταν τὸ ὑπὲρ οὗ ἡ συμφωνία μέρος παραιτῆται ἐκουσίως τοῦ δικαιώματός του, ἢ τέλος ὅταν ἡ ἐκτέλεσις τῶν συμπεφωνημένων ᾔναι ἀδύνατος. Ἔτι ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐργασίαν πρέπει νὰ ἰσχύωσιν οἱ ἀκόλουθοι ἠθικοὶ κανόνες· ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ ᾔναι ἐξευτελιστική, διότι πρέπει νὰ διασώζῃ τις τὴν ἀξιοπρέπειάν του· δὲν πρέπει νὰ ᾔναι ἀνήθικος, μηδὲ ἀνηθίκως νὰ γίνῃται, διότι ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς πρέπει πᾶν συμφέρον νὰ θυσιάζηται· καὶ νὰ μὴ ἐξαπυλῇ τὰς δυνάμεις ἡμῶν, διότι ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ συντήρησις ἡμῶν.

§ 38.

Πόσον σπουδαῖον καὶ ἱερὸν εἶναι τὸ καθῆκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου;

Τὸ καθῆκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου εἶναι σπουδαιότατον καὶ ἱερώτατον. Διότι ἀνευ τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ ἀδύνατος ἡ συντήρησις καὶ ἀνάπτυξις του, ἐν γένει ἡ ἐκπλήρωσις ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου στηρίζεται καὶ πᾶσα ἡ πρόοδος καὶ εὐημερία τῆς κοινωρίας· διότι ὅταν δὲν ᾔναι τις ἀσφαλῆς περὶ τοῦ ὅτι θέλει κατέχει ὡς ἰδιοκτησίαν του πᾶν ὅ,τι νο-

μίμωσ ἤθελεν ἀποκτήσει, τίς ἤθελεν ἐργάζεσθαι, πῶς δὲ τότε ἠδύναντο νὰ ἀναπτυχθῶσιν αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι, ἡ βιομηχανία, τὸ ἐμπόριον, ἡ γεωργία καὶ πᾶν ὅ,τι ἐν γένει συντελεῖ εἰς τὸ νὰ ἐξημερώσῃ, ἐξευγενίσῃ καὶ ἐξωραίσῃ τὸν ἀνθρώπινον βίον; Καὶ ἡ ἰσορροπία δὲ ἀποδεικνύει, ὅτι μόνον ὅπου τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας ἦτο σεβαστὸν, ἤκμασεν ὁ πολιτισμὸς, ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν αἱ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι. Ἡ Γραφὴ ἀπαγορεύει τὴν προσβολὴν τῆς περιουσίας τοῦ ἄλλου ἢ τὴν κλοπὴν ῥητῶς διὰ τῆς ὀγδόης ἐντολῆς «Οὐ κλέψεις». Πρέπει λοιπὸν νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου, καὶ δὴ, 1ον νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν αὐτὴν ἢ βλάπτωμεν ἢ διὰ τῆς βίας ἢ διὰ τοῦ δόλου. 2ον νὰ ἀποδίδωμεν ἐκάστῳ ὅ,τι ἀνήκει αὐτῷ. 3ον νὰ προφυλάττωμεν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου, ὅταν δυνάμεθα, ἀπὸ πάσης βλάβης, καὶ 4ον νὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτὸν, δοθείσης περιστάσεως, ἐν τῇ κατοχῇ καὶ αὐξήσει τῆς ἰδιοκτησίας του.

§ 39.

Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῷ καθήκοντι τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ πλησίον;

Εἰς τὸ καθῆκον τοῦ σεβέσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἀντίκεινται τὰ ἐξῆς. 1ον Ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Κλοπὴ εἶναι ἡ ἀφαίρεσις πράγματός τινος παρὰ τὴν γνώμην καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Ὄταν ἡ ἀφαίρεσις γίνηται μετὰ βίας, λέγεται ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Εἰς τὴν κλοπὴν ὠθοῦσι πρὸ πάντων ἡ ὀκνηρία, ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ πλεονεξία, σῶ-

ζουσι δ' ἀπ' αὐτῆς ἢ φιλεργία, ἢ ὀλιγαρχία καὶ ἢ ἀφιλοκέρδεια. Ὁ ὀκνηρὸς καὶ ἄεργος, στερούμενος τῶν πάντων καὶ ἔχων ἀνάγκην τῶν πρὸς συντήρησιν, καταφεύγει εὐκόλως εἰς τὴν κλοπὴν. Ὁμοίως ὁ δαπανηρὸν βίον διάγων καὶ ὁ πλεονέκτης εὐκόλως αἰσθάνονται τὸν πειρασμὸν τοῦ σφετερισμοῦ τῆς ξένης περιουσίας. Ὁ φίλεργος τὸναντίον, ὁ ὀλιγαρχὴς καὶ ὁ ἀφιλοκερδὴς δυσκόλως παρασύρεται εἰς τὸ ἔγκλημα τοῦτο, ὡς ποριζόμενος ἐντίμως τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀρκούμενος εἰς ὅσα ἔχει καὶ ἀποστρεφόμενος πᾶν αἰσχροὺν κέρδος. 2ον Ὁ δ' ἀπάτης σφετερισμὸς καὶ ἡ αἰσχροκέρδεια ἐν γένει. Δι' ἀπάτης σφετερίζεται τις τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα, ὅταν παρακινῆ πρὸχ. αὐτὸν ἵνα ἐπιχειρήσῃ τι, ἐξ οὗ αὐτὸς ἐλπίζει νὰ ὠφεληθῇ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ παραπειθομένου. Ἐν γένει δὲ πᾶσα παράνομος καὶ ἀδίκως ἐπιδιώξις κέρδους, πᾶσα αἰσχροκέρδεια, ἀντίκειται εἰς τὸ καθῆκον τοῦ σέβεσθαι τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου. Ἡ τοκογλυφία, τὸ νὰ λαμβάνῃ τις τόκους ὑπερμέτρους, ἐπωφελοῦμενος ἐκ τῆς ἐπειγούσης ἀνάγκης τοῦ πλησίον, εἶναι τοιαύτη τις αἰσχροκέρδεια. Ἐπίσης τοιαύτη αἰσχροκέρδεια εἶναι τὸ νὰ λαμβάνῃ τις πλείοτερον κέρδος τῆς ἀληθοῦς ἀξίας τοῦ πράγματος, ὅπερ δίδει, μεταχειριζόμενος ψευδῆ μέτρα καὶ σταθμά. 3ον Τὸ μὴ ἀποτίειν τὰ χρέη. Τὰ δανεισθέντα χρήματα ὀφείλομεν εὐσυνειδήτως νὰ ἀποδίδωμεν κατὰ τὴν συμπεφωνημένην προθεσμίαν, διότι ἄλλως κλέπτομεν ξένην περιουσίαν. 4ον Τὸ μὴ ἐργάζεσθαι καὶ ζῆν εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων. Ὁ μὴ ἐργαζόμενος, ἐνῶ δύναται, καὶ ζητῶν νὰ τρέφῃται παρὰ τῶν ἄλλων, ζημιοῖ ἀδίκως τὴν περιουσίαν τῶν ἄλλων, καὶ ἀφαιρεῖ

τὰ αὐτῷ διδόμενα ἀπὸ τῶν ἀληθῶς ἐνδεῶν, τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἐργάζωνται, εἰς οὓς ὀφείλεται ἡ ἐλεημοσύνη. Λίαν δικαίως περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Παῦλος· «Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β', Θεσσαλον. γ', 10). Ὦν Τέλος ἀντίκειται τῷ καθήκοντι τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ λαοραΐα αὐτομισοαποδοσία. Τοιαύτην διαπράττει ὁ λαοραΐως λαμβάνων, ὅ,τι ἐδικαιοῦτο μὲν νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ ἄλλου, δὲν λαμβάνει δέ. εἶναι δὲ καὶ τοῦτο εἶδος κλοπῆς· διότι πᾶν ὅ,τι λαμβάνει τις ἀπὸ τοῦ ἄλλου παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἢ ἐν ἀγνοίᾳ του εἶναι κλοπή. Ὅστις δὲ νομίζει, ὅτι ἀδικεῖται, δύναται καὶ ὀφείλει νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν νόμιμον ἀρχὴν, καὶ δι' αὐτῆς νὰ λάβῃ ὅ,τι δικαιοῦται.

§ 40.

Ἄρκει νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ τί εἶναι εὐποιΐα καὶ εὐεργεσία;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀπαιτεῖ οὐ μόνον νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ βλάπτωμεν καὶ ἀδικῶμεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐεργετῶμεν καὶ εὐποιῶμεν αὐτόν. Εὐεργεσία εἶναι τὸ βοηθεῖν τοὺς πάχοντας. Τότε ἡ ἀγάπη εἶναι πλήρης· ἡ ἀρετὴ τοῦ χριστιανοῦ δὲν πρέπει νὰ ᾔηται μόνον ἀρνητικῆ, ἀλλὰ καὶ θετικῆ. Ἐν ταῖς εὐαγγελίαις πολλάκις ὁ Κύριος συνιστᾷ τὸ καθήκον τοῦτο τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίας. Ἡ παραβολὴ τοῦ Σαμαρείτου καὶ τοῦτον τὸν σκοπὸν ἔχει (Λουκ. ι, 30—37). Ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ κρίσει κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δὲν θέλομεν ἐξετασθῆ περὶ τοῦ ἀν' ἡδίκη-

σαμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀν' εὐηργετήσαμεν τοὺς πάσχοντας (Ματθ. κέ, 31). Καὶ οἱ ἀπόστολοι τὰ αὐτὰ διδάσκουσι· «Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος, λέγει ὁ Ἰάκωβος (β', 15) παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστὶν ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανούς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου» (Πρβλ. καὶ Α' Ἰωάνν. γ', 17). Εὐκαιρίαι εἰς τὸ νὰ φανῶμεν εὐεργετικοὶ παρέχονται ἡμῖν καθ' ἑκάστην. Διότι πᾶσα δυστυχία τοῦ πλησίον ἡμῖν γνωστὴ γενομένη, εἶναι τοιαύτη εὐκαιρία πρὸς ἀγαθοεργίαν. Ἰδίως δὲ ὀφείλομεν νὰ συντρέχωμεν τοὺς πάσχοντας, ὅταν ἔκτακτα δυστυχήματα ἐπέρχωνται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἷον πυρκαϊαί, πλημμύραι, ναυάγια, σεισμοί, λιμοί, ἐπιδημικαὶ νόσοι, ἐπιδρομαὶ ληστῶν, πειρατῶν καὶ τὰ ὅμοια. Ὡς πρὸς τὴν εὐεργεσίαν πρέπει νὰ τηρῶνται οἱ ἐξῆς κανόνες Ἰον Μέτρον τῆς εὐποιίας πρέπει νὰ χρησιμεύῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ πλησίον καὶ ἡ ἀξία τῶν εὐεργετούμενων προσώπων. Πρέπει νὰ βοηθῆ τις πρῶτον τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλειτέραν ἀνάγκην καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς, τοὺς γονεῖς καὶ οἰκείους πρῶτον καὶ εἶτα τοὺς ξένους, τοὺς ὠφελίμους εἰς τὴν κοινωνίαν ἢ ὅπωςδῆποσε εὐεργετήσαντας αὐτὴν καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς. 2ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ προβαίη ἐν ἀνάγκῃ μέχρι μεγάλων θυσιῶν καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. Οὕτως ὅταν ὁ πλησίον εὐρίσκηται ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ καὶ διατρέχῃ προφανῶς ἢ κατὰ τὴν ζωὴν του ἢ κατὰ τὴν τιμὴν του τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ὀφείλομεν, πᾶσαν ἄλλην σκέψιν ἀπομακρύνοντες, νὰ σπεύδωμεν ἀνυπερθέτως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ κινδύνου καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. «Μεῖζονα ταύτης ἀγάπην, διδάσκει ὁ

Κύριος, οὐδείς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάν. ιε', 13). 3ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ γίνηται μετὰ συνέσεως· διότι δύναται ἀντὶ καλοῦ νὰ γίνη κακοῦ πρόξενος, ὅταν λ. χ. δίδεται πρὸς ἀναξίους. 4ον Τέλος παρατηροῦμεν, ὅτι μόνη ἐκείνη ἡ εὐεργεσία ἔχει ἀξίαν, ἥτις γίνεται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπὸν. Ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἰσχύη, εἶναι τὸ «Μὴ γνῶτω ἡ ἀριστερὰ σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου» (Ματθ. ς', 2).

§ 41.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον;

Πρὸς τῆ ζωῆ καὶ τῆ ἰδιοκτησίᾳ πολυτιμότερον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τιμὴ ἢ τὸ καλὸν ὄνομα. Αἱ Παροιμίαι λέγουσιν· «Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς» (κβ', 1). Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ ἄνευ τιμῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Ἄνευ δὲ αὐτῆς καὶ πᾶσα πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατος· διότι ὁποιοδήποτε ἐπάγγελμα καὶ ἂν ἐπαγγέλληται τις, ἤθελε πάθει ἀνεπανόρθωτον ζημίαν ἐν τῇ ἐξασκήσει αὐτοῦ, ἐὰν ἤθελεν ἀπολέσει τὴν ὑπόληψίν του. Τί εἶναι πδχ. ὁ δυσφημισμένος ἰατρὸς ἢ δικηγόρος, ἢ ἔμπορος; Διὰ ταῦτα ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς σπουδαιότατον καθήκον νὰ σεβώμεθα τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον, οὐ μόνον μὴ προσβάλλοντες αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ προφυλάττοντες καὶ ὑπερασπιζόμενοι κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς. Τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον προσβάλλει τις, ὅταν διαδίδῃ ὑπονοήσας κακὰς περὶ αὐτοῦ, ἢ ἀδίκως

κατηγορή αὐτὸν δημοσίᾳ καὶ ὑβρίζῃ, ἢ συκοφαντῇ αὐτὸν πλάττων ἀνυπάρχτους κατηγορίας, ἢ ἀδίκως περιφρονῇ ἐνώπιον ἄλλων. Ἡ τοιαύτη δὲ καταλαλιὰ κατὰ τοῦ πλησίον δύναται νὰ ἔχῃ ὡς αἰτίαν ἢ ἔχθραν ἢ τὸ συμφέρον ἢ ἀπλήνην κουφότητα καὶ κλίσιν πρὸς τὸ σπερμολογεῖν. Ἡ χειρίστη καταλαλιὰ εἶναι ἢ ἐξ ἔχθρας, ἔπειτα ἔρχεται ἢ ἐκ συμφέροντος καὶ τελευταία εἶναι ἢ ἐκ κουφότητος. Τὰ ἀποτελέσματα ὁμως δύνανται πάντοτε νὰ ᾔναι μεγάλα καὶ ἐπιβλαβέστατα εἰς τὸν κατηγορούμενον, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν εἶδος καταλαλιᾶς. Ἡ Γραφή καταδικάζει, τὴν προσβολὴν τῆς ὑπόληψως τοῦ πλησίον διὰ τῆς ἐννάτης ἐντολῆς, ἣτις λέγει, «Οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ». Ποτὲ λοιπὸν μὴ λέγε τι, τὸ ὁποῖον ἤθελε παραβλάψῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου· τούναντίον λέγε πάντοτε προθύμως ὅτι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος φαίνεται συνήθως ἐκ τοῦ ὅτι οὐδέποτε κατηγορεῖ τινα, καίπερ γνωρίζων καὶ ἀκούσας πολλὰ κατὰ ἄλλων· σιωπῶν δὲ, δεικνύει ὅτι φεῖδεται τῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων. Τούναντίον ὁ μοχθηρὸς καὶ φαῦλος ἄνθρωπος δεικνύεται πρὸ πάντων ἐκ τῆς ῥοπῆς εἰς τὸ κατηγορεῖν, ἣτις ἐλέγχει κακίαν ψυχῆς. Μόνον τῶν κακῶν ἐκεῖνων καὶ φαύλων οἵτινες ἀσυστόλως καὶ ἀναιδῶς καταπατοῦσι καὶ περιυβρίζουσι καὶ θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους καὶ γίνονται διὰ τῶν πράξεων των ἐπιζήμιοι εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον τὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιτιμῶμεν πρὸς σωφρονισμὸν αὐτῶν καὶ ἵνα κατασῆσωμεν τὴν κοινωνίαν προσεκτικὴν πρὸς αὐτούς. «Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Α΄ Θεσσ. ε, 14).

§ 49.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελώμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μὀρφωσιν τοῦ πλησίον, εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ;

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἣτις ὑπαγορεύει ἡμῖν τὸν σεβασμὸν τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθήκον νὰ συντελώμεν εἰς τὸ νὰ ἐκπληροῦ ὁ πλησίον ἡμῶν καλῶς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, δηλ. τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ τελειοποίησιν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀποπλανήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ κακὸν καὶ νὰ διαφθείρῃ αὐτὸν, νὰ πράττωμεν δὲ πᾶν ὅ,τι δύναται καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ φωτίσῃ καὶ τὴν καρδίαν του νὰ μορφώτῃ. Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλονται ἡμῖν τὰ ἐξῆς καθήκοντα. 1ον Νὰ μὴ διδάσκωμεν αὐτὸν ἐν γνώσει κακὸν τι ἢ ἐσφαλμένον, δι' οὗ ἠδύνατο καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ νὰ διαστραφῇ καὶ ἡ καρδία του νὰ διαφθαρή. 2ον Νὰ μὴ δίδωμεν αὐτῷ διὰ τοῦ βίου ἡμῶν αἰσχροὺν παράδειγμα· διότι καὶ διὰ τούτου φθείρονται οἱ ἄλλοι, πλείοτερον μάλιστα ἢ διὰ τοῦ λόγου· διότι οἱ ἄνθρωποι πλείοτερον ἀκολουθοῦσι τὰ παραδείγματα ἢ τοὺς λόγους. 3ον Νὰ μὴ συντελώμεν καθόλου μηδ' ἐπὶ ἐλάχιστον εἰς τὸ νὰ ἀποπλανήθῃ ἢ πράξῃ τι κακόν. Διὰ τῆς συμπράξεως ἐνθαρρύνομεν τοὺς ἄλλους ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν κακῶν. Οὐ μόνον δὲ ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀποπλανῶμεν τὸν πλησίον εἰς τὸ κακόν καθ' οἷον ὅποτε τρόπον, ἀλλ' ἔχομεν καθήκον

καὶ διαφθαρέντος αὐτοῦ καὶ περιπεσόντος εἰς τὸ κακὸν
 νὰ ζήτῳ μεν, καθ' ὅσον ἡμῖν ἀπόκειται, τὴν διόρ-
 θωσιν αὐτοῦ. Τὸ καθήκον τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡμῖν
 καὶ χάριν αὐτῶν τῶν ἀποπεπλανημένων ἢ κακῶν ἀν-
 θρώπων, καὶ χάριν τῶν ἄλλων, διότι τὸ παράδειγμα
 αὐτῶν ὡς λύμη δύναται νὰ διαδοθῇ καὶ νὰ διαφθείρῃ
 ἐντελῶς τὴν κοινωνίαν. Εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶν
 συντελοῦμεν α') διδάσκοντες αὐτοὺς καὶ νοουθε-
 τοῦντες. Ἡ νοουθεσία πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πραότη-
 τος καὶ φειδοῦς. Διότι ὅταν μετ' ὀργῆς νοουθετῆ τις καὶ
 ἄνευ φειδοῦς, δεικνύει, ὅτι δὲν κινεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκ-
 πλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου καθαρὰ πρὸς τὸν
 πλησίον ἀγάπῃ, οὐδὲ ἔχει διὰ τοῦτο ἡ τοιαύτη νοουθε-
 σία δύναμιν· διότι μόνον τὰς ἀπὸ καλῆς διαθέσεως νοου-
 θεσίας δέχονται οἱ ἄνθρωποι. Σημειωτέον δὲ ὅτι δὲν
 δύναμεθα νὰ νοουθετῶμεν πάντας· διότι
 τοὺς ἀνωτέρους ἡμῶν ἐν γένει, τοὺς γονεῖς ἡμῶν,
 τοὺς διδασκάλους, τοὺς πρεσβυτέρους δὲν εἶναι ἡμῖν
 ἐπιτετραμμένον νὰ διδάσκωμεν τὰ καθήκοντα αὐτῶν.
 Τοῦτο θὰ ἦτο παράλειψις τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὀφειλο-
 μένου σεβασμοῦ. Οὐδὲ πάντοτε ὠφελεῖ τὸ
 νοουθετεῖν. Τοῦ τοιούτου καθήκοντος εἴμεθα ἀπηλ-
 λαγμένοι ἰδίως, ὅταν ἦναι ἐλπίς βεβαία, ὅτι ὁ ἀπο-
 πλανηθεὶς θέλει ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπανέλθει εἰς τὴν εὐθείαν
 ὁδόν, ὅταν ἦναι ἡμῖν γνωστὸν, ὅτι οἱ οἰκεῖοι ἢ ἄλλοι
 ἐπιτετραμμένοι τὴν διόρθωσιν ταύτην ἔλαβον τὰ πρὸς
 τοῦτο ἀναγκαῖα μέτρα, καὶ ὅταν ἐκ τῆς νοουθεσίας
 μετὰ βεβαιότητος οὐδεμία διόρθωσις ἐλπίζεται. β') Δι-
 ορθοῦμεν τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ καλοῦ ἡμῶν πα-
 ραδείγματος. Οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὁδη-
 γοῦνται μᾶλλον ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων ἢ

ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἐν γένει τὸ παράδειγμα ἐλ-
κύνει. Ὅταν λοιπὸν οἱ κακοὶ βλέπωσιν ἡμᾶς καλὰ
πράττοντας, κινουῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ
κατ' ἀρχὰς μὲν δύνανται νὰ πράττωσι τὸ ἀγαθὸν καθ'
ἀπλῆν ἀπομίμησιν, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν δύναται νὰ γεν-
νηθῇ ἐν αὐτοῖς καὶ καθαρά πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη.
Εἰς τὸ δεικνύειν καλὸν παράδειγμα διὰ τοῦ βίου ἡμῶν
προτρεπέμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, λέγον-
τος, «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ἡμῶν ἔμπροσθεν τῶν
ἀνθρώπων», ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δο-
ξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς (Μαθ.
έ, 16). Ἄς μὴ νομίση δέ τις ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος
νὰ πράττη τι ἔκτακτον. Ἐὰν συνήθῃ ἡμῶν καθή-
κοντα εὐσυνειδήτως ἐκπληροῦντες, δίδομεν
τοῖς πᾶσι τὸ ἀριστὸν παράδειγμα. Δὲν πρέπει μάλι-
στα ἡ ἀγαθὴ πράξις νὰ γίνηται ἐπίτηδες ἀπλῶς καὶ
μόνον ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα· διότι τότε δὲν
θα εἶχεν ἠθικὴν ἀξίαν, ὡς γινομένη πρὸς ἐπίδειξιν
ἀπλῶς. Μόνον ὅταν κακὴ τις συνήθεια ἀπειλῇ νὰ ἐπι-
κρατήσῃ ἐν τινι κοινωσίᾳ, δύναται νὰ γίνῃ ἐπιδεικτι-
κὴ τις διαμαρτύρησις κατ' αὐτῆς διὰ τοῦ παραδείγ-
ματος ἡμῶν, ἐὰν πολλοὶ συμφωνήσωσιν εἰς τοῦτο.
Εἰς τὸ χρησιμεύειν διὰ τοῦ ἑαυτῶν βίου ὡς καλὰ πα-
ραδείγματα ὑποχρεοῦνται πρὸ πάντων,
ἐκεῖνοι, οἵτινες εὐρισκόμενοι ἐν ὑψηλῇ κοινωνικῇ πε-
ριωπῇ παρατηροῦνται παρὰ πάντων καὶ θεωροῦνται ὡς
ὁδηγοὶ τῆς κοινωσίας, οἷον οἱ κληρικοὶ, οἱ διδάσκα-
λοι, οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες, οἱ πλοῦσιοι καὶ ἐν γένει
προέχοντες πολῖται.

§ 43.

Τί εἶναι τὸ καθῆκον τῆς πρὸς τὸν πλησίον εἰλικρινείας καὶ φιλαληθείας;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη καὶ ἡ ὑποχρέωσις νὰ μὴ διαστρέφωμεν τὴν διάνοιαν τῶν ἄλλων ἀπαιτεῖ νὰ προσφερώμεθα πρὸς πάντας εἰλικρινῶς καὶ φιλαληθῶς, ἀνυποκρίτως καὶ ἀδόλως μεταδίδοντες καὶ ἐκφράζοντες τοῖς ἄλλοις τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν σκέψεις καὶ διαθέσεις. Ἡ ἄδολος διάθεσις ὅταν μὲν δεικνύηται διὰ λόγων, λέγεται φιλαληθεία, ὅταν δὲ διὰ πράξεων, εἰλικρίνεια. Ἡ ἀνελικρίνεια καὶ τὸ ψεῦδος δεικνύουσι κακίαν καὶ ἐχθρικὴν διάθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους, διαφθείρουσι δὲ πρῶτον μὲν τὸν ψευδόμενον, διότι ἐθίζουσιν αὐτὸν εἰς τὸν δόλον, καὶ ἐξευτελίζουσιν αὐτὸν ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς του· ἔπειτα δὲ ζημιοῦσι τοὺς ἄλλους, οἵτινες παραπειθόμενοι δι' αὐτῶν, δύνανται νὰ προβῶσιν εἰς λόγους ἢ πράξεις, αἵτινες ἤθελον ἐπιφέρει βλάβην αὐτοῖς. Πρὸς τοῦτοις ἀφαιροῦσι καθόλου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν, ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶσα σχέσις τῶν ἀνθρώπων μετ' ἀλλήλων. Ὁ Κύριος κατακρίνει ῥητῶς τὸ ψεῦδος, λέγων, «Ἐστὼ δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ καὶ οὐ» (Μαθ. ε', 37). Περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος, ὅτι «οὐχ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» (Α' Πέτρ. β' 22). Τὸ ψεῦδος ἀπαγορεύει καὶ ἡ ἐννάτη ἐντολή, λέγουσα «Οὐ ψευδομαρτυρήσεις.» Ποτὲ λοιπὸν δὲν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ προσφέρηται ἀνελικρινῶς ἢ ψεύδεται· ἀλλὰ καὶ αἱ πράξεις του καὶ οἱ λόγοι του πρέπει νὰ ἦναι ἄδολος ἐκφρασις τῶν διαθέσεων καὶ διανοη-

μάτων αὐτοῦ. Ἡ προσποίησης καὶ ἡ ἀπάτη πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν αὐτοῦ. Εἰς τὴν εἰλικρινεῖαν καὶ φιλαλήθειαν ἀντίθετα εἶναι ἐκτὸς τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀνελικρινείας καὶ ἡ κολακεία καὶ ἡ κρυψίνοια. Κολακεία εἶναι λόγος ἀπατηλὸς πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ πρὸς ὃν λαλεῖ τις. Ἡ κολακεία εἶναι κακὴ, διότι οὐ μόνον ἐξευτελίζει τὸν κόλακα εἰς τοιαῦτα ποταπὰ μέσα χάριν συμφέροντος καταφεύγοντα, ἀλλὰ ζημιᾶ καὶ τὸν κολακευόμενον, ἀπατῶσα αὐτὸν, ἐὰν ἦναι κοῦφος, καὶ πείθουσα αὐτὸν, ὅτι ἔχει ἀξίαν ἧς στερεῖται καὶ ὅτι δὲν ἔχει ἐλαττώματα, ἅτινα πράγματι κέκτηται, καὶ καθιστῶσα αὐτὸν οὕτως ἀδιόρθωτον. Καὶ ἡ κρυψίνοια, τὸ ἀποκρύπτειν τὰ πάντα καὶ πάντοτε ἀπὸ τῶν ἄλλων, δεικνύει ἐχθρικὴν πρὸς τὸν πλησίον διάθεσιν. Τῆς κρυψινοίας ταύτης διάφορον εἶναι τὸ μὴ λέγειν τι ἢ τὸ κρύπτειν τι πρὸς ἀποφυγὴν ζημίας τοῦ πλησίον (*). Ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀθώου τούτου ψεύδους μόνον ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ πρέπει νὰ γίνηται χρῆσις, διότι ἄλλως συνειθίζει τις εἰς τὸ ψεύδεσθαι.

§ 44.

Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι γάμος.

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα καθήκοντα εἶναι καθήκοντα γενικὰ ἢ καθολικὰ παντὸς ἀνθρώπου πρὸς πάν-

(*) Ὅτι ἐν τισὶ περιστάσεσιν ἐπιτρέπεται ἡ ἀπόκρυψις τῆς ἀληθείας πρὸς ἀποφυγὴν ζημίας τοῦ πλησίον, περὶ τούτου συμφωνοῦσιν ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ Πλάτων καὶ οἱ Στωϊκοί, ἐκ δὲ τῶν ἀγίων πατέρων ὁ Χρυσόστομος, ὁ Ὠριγένης καὶ ἄλλοι.

τα ἄνθρωπον. Ἐκτὸς αὐτῶν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα εἰδικὰ λεγόμενα καθήκοντα, ἅτινα γεννῶνται ἐξ εἰδικῶν τινῶν σχέσεων, ἃς ἡμεῖς ἐκουσίως συνάπτομεν, καὶ τῶν ὁποίων αἰ κυριώτεραι εἶναι αἰ πηγάζουσαι ἐκ τοῦ γάμου, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ πρῶτον ποιῶμεν λόγον περὶ τῶν ἐκ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας γεννωμένων καθήκοντων. Γάμος εἶναι ἡ διὰ βίου ἔνωσις μετ' ἀλλήλων δύο προσώπων, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν καὶ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς τεκνογονίας. Ὁ πρῶτος σκοπὸς δηλοῦται ἐν τῇ Γραφῇ διὰ τῶν λέξεων, «Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον. Ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν» (Γεν. 6' 18), ὁ δὲ δεύτερος διὰ τῶν λέξεων, «Ἀύξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν» (Γεν. 4, 28). Μόνον ἐν τῇ μονογαμίᾳ εἶναι δυνατὸς ὁ τέλειος γάμος, καὶ διότι μόνον μεταξύ δύο προσώπων ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς δύναται νὰ συνδεθῇ στενότατος καὶ ἰσόβιος σύνδεσμος, καὶ διότι καταστρέφεται ἡ εἰρήνη καὶ ἄρμονία τοῦ οἰκιακοῦ βίου διὰ τῆς συνυπάρξεως πολλῶν γυναικῶν καὶ πολλῶν κεχωρισμένων οἰκογενειῶν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἄνδρα, ὡς συμβαίνει τοῦτο ἐν ταῖς μωαμεθανικαῖς οἰκογενείαις. Ἡ Γραφή μόνον τὴν μονογαμίαν θεωρεῖ ὡς τὸν νόμιμον καὶ κατὰ Θεὸν γάμον (Γεν. 4). Ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ γάμου ἀπαιτεῖ ἐλευθέραν συγκατάθεσιν παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ τὸ ἰσόβιον αὐτοῦ. Ὁ συναπτόμενος εἰς γάμου κοινωνίαν ἐννοεῖ καὶ σκοπεῖ βεβαίως νὰ συνδεθῇ ἰσοβίως μετὰ τοῦ ἄλλου προσώπου, οὐχὶ δὲ νὰ συνάψῃ μετ' αὐτοῦ πρόσκαιρόν τινα

σύνδεσμον. Διὰ τοῦτο χωρισμὸς γάμου δὲν πρέπει νὰ γίνηται εἰμὴ διὰ σπουδαιοτάτην αἰτίαν, δ' ἦν ἡ συμβίωσις εἶναι πλέον ἀδύνατος. Τοιαύτη αἰτία εἶναι κυρίως ἡ ἀπιστία ἐνὸς μέρους. Ἄλλως «ὁ ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζετω» (Ματθ. ιθ'. 6, 9). Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τοῦ γάμου πηγάζουσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὰ κατωτέρω καθήκοντα.

Σημ. 1. Ἐπειδὴ μόνον ἐν τῷ νομίμῳ γάμῳ ἐκτελεῖται ὁ σκοπὸς αὐτοῦ, διὰ τοῦτο πᾶσα σχέσις τοιαύτης φύσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐκτὸς τοῦ γάμου εἶναι παράνομος καὶ ἀνήθικος, ἀπαγορευομένη ὑπὸ τῆς Ζ' ἐντολῆς. Ἡ γυνὴ πρὸ πάντων καταστρέφεται ἐκ τοιούτων σχέσεων. Τιμιότης διὰ τοῦτο, σωφροσύνη καὶ σεμνότης πρέπει νὰ κοσμῶσι πάντα χριστιανὸν, ἰδίως δὲ τὴν γυναῖκα. Ἡ σεμνότης δεικνύεται καὶ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ ἐν τῷ γέλῳτι καὶ ἐν τῷ βήματι καὶ ἐν ταῖς κινήσεσι τοῦ σώματος. Περὶ πάντα ταῦτα πρέπει νὰ ἐπιδιώκηται τὸ ἀπλοῦν, σεμνὸν καὶ κόσμιον.

Σημ. 2. Τοῦ καθήκοντος τοῦ συνάψαι γάμον ἀπαλλάσσεται τις, ὅταν θέλῃ νὰ ἀφιερῶθῃ ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ἀμερίστως εἰς ὑψηλὸν τινα σκοπὸν. Ὁφείλει ὅμως ὁ τοιοῦτος τελεῖαν ἀγνότητα νὰ τηρῇ καθ' ἅπαντα τὸν βίον του.

§ 45.

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον συμφώνως πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ γάμου ἐπιβάλλει εἰς τοὺς συζύγους καὶ τὰ μέλη ἐν γένει τῆς οικογενείας ὠρισμένα τινὰ καθήκοντα. Καὶ ὅτῳ ἐν πρώτοις εἰς τοὺς συζύγους ἐπιβάλλονται τὰ ἑξῆς καθήκοντα α) ἀμοιβαία πίστις. Τὴν διάρρηξιν καὶ παράβασιν τῆς

πίστεως ταύτης απαγορεύει ρητῶς ἡ ἐβδόμη ἐν-
τολή τοῦ δεκαλόγου. Καὶ ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια περὶ
τῆς παραβάσεως τῆς ἀμοιβαίας πίστεως εἶναι χαλά-
ρωςις τοῦ δεσμοῦ, ὅστις πρέπει νὰ συνδέῃ τοὺς δύο
συζύγους. Καθῆκον λοιπὸν ἱερώτατον ἔχουσιν οἱ σύ-
ζυγοι, οὐ μόνον πράγματι νὰ μὴ παραβαίνωσι τὴν
πίστιν ταύτην, ἀλλὰ νὰ ἀποφεύγωσι καὶ αὐτὴν τὴν
ὑπόνοιαν τῆς παραβάσεως αὐτῆς. β') Δεύτερον ἀμοι-
βαῖον καθῆκον εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη. Ἄνευ
αὐτῆς ὁ γάμος δεν εἶναι ὅ,τι πρέπει νὰ ᾔηται, ἔνω-
σις ἐγκάρδιος δύο προσώπων πρὸς ἰσόβιον ἀμοι-
βαίαν βοήθειαν. Οἱ διχονοοῦντες σύζυγοι οὐ μόνον
δὲν παρέχουσιν ἀλλήλοις ἀδελφικὴν βοήθειαν, ἀλλὰ
μᾶλλον εἶναι ὁ μὲν τῷ δὲ ἀφορμὴ δυσχερειῶν καὶ λύ-
πης. Ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους στε-
ρεοῦται διὰ τῆς ἠπιότητος, φιλοφροσύνης, ὑπομονῆς,
εὐλικρινείας καὶ χρηστότητος, διαλύεται δὲ τούναντίον
διὰ τῆς σκαιότητος, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑποκρισίας
καὶ κρυφιοῦς. Ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη φαίνεται ἰδίως ἐν
ταῖς δυστυχίαις. Ἡ ἐν τοιαύταις δειναῖς περι-
στάσεσιν ἀμοιβαία ἐγκατάλειψις εἶναι προδοσία ἱερω-
τάτου καθήκοντος. 3) Τρίτον ἀμοιβαῖον καθῆκον τῶν
συζύγων εἶναι νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν ταῖς
φροντίσι περὶ τῶν κοινῶν τοῦ οἴκου
ἀναγκῶν καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ μορφώσει
τῶν τέκνων.

Τοῦ ἀνδρὸς δὲ εἰδικώτερα καθήκοντα εἶναι 1) νὰ διε-
θύνη ὡς κεφαλὴ τοῦ οἴκου τοῦτον ὡς δεῖ, νὰ προα-
σπίξῃ αὐτὸν, προφυλάττων ἀπὸ παντὸς κινδύνου καὶ
βλάβης τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα καὶ νὰ δια-
τηρῇ αὐτὸν φιλοπόνως φροντίζων διὰ τῆς ἐργασίας

του να παρέχη τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ νὰ προάγῃ ἐν γένει τὴν οἰκιακὴν εὐημερίαν. Πρὸς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ἐν τῷ οἴκῳ ἐπροικίσθη ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τῆς φύσεως μετὰ μεγαλητέρας ἰσχύος. Ἄνθρωπος, ὅστις ἕνεκα ὀκνηρίας καὶ ἀχρησιότητος δὲν δύναται νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν οἶκόν του ἢ δὲν διευθύνει αὐτόν, ἀλλὰ διευθύνεται ἢ τρέφεται παρὰ τῆς γυναικὸς του ἢ τῶν τέκνων του, ἀποβάλλει τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἀξίωμα, τὴν αὐτῷ ἐμπρέπουσαν θέσιν ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ. Δεδικαιολογημένη εἶναι ἡ ἀνικανότης τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὸ διευθύνειν καὶ συντηρεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον μόνον ὅταν προέλθῃ ἐκ νόσου ἢ ἄλλης τινὸς ἀπροόπτου καὶ ἀναποφεύκτου αἰτίας. 2) Πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναικῆ πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ προσφέρηται ὡς πρὸς σὺντροφὸν καὶ βοηθὸν τοῦ βίου του, οὐχὶ δὲ ὡς πρὸς δούλην. Δὲν πρέπει καταχρώμενος τῆς μεγαλητέρας ἰσχύος καὶ ἐξουσίας του, διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ φόβου νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῇ τὴν θέλησίν του, ἀλλὰ μετὰ πραότητος καὶ φιλοφροσύνης δεῖον νὰ σπουδάξῃ νὰ πείσῃ αὐτὴν ὡς φυσικὸν σύμβουλόν του. «Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ὑμῶν» λέγει ἡ Γραφή (Κολασσ. γ', 19). Καὶ ἀλλαχοῦ· «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναῖξι κατὰ γνῶσιν ὡς ἀσθενεστέρω σκεύει τῷ γυναικίῳ ἀπονέμοντες τιμὴν» (Ἀ' Πέτρ. γ', 7). Ἡ παρὰ τοῦ ἀνδρὸς καταπίεσις καὶ περιφρόνησις τῆς γυναικὸς εἶναι ἔνδειξις βαρβαρότητος ἀντιθαινούσης εἰς τὰς περὶ γυναικὸς καὶ γάμου ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἐθνικοὶ (καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νῦν) ἐκτὸς σπανίων ἐξαιρέσεων θετοῦσι τὴν γυναικῆ ἐν λίσαντα πεινῇ θέσει· παρ' αὐτοῖς εἶναι σχεδὸν ἡ πρώτη δούλη. Ἡ χριστιαν-

νικὴ θρησκεία τὸναντίον ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς βοηθὸν καὶ σύντροφον τοῦ ἀνδρός καὶ ἐθεώρησεν ὡς ὅμοιον πλάσμα τοῦ ἀνδρός καὶ ἴσον κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν (Γαλ. γ', 28). Ἐντεῦθεν ἡ τιμὴ ἡ ἀποδιδομένη αὐτῇ παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς καὶ ἡ φροντίς ἡ παρ' αὐτῶν λαμβανομένη περὶ τῆς μορφώσεως αὐτῆς. Μόνον παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς εὐρίσκομεν διὰ τοῦτο παρθεναγωγεῖα ἄξια τοῦ ὀνόματος τούτου.

(Τῆς δὲ γυναικὸς τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα εἶναι πρῶτον νὰ σέβηται τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν ὡς κεφαλὴν τοῦ οἴκου, μηδέποτε ἀποτόμως ἀντιλέγουσα ἢ ἰσχυρογνωμόνως ἐναντιουμένη αὐτῷ. Ἄλλως αἰρεται ἡ ἁρμονία ἡ μεταξὺ τῶν συζύγων. Εἰς τὴν γυναῖκα οὐ μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα ἀνήκει νὰ συμμετέχη τῆς διευθύνσεως τῶν τοῦ οἴκου συμφερόντων. Ἄλλ' ἡ συμμετοχὴ αὕτη πρέπει νὰ γίνηται οὕτως, ὥστε νὰ μὴ προσβάλληται τὸ ἀνδρικὸν ἀξίωμα. Ὁ ἀνὴρ πάντοτε μένει ἡ κεφαλὴ τῆς οἰκογενείας, εἰς ὃν ὀφείλεται ὑπακοή. Διὰ τοῦτο ἡ γυνὴ ὀφείλει πάντοτε ἐνδίδουσα καὶ μειλιχίως προσφερομένη νὰ παρέχη τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τὴν συνδρομὴν τῆς ἐν πᾶσι, χωρὶς νὰ φανῆ ποτε καὶ μακρόθεν, ὅτι θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ τὴν θέλησίν τῆς. Δεύτερον ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, τὴν ἀγάπην ταύτην δεικνύουσα αὐτῷ φροντίζουσα νὰ μὴ παρέχη αὐτῷ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν δυσαρεσκείας, τὸναντίον δὲ καθιστῶσα τὸν βίον αὐτοῦ τερπνόν. Ἡ γυνὴ διὰ τῆς ἀγάπης αὐτῆς ταύτης, πρὸς ἣν εἶναι ἐκ φύσεως μᾶλλον τοῦ ἀνδρός πεπλασμένη ὡς ὑπερέχουσα αὐτοῦ κατὰ τὴν βαθύτητα

τοῦ αἰσθήματος ἢ τὴν εὐαίσθησίαν τῆς καρδίας, δύναται (καὶ ὀφείλει νὰ πράττῃ τοῦτο) νὰ ἡδύνη τὰς δυσαρεσκείας αὐτοῦ, ἅς γεννῶσιν αὐτῷ αἱ καθημεριναὶ φροντίδες ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ οἴκου, γινομένη ἀληθῆς σύντροφος καὶ βοηθὸς τοῦ ἀνδρός. Τρίτον ὀφείλει ἡ γυνὴ, καθὼς ὁ ἀνὴρ ἔχει ἰδίως τὴν φροντίδα τῶν ἔξω τῆς οἰκίας ὑποθέσεων, νὰ φροντίζῃ αὐτὴ περὶ τῶν ἔσω τῆς οἰκίας, πρὸ πάντων δὲ περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Οὐδέποτε πρέπει ἡ γυνὴ νὰ λησμονῇ, ὅτι ὁ κύριος κύκλος τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἶναι ὁ οἶκος τῆς καὶ ἡ σπουδαιότατη ἐνασχόλησις τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ μάλιστα ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων. Ἡ γυνὴ ἐκεῖνη παραγνωρίζει τὸν κύριον προορισμὸν τῆς, ἥτις παραμελοῦσα τὰ τοῦ οἴκου ἀσχολεῖται εἰς πράγματα ξένα αὐτῇ, ἢ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τοῦ ἀνδρός καθήκοντα, ἢ εἶναι παραδεδομένη εἰς τὰς διασκεδάσεις τῆς (Εἰκόνα ἐναρέτου γυναικὸς ὄρα ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ Παροιμ. λ').)

§ 46.

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς;

Τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καθήκον εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς αὐτὰ καὶ ἡ περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν φροντίς. Δώσαντες αὐτοῖς τὴν ὑπαρξιν, ὀφείλουσι νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἀληθῆ ἐνεργεσίαν, καλῶς ἀνατρέφοντες αὐτά. «Ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου» λέγει ἡ Γραφὴ (Ἐφεσ. 5', 4). Εἰς τὴν περὶ τῶν τέκνων

φροντίδα ὀδηγοῦμεθα καὶ ὑπὲρ αὐτῆς τῆς φύσεως. Ἡ στοργὴ πρὸς τὰ τέκνα εἶναι ἔμφυτος. Πρὸ πάντων ἐν τῇ μικρᾷ ἡλικίᾳ, ὅταν τὰ τέκνα ἔχωσι μεγίστην ἀνάγκην τῆς τῶν γονέων περιποιήσεως, ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ μεριμνῶσι περὶ αὐτῶν. Ἡ δὲ ἀνατροφή δὲν πρέπει νὰ σκοπῆ μόνον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ ἐκτείνηται καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας αὐτῶν. Ἰδίως ὀφείλουσιν οἱ γονεῖς νὰ ἐμπνέωσιν ἀπὸ τρυφερᾶς ἡλικίας εἰς τὰ τέκνα τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἠθικὴν, τὸ σέβας πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν πατρίδα, τὸν πόθον ἐν γένει πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀγαθὸν εὐγενές, ὑψηλὸν καὶ γενναῖον. Ὅταν δὲ ἀπὸ τῆς μικρᾶς, ταύτης ἡλικίας, ὅτε ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εὐπλαστος, ὀδηγηθῆ τις εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἀγαπήσῃ ταύτην, εὐκολώτερον ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ τοῦ θά βαδίσῃ τὴν ὁδὸν ταύτης. Ἡ μὴ τῆρ πρὸ πάντων, παρ' ἣ μένει ὁ παῖς τὸν πλείοτερον χρόνον, ἔχει τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότατον μέρος ἐν τῇ ἀνατροφῇ ταύτῃ τῶν τέκνων. Ἐὰ δὲ τέκνα ὀφείλουσι πρῶτον νὰ σέβωνται τοὺς γονεῖς των, μὴδὲν λέγοντες ἢ πράττοντες, τὸ ὅποῖον ἤθελε δεῖξει ἔλλειψιν τοῦ σεβασμοῦ τούτου. Οἱ γονεῖς ἡμῶν εἶναι ἀνώτεροι ἡμῶν κατὰ τὰ φῶτα, κατὰ τὴν πείραν, κατὰ τὴν ἀξίαν ἐν γένει. Μὴ τιμῶντες αὐτοὺς, δεικνύομεν, ὅτι δὲν τιμῶμεν τὰ φῶτα, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν. «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου» λέγει ἡ πέμπτη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Παρὰ πᾶσι δὲ τοῖς λαοῖς ἐθεωρήθη πάντοτε μεγίστη μὲν ἀρετὴ ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέβεια, μέγιστον δὲ ἔγκλη-

μα ἢ πρὸς αὐτοὺς ἀσέβεια! (*) Δεύτερον ὀφείλουσι τὰ τέχνα τοῖς ἑαυτῶν γονεῦσιν ὑπακοήν. Οἱ γονεῖς τρυφερῶς ἡμᾶς ἀγαπῶντες γνωρίζουσι κάλλιον ἡμῶν καὶ παντὸς ἄλλου τὸ ἀληθές ἡμῶν συμφέρον. Ἡ πεποίθησις αὕτη πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν τελείαν πρὸς αὐτοὺς ὑπακοήν. Καὶ ἡ Γραφή λέγει· «Τὰ τέχνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολασσ., γ', 20). Τρίτον ὀφείλουσι τὰ τέχνα πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπην. Ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπη ἐκείνων πρέπει νὰ ἐγείρῃ καὶ ἐν ἡμῖν ἀγάπην πρὸς ἐκείνους. Καὶ τίς ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τῶν γονέων ἡμῶν; Δεικνύομεν δὲ τὴν ἀγάπην ταύτην, ἐὰν μὴ πράττωμεν ὅ,τι ἤθελε δυσσεβεστῆσαι αὐτοὺς, ἔκτελῶμεν δὲ ὅ,τι γνωρίζομεν, ὅτι ἤθελεν ἀρέσει αὐτοῖς. Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς υἱική ἀγάπη. Τέταρτον τέλος καθῆκον τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη πρὸς αὐτοὺς. Οἱ γονεῖς εἶναι οἱ μέγιστοι ἡμῶν μετὰ Θεὸν εὐεργέται. Αἱ φροντίδες, οἱ κόποι καὶ μόχθοι, αἱ λύπαι καὶ πάντα ἐν γένει, ὅσα ὑποφέρουσιν, ἵνα ἀνατρέψωσιν ἡμᾶς ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, δὲν δύναται νὰ ἀριθμηθῶσιν. Αἱ εὐεργεσίαι των καθόλου εἶναι ἀπειροί. Τὰς εὐεργεσίας δὲ ταύτας οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶμεν, πάντοτε δὲ ὀφείλομεν νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτοῖς δι' αὐτάς. Τὴν εὐγνωμοσύνην δὲ ταύτην ὀφείλομεν νὰ δεικνύομεν τοῖς γονεῦσιν ἡμῶν πάντοτε μὲν, ἰδίως δέ, ὅταν ἐκ τοῦ γήρατος πάσχωσιν ἢ

(*) Κλέοβις καὶ Βίτων παρ' Ἡροδότῳ. Παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις αὐστηρότατα ἐτιμωροῦντο οἱ μὴ ἐκτρέφοντες τοὺς γονεῖς των υἱοί.

ἔχωσι καθόλου ἀνάγκην ἡμῶν. Τὸ γηροκομεῖν τοῖς γονεῖς ἱερώτατον ἐνομίσθη πάντοτε καθήκον παρὰ πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

Σημ. Σέβας καὶ τιμὴ ὀφείλεται παρὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς ἐκείνους, οἵτινες, ὡς οἱ γονεῖς ἡμῶν φροντίζουσι περὶ τῆς μορφώσεως ἡμῶν, οἷοι εἶναι οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ κηδεμόνες ἡμῶν, καὶ πρὸς τοὺς γέροντας ἐν γένει, οἵτινες ὑπηρετήσαν τὴν κοινωνίαν καὶ ἀπέκτησαν πείραν καὶ σύνησιν.

§ 47.

(Τίνα εἶνα τὰ μεταξὺ οἰκοδεσποτῶν καὶ ὑπηρετῶν καθήκοντα ;

Εἰς τὴν οἰκίαν ἀνήκουσιν καὶ οἱ ὑπηρέται ἢ οἰκέται, οἵτινες ἐπὶ μισθῷ ἀναλαμβάνουσι νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν αὐτῷ. Ὅπως ἐν ταῖς σχέσεσι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν οἰκοδεσποτῶν αὐτῶν ἰσχύωσι δικαιοσύνη καὶ φιλάνθρωπία ἢ αἱ ὑπαγορεύσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης πρέπει νὰ ἐκπληρῶνται τὰ ἐξῆς καθήκοντα. Οἱ οἰκοδεσπότες ὀφείλουσι 1) νὰ μισθοδοτῶσι τοὺς ὑπηρετάς ἀναλόγως τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἐργασίας τῶν. Θὰ ἦτο ἄδικον νὰ ἀπαιτῶμεν βαρυτάτας ἐργασίας ἀντὶ εὐτελεστάτης ἀντιμισθίας. 2) νὰ ἐμμένωσι πιστοὶ εἰς τὰς συμφωνίας αὐτῶν. Ἐναντίον παντός δικαίου πράττει ἐκεῖνος, ὅστις στερεῖ τὸν ὑπηρετὴν τοῦ μισθοῦ ἢ δίδει αὐτῷ ὀλιγώτερον τοῦ συμφωνημένου. «Ἴδοθι, λέγει ἡ Γραφή, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν κράζει, καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὄτα Κυρίου Σαβαῶθ εἰσεληλύθασιν» (Ἰακώβου 5, 4). 3) νὰ μὴ ἐπιβάλλωσιν αὐτοῖς

ἐργασίαν ἀντικειμένην εἰς τὴν ἠθικὴν ἢ ἐξευτελιστικὴν καὶ ἀντιβαίνουσαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. Ὅχι δὲ μόνον δὲν πρέπει νὰ θέτωσιν εἰς κίνδυνον τὴν ἠθικὴν αὐτῶν, ἀλλ' ὀφείλουσι καὶ νὰ προφυλάττωσιν αὐτοὺς ἀπὸ παντός τοιούτου κινδύνου, ὡς τόπον γονέων σχεδὸν ἐπέχοντες πρὸς αὐτούς. Διὰ τοῦτο πρέπει οἱ οἰκοδεσπόται νὰ ὀδηγῶσιν τοὺς ἑαυτῶν ὑπηρέτας εἰς τὸ ἀγαθόν, καὶ νὰ φροντίζωσιν ὥστε οὗτοι νὰ ἐκπληρῶσι τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν καθήκοντα. Ἐν γένει δὲ ποτὲ δὲν πρέπει οἱ οἰκοδεσπόται νὰ λησμονῶσιν, ὅτι οἱ ὑπηρέται εἶναι ἄνθρωποι, ἐν οἷς πρέπει νὰ σέβηται τις τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. δ') νὰ μὴ ἐπιβάλλωσι τοῖς ὑπηρέταις ἐργασίας, αἵτινες ἠδύναντο νὰ θέτωσιν εἰς κίνδυνον τὴν ὑγείαν ἢ τὴν ζωὴν των. Τοῦτο θὰ ἦτο ἔλλειψις τῆς πρὸς αὐτοὺς ὡς ἀνθρώπους ὀφειλομένης ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας. 5) Ἐν γένει ὀφείλουσι νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ὑπηρέτας φιλοφρόνως, ὅπως ἀρμόζει νὰ προσφέρηταί τις πρὸς πάντα ἐν γένει ἄνθρωπον, μὴ λησμονοῦντες, ὅτι οἱ ὑπηρέται δὲν εἶναι ἀνδράποδα ἢ δοῦλοι, δηλ. κτήματα τῶν κυρίων αὐτῶν, ἀλλ' ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ἐκουσίως ἐπὶ μισθῷ ἀναλαμβάνοντες ὑπηρεσίαν τινά. Ἡ δουλεία ἥτις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατεδίχαζε τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς κτηνώδη κατάστασιν, ἀρνούμενη αὐτῷ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, καὶ ἥτις καὶ σήμερον ἐτι διατῶζεται παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς λαοῖς, προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, κατὰ μικρὸν ἐξέλιπε τελείως ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν λαῶν. Τὸ εὐαγγέλιον κηρύξαν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀδελφοὺς καὶ τὴν

πρὸς πάντας ἀγάπην ὑψιστον καθήκον, ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῆς δουλείας. Ὁ Παῦλος λέγει ῥητῶς, ὅτι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ «οὐκ ἐνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος» (*). Μόνον τοιαύτη, οἷα διὰ τῶν ἀνωτέρω ὀρίζεται, μεταχειρίσις τῶν ὑπηρετῶν εἶναι δίκαια καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν. «Οἱ κύριοι, λέγει ἡ Γραφή, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχετε» (Κολασσ. δ', 1). Οἱ δὲ ὑπηρετῶνται ὀφείλουσι πρὸς τοὺς οἰκοδεσπότας πρῶτον σέβας, ὡς ὑπερέχοντας κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν. Δεύτερον πρόθυμον ὑπακοὴν εἰς τὰς διαταγὰς αὐτῶν· δὲν πρέπει δηλ. νὰ ὑπηρετῶσι χάριν τοῦ μισθοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀγάπης κινούμενοι πρὸς ἐκείνους, μεθ' ὧν συζῶσιν ἐν τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ καὶ παρ' ὧν ἔχουσι τοσαῦτα εὐεργετήματα. Τρίτον χρηστότητα καὶ πίστιν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ. Δὲν πρέπει δηλ. μήτε νὰ λέγωσι, μήτε νὰ πράττωσιν τι, τὸ ὁποῖον νὰ δεικνύῃ δολιότητα πρὸς τοὺς οἰκοδεσπότας, νὰ μὴ κοινοποιῶσι τοῖς ἄλλοις τὰ ἰδιαιτέρα τοῦ οἴκου, ὅσα εἶναι ἀνάγκη νὰ μένωσι μυστικά καὶ νὰ μὴ νοσφίζονται ἐκ τῶν τοῖς οἰκοδεσπόταις ἀνηκόντων πραγμάτων. Τοῖς ὑπηρεταῖς παραγγέλλει ἡ Γραφή: «Δούλους ἰδίους δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθῆν» (Τίτ. β', 9.)

§ 48.

Τίνα τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία;

Καθὼς ἐκ τῆς οικογενείας οὕτω γεννῶνται καὶ ἐκ

(*) Ἠρβλ. καὶ ἐπιστολὴν πρὸς Φιλήμονα.

τῆς πολιτείας ιδιαίτερά τινα καθήκοντα. Πολιτεία ἢ κράτος εἶναι ἡ ὑπὸ κοινούσ νόμους ἔνωσις τῶν ἀνθρώπων ἡ σκοποῦσα α) τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀμοιβαίων δικαιομάτων καὶ β) τὴν διὰ κοινῆς συμπράξεως προαγωγὴν ἐν γένει τῶν κοινῶν πνευματικῶν τε καὶ ὕλικῶν συμφερόντων. Ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν εἶναι αὐθαίρετος· εἰς αὐτὴν ὀδηγοῦμεθα ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. ἐπλάσθη παρὰ Θεοῦ ἵνα ζῆ ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ του κατάστασις, οὐχὶ δὲ ἡ ἐν τῇ ἀγριότητι, ὅπως τινὲς ἐσφαλμένως ἐδόξασαν! (*) Ἄν ἦτο ἡ ἀγρία ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, τότε ἐν αὐτῇ θὰ ἐτελειοποιεῖτο οὗτος, ἐνῶ τούναντίον συμβαίνει· διότι ὁ ἐν τῇ πολιτείᾳ βίος τελειοποιεῖ καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον. Πρὸς ταύτην λοιπὸν προωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πλάστου ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἐξουσία κατὰ ταῦτα ἡ ἐν ὀνόματι τῶν νόμων ἐνεργοῦσα δὲν εἶναι αὐθαίρετός τις ἐπινόησις ἢ σφετερισμός, ἀλλὰ πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς πολιτείας. Οἱ νόμοι ἀπαιτοῦσι τὴν ἐξουσίαν. Οἱ νόμοι εἶναι οἱ συγκρατοῦντες τὴν πολιτείαν δεσμοί. Πρὸς ὀρισμὸν, τήρησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων τούτων ἡ πολιτεία ἔχει ἀνάγκη ἀρχῶν ἢ ἐξουσιῶν, τῆς νομοθετικῆς, ἣτις ὀρίζει αὐτούς, τῆς δικαστικῆς, ἣτις κρίνει αὐτούς καὶ ἐξηγεῖ, καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς, ἣτις ἐφαρμόζει αὐτούς. Κατὰ ταῦτα οἱ ἄρχοντες, οἱ ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐκλεγόμενοι καὶ ὀριζόμενοι πρὸς διαχείρισιν τῶν ἐξουσιῶν ἢ ἀρχῶν τούτων, δύ-

(*) Ῥουσό.

νανται νά διαιρεθῶσιν εἰς νομοθέτας, εἰς δικαστάς καί εἰς ἐκτελεστάς τῶν νόμων, ὧν προΐσταται ὁ βασιλεὺς ἐν ταῖς βασιλευομέναις πολιτείαις, εἰς πρόεδρος δὲ ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις. Τὰ λοιπὰ μέλη τῆς πολιτείας εἶναι οἱ ἀπλοῖ πολῖται. Ἡ πολιτεία, εἰς ἣν ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες καὶ προπάτορες ἡμῶν, καλεῖται καὶ πατρίς.

§ 49.

Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης ἐπιβάλλει συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας εἰς τοὺς ἀρχοντας δηλ. τοὺς νομοθέτας, δικαστάς καὶ ἐκτελεστάς τῶν νόμων ὠρισμένα καθήκοντα. Τὰ καθήκοντα τῶν νομοθετῶν εἶναι 1) νὰ νομοθετῶσι νόμους δικαίους. "Ὅταν οἱ νόμοι ἀποβλέπωσιν εἰς τὴν ὠφέλειαν μιᾶς μόνον τάξεως ἀνθρώπων, ἢ ἐν γένει ἤθελον μόνον τοὺς μὲν ὠφελήσει, τοὺς δὲ τῶν πολιτῶν βλάψει, δὲν εἶναι ἀληθεῖς νόμοι. Διότι ὁ σκοπὸς τῶν νόμων ἐν τινι πολιτεία εἶναι αὐτὸ δὴ τοῦτο, ἡ προάσπισις καὶ ἐξασφάλισις τῶν δικαιωμάτων πάντων τῶν πολιτῶν. 2) Νὰ μὴ νομοθετῶσι νόμους ἐναντίον τῆς ἠθικῆς. Ἀφοῦ ἡ πολιτεία σκοπεῖ τὴν προαγωγὴν καὶ τῶν πνευματικῶν τῶν ἀνθρώπων συμφερόντων, τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, ἤθελεν ἀντιβαίνει εἰς τὸν προορισμὸν τῆς τοῦτον τὸ νὰ διευθύνηται κατὰ νόμους ἀνηθίκους. Οὐδέποτε διὰ ταῦτο ὁ νόμος πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ τι ἀνήθικον. Ὁ ἀνήθικος νό-

μ ο ς , ὁ διατάσσων τι ἐναντίον τῆς συνειδήσεως, δὲν ὑποχρεοῖ μάλιστα οὐδένα· διότι ἀνώτερος πάντων τῶν νόμων εἶναι ὁ θεῖος ἠθικὸς νόμος, ὁ διὰ τῆς συνειδήσεως μαρτυρούμενος. Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀνωτέρα τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. 3) Νὰ μὴ ὀρίζωσι ποινὰς, εἰ μὴ μόνον δικαίας, καὶ τοιαύτας, αἵτινες νὰ τείνωσιν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Διότι ἡ ποινὴ δὲν ἔχει ἀπλῶς καὶ μόνον σκοπὸν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν προσβληθεῖσαν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Ἄλλως τε ἐν τῷ ὀρισμῷ τῶν ποινῶν καὶ ἐν γένει ἐν τῇ μεταχειρίσει τῶν καταδίκων καὶ ὑποδίκων δὲν πρέπει νὰ παρορῶνται αἱ ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας, ἥτις οὐδέποτε πρέπει ἐντελῶς ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης νὰ χωρίζηται. Τὴν φιλανθρωπίαν πρὸς τοὺς ἐν ταῖς φυλακαῖς συνιστᾷ ῥητῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Μαθ. κε', 31—46). 4) Οἱ νόμοι, οὗς θέτουσι, πρέπει νὰ ἦναι σαφεῖς· διότι νόμοι ἀσαφεῖς, οἵτινες διὰ τοῦτο μένουσιν ἀγνωστοί, δὲν εὐθύνουσιν οὐδένα. Τῶν δε ἐκτελεστώων τῶν νόμων καὶ δικαστῶν τὰ καθήκοντα εἶναι 1) Νὰ μελετῶσι καλῶς καὶ γινώσκωσι τοὺς νόμους, οὗς θὰ κρίνωσιν ἢ θὰ ἐφαρμόσωσι. 2) Νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς τῶν δοξασίας ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσι τὸν νόμον κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. 3) Ὅταν οἱ νόμοι ἦναι ἀσαφεῖς ἢ σιγῶσιν ἐντελῶς περὶ τινος ὀρισμένης περιστάσεως, τότε μόνον δύναται ἡ συνείδησις τῶν ἀρχόντων νὰ συμπληροῖ αὐτούς. 4) Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι ἔγκλημα ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων.

Τῶν δὲ ἀρχομένων ἢ πολιτῶν πρῶτον καθήκον εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἄρχοντας, καὶ ἰδίως πρὸς τὸν βασιλέα ἢ τὸν προϊστάμενον τῆς πολιτείας. Σεβόμενοι τοὺς ἄρχοντας, σεβόμεθα τὸν νόμον ἢ τὴν δικαιοσύνην, ἣν οὗτοι διαχειρίζονται. «Τὸν βασιλέα τιμᾶτε» λέγει ῥητῶς ἡ Γραφή (Α΄ Πέτρ. 6', 17). Δεύτερον καθήκον τῶν πολιτῶν εἶναι νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, ἐκπληροῦντες πάντα τὰ ὑπὸ τούτων αὐτοῖς ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, καταβάλλοντες ἰδίως προθύμως τοὺς νομίμους φόρους, ἄνευ τῶν ὁποίων αἱ κοιναὶ ἀνάγκαι τῆς πολιτείας δὲν δύνανται νὰ πληρωθῶσιν. «Ἀπόδοτε, λέγει ὁ Παῦλος, πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν» (Ρωμ. 13', 7—8). Καὶ ὁ Κύριος εἶπεν «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι» (Ματθ. κβ', 1). Ἡ ἀρχὴ ἀπόλλυσι τὸ δίκαιωμα νὰ ἀπαιτήσῃ ὑπακοήν, μόνον ἰὸν ὅταν ἀντιτίθεται αὐτῇ εἰς τοὺς νόμους· διότι ἡ βᾶσις τοῦ κύρους τῆς ἀρχῆς εἶναι ὁ νόμος. Τὸ ἔργον αὐτῆς εἶναι νὰ ἐκτελῇ τὸν νόμον. Ὅταν λοιπὸν δὲν διατάσῃ ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου, τότε ἡ διαταγὴ αὐτῆς γίνεται μόνον ἐν ὀνόματι τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀρχοντος θελήσεως ἢ τῆς αὐθαιρεσίας του. Τότε παύει νὰ διατάσῃ ὡς ἀρχή. 2ον Ὅταν διατάσῃ ἐν ὀνόματι νόμων ἀδίκων ἢ ἀνηθίκων, ἀντικειμένων εἰς τὸ φυσικόν, αἰώνιον δίκαιον ἢ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· διότι ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων ἵσταται ὁ θεῖος, ἠθικὸς νόμος. Τότε ἰσχύει τὸ ἀξίωμα·

«Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. ε', 29).

Κοινόν δὲ καθήκον ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων εἶναι ἡ πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ τὴν πατρίδα ἀγάπη ἢ ὁ πατριωτισμός. Πάντες δηλ. ὀφείλουσι ἰον νὰ ἀποφεύγωσι αὐτοὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ προξενήσῃ ζημίαν εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, μὴ λησμονοῦντες, ὅτι μόνον ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι δύναται νὰ εὐρεθῇ καὶ τὸ ἀτομικόν, τούναντίον δὲ, ὅταν τὰ κοινὰ κακῶς βαίνωσι καὶ τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα ἐκάστου τῶν πολιτῶν πάσχουσι. Ἰον ὀφείλουσιν οἱ πολῖται νὰ ἀγωνίζωνται κατὰ πάσης παρ' οἰουδήποτε ἐπιχειρουμένης πράξεως κοινῶς ἐπιζημίου, υπερασπίζοντες τὴν πατρίδα των κατὰ παντὸς ἐξωτερικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ καὶ δι' αὐτῆς τῆς θυσίας τοῦ αἵματός των καὶ ἰον νὰ συντελῶσι τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς πατρίδος πράττοντες προθύμως πᾶν ὅτι δύναται νὰ ὑψώσῃ τὴν δόξαν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐτυχίαν αὐτῆς. Τοιοῦτος πατριωτισμός ἐμεγάλυνε καὶ ἐδόξασε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις καὶ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἡ ἰδιοτέλεια τῶν πολιτῶν ἐπήνεγκε τούναντίον πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὴν παρακμὴν τῶν ἐθνῶν. Ὄφειλει μὲν ὁ χριστιανὸς ἀγάπην πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἀλλ' πρὸς τοὺς συμπολίτας του κατὰ πρῶτον λόγον.

§ 50.

Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα ;

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν οἰκογένειαν

καὶ τὸ κράτος ἢ τὴν πολιτείαν· εἶναι μέλος καὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἔχει ὡς τοιοῦτος ἰδιαίτερὰ τινὰ καθήκοντα ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκκλησίας. Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἔνωσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἡ σκοποῦσα τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἢ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν αὐτῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἡ ἐκκλησία, ὅπως καὶ ἡ πολιτεία, ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν, ὅπως διευθύνωσιν αὐτὴν καὶ ἐφαρμόζωσι τὰ κατάλληλα μέσα πρὸς τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς σκοπὸν. Οὗτοι εἶναι οἱ λειτουργοὶ ἢ κληρικοὶ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ καλοῦνται πιστοὶ ἢ λαϊκοί. Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τῆς ἐκκλησίας πηγάζουσιν ἀναγκαίως τὰ ἐξῆς καθήκοντα.

Τὸ καθήκον τῶν κληρικῶν εἶναι νὰ ἐκπληρῶσιν εὐσυνειδήτως καὶ προθύμως τὰ ἔργα τῆς λειτουργίας των, 1ον διδάσκοντες τὸν λαὸν τὰς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου, 2ον ἐκτελοῦντες τὰς ὠρισμένας τελετὰς τῆς λατρείας, καὶ 3ον διοικοῦντες τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς. Ὅπως δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐπιτύχη, ὀφείλουσι πρῶτον νὰ ἦναι κάτοχοι τῆς ἀναγκαίας παιδείας. Τὸ ἔργον τοῦ κληρικοῦ εἶναι κυρίως ἔργον διδασκάλου τοῦ λαοῦ. Πῶς λοιπὸν δύνανται νὰ διδάξωσιν οἱ κληρικοὶ, ἐὰν δὲν ἦναι αὐτοὶ δεδιδασμένοι; Ὁ Παῦλος ἀπαιτεῖ ῥητῶς ἵνα ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἦναι «διδακτικός» (Α' Τιμοθ. γ', 3), καὶ ἀντέχεται τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν λόγου, ἵνα δυνατὸς ἦ καὶ παρακα-

λείν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν» (Τιτ. α', 7). Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου εἶναι λοιπὸν κατὰ τὴν Γραφὴν κυριώτατον ἔργον τοῦ λειτουργοῦ. Πῶς δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο, ἀμαθὴς ὢν; Διὰ τοῦτο καὶ ἐκκλησία καὶ πολιτεία πρέπει νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν περὶ ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου. Ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ μὴ ἐνδιαφέρηται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν δὲν εἶναι τι ξένον αὐτῇ (πρβ. § 4b). Δεύτερον ὀφείλει ὁ κληρικὸς νὰ παρέχῃ τὸν βίον του τύπον καὶ ὑπογραμμὸν εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Πρέπει κατὰ τὸν αὐτὸν Παῦλον νὰ ᾔηται «ἀνέγκλητος καὶ ἀνεπίληπτος» (αὐτόθι). Ἄλλως τίνα δύναμιν θὰ ἔχωσιν οἱ λόγοι αὐτοῦ, ὅταν διδάσκῃ μὲν, μὴ πράττῃ δέ; Τὸ προσὸν μάλιστα τοῦτο τῆς ἀρετῆς εἶναι τῷ κληρικῷ σπουδαιότερον τοῦ πρώτου. Εἶναι πολλῶ προτιμότερος ὁ ἀμαθὴς μὲν ἀλλὰ χρηστὸς κληρικὸς, τοῦ σοφοῦ μὲν ἀλλὰ φαύλου. Ὁ τελευταῖος ἔνεκα τῆς διαφορᾶς αὐτοῦ εἶναι ὅλως ἄχρηστος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ. Τῶν δὲ λαϊκῶν καθήκοντα εἶναι νὰ σέβωνται τοὺς νόμους καὶ κανόνας τοῦ διευθύνοντος τὴν ἐκκλησίαν (Φιλιππ. β', 12, Β'. Θεσσαλ. γ', 14), διότι ἄνευ τοῦ σεβασμοῦ τούτου ἀπειλεῖται αὐτὴ ἡ συντήρησις τῆς ἐκκλησίας, νὰ ἀκροῶνται προθύμως τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ νὰ μετέχωσι τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, πρὸς δὲ νὰ τιμῶσι τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκκλησίας. Κοινὰ δὲ ἀμφοτέρων καὶ τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν κληρικῶν καθήκοντα εἶναι νὰ δεικνύωσι 1) πίστιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Οὐ-

δέποτε επιτρέπεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς χάριν συμφέροντος νὰ ἐγκαταλίπη τις τὴν ἐκκλησίαν (Ἑβρ. ι, 23 Ἐφεσ. δ', 14). Ἡ ἀποστασία ἐθεωρήθη πάντοτε ἐγκλημα κατὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀγνωμοσύνη πρὸς αὐτὴν τὴν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς ἐκθρέψασαν τὸν ἀποστατοῦντα.

2) Ζῆλον ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῆς ἐκκλησίας. Ὅταν βλέπων τις κινδυνεύουσαν τὴν ἐκκλησίαν ἀδιαφορῇ ἢ οὐδόλως μεριμνᾷ περὶ τῆς ἐξαπλώσεώς της, δὲν ἔχει πρὸς αὐτὴν ἀληθῆ ἀγάπην.

3) Τρίτον καθήκον πάντων τῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ σπουδάζωσι τὸ κατ' αὐτοὺς πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας, πρὸς ἐπιτυχεστέραν ἐπίτευξιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς σκοποῦ.

Διὰ τοῦτο πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐκκλησίαν, ὀφείλει πᾶς ἀληθῆς χριστιανὸς νὰ ἀσπάζεταιται προθύμως καὶ ἐνισχύῃ, ἐργαζόμενος ὑπὲρ αὐτῆς καὶ δαπανῶν προθύμως ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς, ἰδίως ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως καὶ διατηρήσεως εὐπρεπῶν ναῶν καὶ τῆς ἀξιοπρεποῦς ἐκπαιδεύσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ κλήρου.

I'.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

§ 51.

Τί εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πῶς δικαιουμέν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα;

Ἡ θεία εἰκὼν ἢ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία, ἣν τιμῶμεν ἐν τῷ πλησίον καὶ δι' ἣν ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ἐν ὑπάρχει καὶ ἐν ἡμῖν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν ἀγάπην καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς. Ἡ εὐαγγελικὴ ἐντολὴ ἢ ἐπιβάλλουσα ἡμῖν τὴν ἀγά-

πην πρὸς τὸν πλησίον προϋποθέτει τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ταύτην λαμβάνει ὡς μέτρον ἐκείνης, λέγουσα· « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. » Ἐχομεν λοιπὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα. Ἄλλ' ἵνα ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ᾖ αἰνήτης καὶ ὀρθή, δεόν να ᾖ ναὶ ἔλλογος καὶ δικαία. Εἶναι ἔλλογος, ὅταν ἀγαπῶμεν ἐν ἡμῖν ὅ,τι εἶναι ἄξιον ἀγάπης, καὶ ἀναλόγως τῆς ἀξίας του. Τὸ πνεῦμα λ. γ. πρέπει να ἀγαπῶμεν πλείοτερον τοῦ σώματος. Ἐλλόγως ἀγαπᾷ ἑαυτὸν ὁ μετριόφρων, δηλ. ὁ μὴ ὑπερτιμῶν τὰ ἑαυτοῦ προτερήματα καὶ ὁμολογῶν τὰς ἐλλείψεις του, ἄλογος τὸναντίον εἶναι ἡ πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη τοῦ ἀλαζόνος καὶ ὑπερηφάνου, τοῦ ὑπερτιμῶντος τὰ προτερήματά του καὶ μὴ ὁμολογοῦντος τὰς ἐλλείψεις του. Ἡ ἀλαζονεία εἶναι κουφότης. Δικαία δὲ εἶναι ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, ὅταν μὴ προσκρούῃ εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα ἡμῶν, ὅταν μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους ὀφειλομένην ἀγάπην ἡμῶν. Ὅταν ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ᾖ ἄλογος, ἄμετρος καὶ ἄδικος, τότε καταντᾷ εἰς τὴν φιλαυτίαν ἢ τὸν ἐγωισμόν. Τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα δυνάμεθα κατὰ τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ παντὸς ἀνθρώπου τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν να διαιρέσωμεν εἰς καθήκοντα πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν, εἰς καθήκοντα πρὸς τὴν τιμὴν ἡμῶν, καὶ εἰς καθήκοντα πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν ἡμῶν.

§ 52.

Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν ;

Τὸ καθήκον πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν εἶναι ἡ διατήρησις αὐτῆς. Ὀφείλομεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ αὐτὴν νὰ ἀποφεύγωμεν, νὰ μεταχειρίζομεθα δὲ πᾶν μέσον νόμιμον, τὸ ὅποσον δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Τὸ καθήκον τοῦτο περιέχεται ἐν τῇ ἐντολῇ «Οὐ φονεύσεις». Καθὼς δὲν δικαιούμεθα νὰ φονεύσωμεν ἄλλον τινά, οὕτως οὐδὲν δικαίωμα ἔχομεν εἰς τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν. Καθὼς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς πλάσματα καὶ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τιμῶμεν τὴν ἐν αὐτοῖς ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τοιοῦτοτρόπως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὸ θεῖον πλάσμα καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἐν ἡμῖν. Εἰς τὸ καθήκον τοῦτο ἀντιβαίνει πᾶσα παραμέλησις τῆς ζωῆς ἡμῶν, πρὸ πάντων δὲ ἡ αὐτοκτονία ἢ αὐτοχειρία. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἡ ἐξ ἀπελπισίας καὶ ἀηθίας τοῦ βίου αὐτοπροαίρετος κατάλυσις τῆς ἰδίας ζωῆς ἐπὶ σκοπῷ ἀπαλλαγῆς τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων βαρῶν καὶ καθηκόντων. Ὁ αὐτοκτονῶν δεικνύει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀχαριστίαν ἀσέβειαν μὲν, διότι ἐνῷ ὁ Θεὸς ἠθέλησε τὴν ὑπαρξίν του, αὐτὸς εἰς τὴν θείαν ταύτην θέλησιν ἀντιτασσόμενος, ἀφαιρεῖ αὐτὴν ἀχαριστίαν δὲ, διότι καταστρέφει μέγιστον ἀγαθόν, ὅπερ ὁ πλάστης ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ. Πρὸς δὲ τοὺς οἰκείους του καὶ τὴν πατρίδα του, οἵτινες παρ' αὐτοῦ προσεδόκων δικαίως ἀγαθὰ, ἀδιαφοροῖαν. Πόσον ἡ χριστιανικὴ ἐκ-

κλησία ἐθεώρησε πάντοτε φοβερόν ἐγκλημα τὴν αὐτοκτονίαν, δεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι στερεῖ τοὺς αὐτόχειρας πάσης ἐπικηδείου τιμῆς. Τὰ ἄγοντα πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν συνήθως εἶναι 1) ἀκόλαστος βίος καὶ ἄσωτος. Αὐτοκτονοῦσι συνήθως ἄνθρωποι, οἵτινες παραδοθέντες τυφλῶς καὶ κτηνωδῶς εἰς ἀπολαύσεις παντὸς εἶδους, καταστρέφουσι καὶ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν περιουσίαν των, καὶ ἐπὶ τέλους αἰσθάνονται ἢ ἀπελπισίαν, διότι ἀπώλεσαν τὰ μέσα, ἵνα ἐξακολουθήσωσι τὸν πρότερον βίον των, ἢ ψυχικὴν ἀδημονίαν τυπώμενοι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ἢ ἀηδίαν καὶ κόρον τοῦ βίου. Ἡ σωφροσύνη, ἡ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐν τῇ ἀρετῇ ἐν γένει βίος σώζουσιν ἀπὸ τοῦ ἐγκλήματος τούτου, καθιστῶντα τὸν βίον ἡμῶν φαιδρὸν. 2) Ἀχαλίνωτα πάθη φθόνου, ὀργῆς, ζηλοτυπίας. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συνειθίζωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ κρατῶμεν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὀρμῶν ἡμῶν. 3) Δειλία πρὸς τὰ δυστυχήματα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀσκῆ ἑαυτὸν ἐν ταῖς στερήσεσι καὶ νὰ σπουδάζῃ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν γενναιοψυχίαν ἐκείνην, ἥτις θαρραλέως προσβλέπει πρὸς πᾶν δυστύχημα. Γενναιοψυχίαν ἐν τοῖς δυστυχήμασιν ἐμπνέει ἰδίως ἡ εὐσέβεια· διότι ὁ εὐσεβὴς πεπειθῶς, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πατὴρ προνοεῖ περὶ ἡμῶν καὶ διευθύνει τὰ πάντα, καὶ οὐδὲν ἄνευ τῆς θελήσεως αὐτοῦ δύναται νὰ γείνη, δέχεται ἀγογγύστως τὰ δυστυχήματα ὡς πατρικὰς τιμωρίας καὶ ὑπομένει, ἐλπίζων σωτηρίαν. Μόνον πρέπει νὰ κρίνηται ἐπιεικῶς ἡ αὐτοκτονία, ὅταν προέρχεται ἐκ διαταράξεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων.

* Ἄλλως χαρακτηρίζεται δικαίως αὕτη ὡς ἔσχατον ἔγκλημα. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἔγκλημα ἢ ἐξ ἀηδίας καὶ ἀπελπισίας ἀφαιρέσεις τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ καθῆκον τὸ διατηρεῖν τὴν ζωὴν, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ περιστάσεις ἐν τῷ βίῳ, καθ' ἃς καθῆκον εἶναι τὸ θυσιάζειν τὴν ζωὴν. Τοιαῦται περιστάσεις εἶναι 1ον ὅταν κινδυνεύῃ διὰ τῆς διασώσεως τῆς ζωῆς ἡμῶν ἢ ἀρετῆς ἡμῶν. Ἐὰν, βιαζόμενος νὰ πράξω ἀθέμιτόν τινα πρᾶξιν, ἀπειλῶμαι καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν, ὀφείλω, ἐὰν σέβωμαι τὴν ἀρετὴν ἢ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὸ θεῖον θέλημα, νὰ προτιμήσω τὸν θάνατον. Οὕτως ἀπέθνησκον οἱ μάρτυρες, ἵνα μὴ θυσιάσωσι ταῖς εἰδώλοις καὶ μὴ ἀρνηθῶσι τὸν ἀληθινὸν Θεόν. 2ον. Ὅταν ἡ πατρις ἢ ἡ ἐκκλησία κινδυνεύωσι καὶ ἦναι ἀνάγκη διὰ τῆς θυσίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν νὰ ὑπερασπισθῶμεν αὐτάς. Τὸ θνήσκειν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος δικαίως θεωρεῖται ἐνδοξότατος θάνατος, διότι δὲν ὑπάρχουσι τῷ ἀνθρώπῳ πολυτιμότερα κτήματα τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος. 3ον) Ὅταν ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ τῶν ἁλλῶν, ἰδίως τῶν οἰκείων, κινδυνεύῃ. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἣτις δέον νὰ ἐμφορῇ τὸν ἀληθῆ ἰησοῦν. «Μεῖζονα ταύτης ἀγάπην, λέγει ἡ Γραφή, οὐδεὶς ἔχει ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάνν. ιε', 13).

§ 53.

Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν.

Δὲν ἄρκει νὰ διατηρῶμεν τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὀφείλομεν

καὶ νὰ ἀναπτύσσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν τὰς τε σωματικὰς καὶ πνευματικὰς ἡμῶν δυνάμεις. Ἡ κατ' ἀμφοτέρα τελειοποίησις εἶναι καθήκον ἡμῶν. Περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀκμῆς τοῦ σώματος ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν, διότι μόνον ἀκμάζον καὶ εὖ ἔχον, ὀφθαλματικῶς τοῦτο νὰ χρησιμεύῃ ὡς κατάλληλον ὄργανον τῆς ψυχῆς, καὶ διότι νοσοῦντος τοῦ σώματος νοσεῖ ἀναγκαίως καὶ ἐξασθενεῖ μετ' αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ τὸ σφοδρὸν λόγιον Ἰγνίης νοῦς ἐν ὑγιεῖ σώματι (*mens sana in corpore sano*). Ἡ διατήρησις τῆς ὑγείας καὶ ἰσχύος τοῦ σώματος κατορθοῦται, ἐὰν ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ αὐτήν καὶ πράττωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὠφελήσῃ αὐτήν. Τὰ βλάπτοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ ὀλιγοψία πρὸς τὴν ὑγείαν, ἡ μαλθακότης, ἡτις ἐξασθενοῦσα τὸ σῶμα καθιστᾷ αὐτὸ εὐπρόσβλητον εἰς τὰς νόσους, τὰ σφοδρὰ πάθη, τὰ ὅσα εὐκόλως συγκινοῦσι καὶ διαπαράπτουσι τὸν σωματικὸν ὀργανισμὸν, ἡ ἀκολασία, ἡτις ἐξαντλεῖ τὰς δυνάμεις, ἡ πολυφαγία, ἡ πολυποσία, ἡ ὑπερβολικὴ ἐργασία ἢ ἡ ἀργία καὶ ὀκνηρία καὶ ἡ ἀκαθαρσία ἢ δεικνύουσα συνήθως καὶ ψυχῆς ἀκαθαρσίαν καὶ εὐτέλειαν. Τὰ δὲ κρατύνοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ προσοχὴ περὶ τὴν ὑγείαν, ἡ σκληροπραγία καὶ ἐν γένει ἡ ἀσκήσις τοῦ σώματος, ἡ ἐπιτυγχανομένη μάλιστα διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἡ ἐγκράτεια καὶ σωφροσύνη, ἡ ὀλιγοφαγία καὶ ὀλιγοποσία, ἡ φιλεργία καὶ φιλοπονία, ἡ μετὰ μέτρου καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις ἡμῶν ἀνάλογος ἐργασία καὶ ἡ καθαριότης, ἡ ἐλέγχουσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ψυχῆς καθαρότητα καὶ εὐγένειαν. Ἡ ἀσκήσις καὶ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος εἶναι μὲν πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἄνδρας ἀναγκαία, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὰς βαρείας αὐτῶν ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες δὲν δύνανται νὰ σπερῶνται αὐτῆς, διότι καὶ αὐταὶ πρέπει νὰ κέκτηνται ὅπωςδὴποτε ἰκανὴν σώματος ἰσχύν, ἵνα δύνανται νὰ ἀντέχωσιν

εις τοὺς κόπους τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων αὐτῶν, καὶ διότι μόνον ὑπὸ ὑγιῶν μητέρων γεννῶνται ῥωμαλέα καὶ εὐ ἔχοντα τέκνα. Διὰ ταῦτα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν σωμάτων αὐτῶν πρέπει νὰ ἐπιμελῶνται καὶ αἱ γυναῖκες τῆς γυμναστικῆς, πρέπει μόνον ἡ γυμναστικὴ χάριν αὐτῶν νὰ ἦναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰδιοφυίαν τῶν γυναικῶν. Ἐὰν μεθ' ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα ἤθελε πάθει ἡ ὑγεία ἡμῶν, ὁ φ ε ἰ λ ο μ ε ν ν ἄ μ ε τ α χ ε ι ρ ι σ θ ῶ μ ε ν πάντα τὰ μέσα τῆς λατρικῆς ἐπιστήμης πρὸς ἀνάρρωσιν.

§ 54.

Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν;

Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ θεῖον καὶ αἰώνιον, καθ' ὃ καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. Διὰ τοῦτο ἡ περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ φροντίς πρέπει νὰ θεωρῆται πολὺ σπουδαιότερα τῆς περὶ τοῦ σώματος. Τὴν ἄπειρον ἀξίαν τῆς ψυχῆς ἐκφράζει ὁ Κύριος, λέγων· «Τί ὠφελείται ἄνθρωπος, εἰάν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῆ;» (Ματθ. ις', 26). Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ πνεύματι διακρίνομεν νοῦν καὶ θέλησιν ἢ καρδίαν, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὰ δύο ταῦτα. Ἡ τοῦ νοός λέγεται θεωρητικὴ ἀνάπτυξις, ἡ τῆς καρδίας πρακτικὴ. Ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν τοῦ νοῦ πρέπει νὰ ἀποφεύγη τις πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ ἢ ἀμβλύνῃ αὐτόν, νὰ ζητῆ δὲ ὅ,τι δύναται νὰ φωτίσῃ καὶ ὀξύνῃ αὐτόν. Πρὸς φωτισμὸν τοῦ νοός συντείνει τὰ μέγιστα ἡ παιδεία, ἢς σπουδαιότατον μέρος εἶναι ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδεσις. Ἡ ἀγάπη λοιπὸν πρὸς τὴν παιδείαν, ἡ φιλομάθεια εἶναι καθήκον ἡμῶν. Μετὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ πρέπει νὰ συν-

δέηται καὶ συμβαδίζει πάντοτε καὶ ἡ μὀρφωσις καὶ διάπλασις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως. Διότι πεφωτισμένος νοῦς ἄνευ χρηστῆς καρδίας καὶ θελήσεως εἶναι ἀνωφελής, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβλαβής. Τὴν καρδίαν πρέπει νὰ πληρῶσιν αἰσθημάτων εὐγενῆ καὶ γενναῖα, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ἔρωσ πρὸς τὸ ἀληθές, πρὸς τὸ καλόν, πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τότε ἔχει τις διαμεμορφωμένην καρδίαν καὶ θέλησιν. Εἰς τὴν μὀρφωσιν ταύτην τῆς θελήσεως συντελεῖ τὰ μέγιστα ἡ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας καλὴ ἀνατροφή καὶ ἐκπαίδευσις, ἡ στηριζομένη ἐπὶ ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βάσεων. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐμπνέει καὶ ἡ καλλιτεχνία, πρὸ πάντων ἡ μουσική· διότι τὸ καλόν εἶναι συγγενές τοῦ ἀγαθοῦ καὶ προσεγγίζει ἡμᾶς πρὸς τοῦτο. Τὸ ἐν τῇ φύσει καλόν, ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπεικονίζει ἡμῖν τὰς θείας τελειότητας, εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ θεοῦ κάλλους. Ὁ ἀγαπῶν τὸ καλόν ὑψοῦται διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἐμπνέεται ὑπὸ ἀγάπης πρὸς αὐτὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἢ τὸ ἀγαθόν.

§ 55.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος;

Πρὸς τῇ ζωῇ πολῦ τιμὸν κτήμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ ἡ τιμὴ, ἢ ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψις. «Φρόντισον, λέγει, ἡ Γραφή, περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γάρ σοι διαμένει ἢ χίλιοι μέγαλοι θησαυροὶ χρυσοῦ» (Σειράχ μά, 12). Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ ἄνευ τῆς τιμῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· ἐκ τῆς τιμῆς δὲ ἐξαρτᾶται καὶ πᾶσα ἡ ἐνέργεια καὶ πρόοδος ἡμῶν ἐν τῷ βίῳ· διότι τί δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, ὅταν παρὰ πάντων περιφρονώμεθα καὶ θεωρώμεθα ὑποποιοί; Ἐχομεν λοιπὸν καθήκον νὰ φροντί-

ζωμεν περί αὐτῆς, ἢ νὰ ὤμεν φιλότιμοι. Τῆς παρὰ τῶν ἄλλων τιμῆς ἀπολαύομεν, οὐ χί ζητοῦντες ταύτην καὶ ἐπαιτοῦντες παρ' αὐτῶν, ἀλλὰ πράττοντες ἄξια τιμῆς, ὄντες εὐσεβεῖς πρὸς τὸν Θεὸν, πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλάνθρωποι, ἐν γένει ἐνάρετοι. Ὀφείλομεν δὲ τὴν τιμὴν ἡμῶν προσβαλλομένην νὰ ὑπερασπιζώμεθα· ἡ ὑπεράσπισις ὁμως αὐτῆ πρέπει νὰ γίνηται μετὰ τῆς προσηκούσης μετριοπαθείας, φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης. Μόνον διὰ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας δυνάμεθα νὰ κερδήσωμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἐνῶ ἡ μεγαλαυχία καὶ ἀλαζονεία, ἣτις εἶναι κουφότης, καταστρέφει αὐτήν. Ἄνευ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας ἡ φιλοτιμία μεταβάλλεται εἰς φιλοδοξίαν. Φιλοδοξία εἶναι τὸ ζητεῖν τὴν παρ' ἄλλων τιμὴν διὰ παντὸς μέσου καὶ καὶ δι' ἀδίκων πολλάκις καὶ ἀνηθίκων ἢ ἐξευτελιστικῶν πράξεων, διὰ τοῦ ψεύδους, τῆς χολακείας, τῆς συκοφαντίας, τῆς καταθλίψεως τῶν ἄλλων. Τύπος φιλοδοξίας ἦσαν οἱ Φαρισαῖοι, οἵτινες, καθὼς λέγει ἡ Γραφή, ἐφίλουν τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δεῖπνοις καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ νὰ καλῶνται ῥαββί, ῥαββί (Ματθ. ιγ', 6).

§ 56.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ νὰ διαχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν;

Πρὸς τὸ ζῆν καὶ ἀναπτύσσεσθαι ἔχομεν ἀνάγκην πολλῶν μέσων. Ἐχομεν διὰ τοῦτο καθήκον νὰ ἐργαζώμεθα πρὸς ἀπόκτησιν τῶν μέσων τούτων καὶ διατήρησιν αὐτῶν. Ἡ χρῆσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν πρὸς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν τούτων ἀναγκαίων εἶναι ἡ ἐργασία. Ἴνα ἡ ἐρ-

γασία ἤναι ἠθικῶς ἐπιτετραμμένη πρέπει πρῶτον νὰ μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ νὰ μὴ ἦναι ἐξευτελιστική. Πᾶσα ἐργασία, ἥτις ἤθελεν ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἤθελε καταβιάζει αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν κτηνῶν, εἶναι ἀποδοκιμαστέα. Δεύτερον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ μὴ ἦναι ἠθικῶς ἐπιβλαβής, ἢ νὰ μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἠθικὴν· διότι σκοπὸς τῆς ζωῆς, ὑπερ ἧς γίνεται ἡ ἐργασία, εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἡμῶν τελειοποιήσις. Ἐργαζόμενοι λοιπὸν ἐπὶ ἠθικῇ ἡμῶν βλάβῃ, ἐργαζόμεθα ἀσκοπῶς. Ἐπειτα τὸ κακὸν ὀφείλομεν νὰ μισῶμεν καὶ ἀποφεύγωμεν, καὶ εἰς τὸ ἠθέλει προσφέρει ἡμῖν ὑλικὰς ὠφελείας. Τὸ κατῆκον ὑπαγορεύει ἡμῖν τοῦτο. Τρίτον ἡ ἐργασία οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἀνήθικος, ἀλλ' οὐδὲ ἀνηθικῶς καὶ ἀνευ τιμιότητος νὰ γίνηται. Σπουδάζοντες καὶ μοχλοῦντες ἵνα πορισθῶμεν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, καὶ ἠθικὸν καθ' ἑαυτὸ ἔργον εἰς τὴν ἐπαγγελλώμεθα, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο ὡς τίμιοι ἄνθρωποι, μηδένα ἀδικοῦντες. Ἡ κλοπὴ καὶ πᾶσα βλάβη τοῦ πλησίον πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν τοῦ χριστιανοῦ. «Ὁ κλέπτης μηκέτι κλεπτέτω, λέγει ἡ Γραφή, μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχη μεταδοῦναι τοῖς χρεῖαν ἔχουσιν» (Ἐφεσ. δ', 28). Τέταρτον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογος τῶν δυνάμεων ἡμῶν, ἵνα μὴ καταπονή ἡμᾶς καὶ φθείρῃ τὴν ἡμετέραν ὑγίαν. Διότι τιαυτὴ ἐργασία ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὁστις εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς καὶ ἡ πλήρωσις τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς. Ἡ ἀργία εἶναι ἀμαρτήμα, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὸ κατῆκον, τὸ ὁποῖον ἔχομεν τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τῆς τελειοποιήσεως αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς εἶπεν ὁ Παῦλος· «Ἐἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ', 10). Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι ἡ ἀργία ἄγει εἰς πᾶν εἶδος ἐγκλημάτων. Ἡ ἀργία, ἔλεγον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, εἶναι μὴ-

τηρ πάσης κακίας. Ἐν δὲ τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν δύο κατὰ τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν ἀσωτείαν, ἅτινα εἶναι ἀδικήματα καθ' ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν οἰκείων ἡμῶν, ἀσπαζόμενοι τὴν οἰκονομίαν, δαπανῶντες δηλ. ἀναλόγως τῶν δυνάμεων ἡμῶν καὶ τῆς κοινωνικῆς ἡμῶν θέσεως.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ.

§ 57.

Πῶς δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ;

Ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέλος τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἀφοῦ ἐθέσαμεν ἐν τῷ Ἀμέρει, τῷ Γενικῷ, τὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, ἀνεύρομεν δὲ ὡς ἠθικὸν νόμον, καθ' ὃν ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ κανονίζῃ τὰς πράξεις του καὶ ἐν γένει τὴν συμπεριφορὰν του, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον ἀγάπην, καὶ ὠμιλήσαμεν περὶ καθήκοντος, δικαιώματος, συνειδήσεως, ἐλευθέρως θελήσεως καὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, ἐξεθέσαμεν ἔπειτα ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει, τῷ Εἰδικῷ, τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτὸν, τὰ πηγάζοντα ἐκ τοῦ ἠθικοῦ ἐκείνου νόμου. Ἐν τῷ νόμῳ ἐκείνῳ στηρίζεται κατὰ ταῦτα καὶ συγκεφαλαιοῦται ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ. Ἀγάπα τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν, ἰδοὺ ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἰδοὺ τὸ πῶς ὀφείλεις ὡς χριστιανὸς νὰ ζῆς, ἰδοὺ ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ κανονίζῃ τὰ ἔθη σου! Εἶθε νὰ πράττῃς τοῦτο!

Τ Ε Λ Ο Σ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ
ΤΗΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1. Τί είναι χριστιανική ἠθική; § 2. Τίς ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς; § 3. Πῶς διαιροῦμεν τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν;

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ.

§ 4. Τίς ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον; § 5. Τίς ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων, καὶ πῶς δεικνύεται, ὅτι εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ; § 6. Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος; § 7. Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ καθήκοντα; § 8. Πῶς διακρίνονται τὰ καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν ἀξίαν; § 9. Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα; § 10. Τί εἶναι δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία; § 11. Τί εἶναι ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης; § 12. Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέση τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν καθηκόντων; § 13. Τί εἶναι συνείδησις; § 14. Τί εἶναι ἡ ἐλευθέρα θέλησις; § 15. Ἡ ἀμαρτία ἐξήλειψε τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ; § 16. Τί εἶναι καταλογισμὸς τῶν πράξεων; § 17. Τί εἶναι ἀρετή; § 18. Εἶναι δυνατὴ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τελεία ἀρετή; § 19. Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ κρατύνοντα αὐτήν;

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ.

Α'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν.

§ 20. Τί εἶναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία; § 21. Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν; § 22. Τίνα τὰ ἀποτελέσματα τῆς πίστεως; § 23. Ὅποια εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν Θεὸν πίστις; § 24. Τίς εἶναι ὁ ἀληθὴς ὑπὲρ τῆς πίστεως ζῆλος; § 25. Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πίστει; § 26. Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη; § 27. Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθὴς; § 28. Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ; § 29. Τί εἶναι ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν; § 30. Τί εἶναι προσευχὴ ἢ λατρεία; § 31. Τί εἶναι κοινὴ προσευχὴ καὶ τί ἑορταί; § 32. Πῶς πρέπει νὰ μεταχειρίζομεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τί εἶναι ὄρκος;

Β'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

§ 33. Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθήκον ἢ τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον; § 34. Τίς εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη; § 35. Τίνα εἶναι τὰ ἀντίθετα τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπῃ; § 36. Πῶς δεύλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον; § 37. Τί εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ πλησίον καὶ πρῶτον τί εἶναι ἰδιοκτησία; § 38. Πόσον σπουδαῖον καὶ ἱερὸν εἶναι τὸ καθήκον τοῦ σεβασθῆαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου; § 39. Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῷ καθήκοντι τούτῳ; § 40. Ἄρκει νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ πλησίον; ἢ τί εἶναι εὐποιεῖα καὶ εὐεργεσία; § 41. Πῶς δεύλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ὑπόληψιν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον; § 42. Πῶς δεύλομεν νὰ συντελώμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον; § 43. Τί εἶναι τὸ καθήκον τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους φιλαληθείας καὶ εὐλιχρινείας; § 44. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ τί εἶναι γάμος; § 45. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων; § 46.

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς; § 47. Τίνα εἶναι τὰ πρὸς ἀλλήλους τῶν οἰκοδεσποτῶν καὶ ὑπηρετῶν καθήκοντα; § 48. Τίνα τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία; § 49. Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων ἢ πολιτῶν; § 50. Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα;

Γ'.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

§ 51. Τί εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πῶς διαίρου-
μεν τὰ καθήκοντα ταῦτα; § 52. Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον
ἡμῶν πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν; § 53. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν
πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν; § 54. Τί ὀφείλομεν νὰ
πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν; § 55. Πῶς
ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν
δνόματος; § 56. Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν
πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

§ 57. Πῶς δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ ἐλόκληρος ἡ χρι-
στιανικὴ ἠθικὴ;